

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

Danutė VALENTUKEVIČIENĖ

**KALBINĖ IR SOCIOKULTŪRINĖ
VARĖNOS GEOLEKTO SANKLODA
STEBIMUOJU LAIKU**

DAKTARO DISERTACIJA
HUMANITARINIAI MOKSLAI, FILOLOGIJA (H 004)

Vilnius, 2024

Mokslo daktaro disertacija rengta 2019–2024 metais Lietuvių kalbos institute pagal suteiktą Lietuvių kalbos institutui, Vytauto Didžiojo universitetui, Klaipėdos universitetui, Vilniaus universitetui (2019 m. vasario 22 d. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymu Nr. V-160) doktorantūros teisę.

Mokslinė vadovė

prof. habil. dr. **Danguolė Mikulėnienė**

(Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004)

Mokslo daktaro disertacija ginama Lietuvių kalbos instituto, Vytauto Didžiojo universiteto, Klaipėdos universiteto, Vilniaus universiteto filologijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkė

prof. habil. dr. **Rūta Petrauskaitė**

(Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004)

Nariai:

prof. dr. **Edmundas Trumpa**

(Latvijos universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004)

doc. dr. **Asta Balčiūnienė**

(Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004)

doc. dr. **Rūta Kazlauskaitė**

(Vilniaus universiteto Šiaulių akademija, humanitariniai mokslai, filologija – H 004)

dr. **Vilija Ragaišienė**

Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004)

Mokslo daktaro disertacija bus ginama viešame filologijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2024 m. rugsėjo 24 d. 13.00 val. (Lietuvių kalbos instituto Didžioji salė).
Adresas: P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

© Danutė Valentukevičienė, 2024

© Lietuvių kalbos institutas, 2024

INSTITUTE OF THE LITHUANIAN LANGUAGE

Danutė VALENTUKEVIČIENĖ

**LINGUISTIC AND SOCIAL
CLUSTER OF VARĖNA GEOLECT
DURING THE APPARENT TIME**

DOCTORAL DISSERTATION
HUMANITIES, PHILOLOGY (H 004)

Vilnius, 2024

The doctoral dissertation has been prepared during the period of 2019–2023 at the Institute of the Lithuanian Language under the doctoral program right conferred to the Institute of the Lithuanian Language, Vytautas Magnus University, Klaipėda University and Vilnius University on 22 February 2019 by the Order No V-160 of the Minister of Education, Science and Sport of the Republic of Lithuania.

Scientific Supervisor

Prof. habil. dr. **Danguolė Mikulėnienė**

(Institute of the Lithuanian Language, Humanities, Philology – H 004)

The dissertation will be defended at the Committee of Philology of the Institute of Lithuanian Language, Vytautas Magnus University, Klaipėda University and Vilnius University:

Chairperson

Prof. habil. dr. **Rūta Petrauskaitė**

(Vytautas Magnus University, Humanities, Philology – H 004)

Members:

Prof. dr. **Edmundas Trumpa**

(University of Latvia, Humanities, Philology – H 004)

Assoc. prof. dr. **Asta Balčiūnienė**

(Klaipėda University, the Humanities, Philology H 004)

Assoc. prof. dr. **Rūta Kazlauskaitė**

(Vilnius University Šiauliai Academy, Humanities, Philology H 004)

Dr. **Vilija Ragaišienė**

(Institute of the Lithuanian Language, Humanities, Philology H 004)

The doctoral thesis will be defended in the public meeting at the Committee of Philology in the Great Hall of the Institute of the Lithuanian Language at 13:00 on 24 September 2024.

Address: P. Vileišio str. 5, LT-10308 Vilnius, Lithuania

© Danutė Valentukevičienė, 2024

© Lietuvių kalbos institutas, 2024

TURINYS

1. ĮVADAS.....	7
2. VARĖNOS GEOLEKTO PAMATAS – PIETŲ AUKŠTAIČIŲ PATARMĖ	19
2.1. Pietų aukštaičiai lietuvių tarmių klasifikacijose	19
2.2. Būdingieji pietų aukštaičių patarmės bruožai.....	22
2.3. Varėnos tarminės zonos (ne)homogeniškumo prielaidos.....	30
3. GEOLINGVISTINĖ PARADIGMA REGIONINIO VARIANTIŠKUMO TYRIMUOSE.....	35
3.1. Tiriamųjų LKA punktų gyvybingumo charakteristika.....	35
3.2. Varėnos arealo gyventojų tankis ir infrastruktūros specifika.....	39
3.3. Socialiniai gyventojų tinklai ir mobilumo kryptys	45
3.4. Galimai geriausiai ir blogiausiai išlaikomų tarminių ypatybių sritys Varėnos geolekto zonoje	49
4. FONETINIŲ POŽYMIŲ REALIZACIJA VARĖNOS GEOLEKTO ZONOJE.....	52
4.1. Ilgųjų <i>q</i> , <i>ɣ</i> balsių siaurinimas.....	53
4.1.1. Vyresniosios kartos balsių <i>q</i> , <i>ɣ</i> siaurinimo polinkiai	54
4.1.2. Vidurinės kartos balsių <i>q</i> , <i>ɣ</i> siaurinimo polinkiai	57
4.1.3. Jaunesniosios kartos balsių <i>q</i> , <i>ɣ</i> siaurinimo polinkiai.....	60
4.2. Dzūkavimas	63
4.2.1. Vyresniosios kartos dzūkavimo veiksmažodžio bendratyje įvertis.....	64
4.2.2. Vidurinės kartos dzūkavimo veiksmažodžio bendratyje įvertis.....	66
4.2.3. Jaunesniosios kartos dzūkavimo veiksmažodžio bendratyje įvertis	69
4.3. Priebalsių kietinimo dinamika.....	71
4.3.1. Vyresniosios kartos priebalsių kietinimo polinkiai	74
4.3.2. Vidurinės ir jaunesniosios kartos priebalsių kietinimo polinkiai	82
4.4. Apibendrinamosios pastabos.....	84
5. KALBOS VARTOTOJŲ POŽIŪRIS Į VIETINĮ KALBOS VARIANTĄ	86
5.1. Vyresnioji karta	87
5.2. Vidurinė karta	89
5.3. Jaunesnioji karta.....	91
6. IŠVADOS	93
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	95
MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ IR KONFERENCIJŲ SĄRAŠAS	109
SUMMARY	111

GYVENIMO, MOKSLINĖS IR KŪRYBINĖS VEIKLOS APRAŠYMAS	118
GYVENAMŪJŲ VIETŲVIŲ (LIETUVIŲ KALBOS ATLASO PUNKTŲ) SUTRUMPINIMAI.....	119
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS.....	120
LENTELIŲ SĄRAŠAS	122
PRIEDAI.....	123
1 priedas. Garso įrašų registras.....	123
2 priedas. Gyvenamosios vietovės sociolingvistinis klausimynas	129
3 priedas. Sociolingvistinis pateikėjo klausimynas.....	134
4 priedas. Pietų aukštaičių patarmės tarptautinės fonetinės transkripcijos (TFA) rašmenų sąvadas.....	139
5 priedas. Varėnos rajono savivaldybės bendrojo ugdymo mokyklų, aptarnaujamų teritorijų pagal ugdymo programas 2020 m., sąrašas	143

1. ĮVADAS

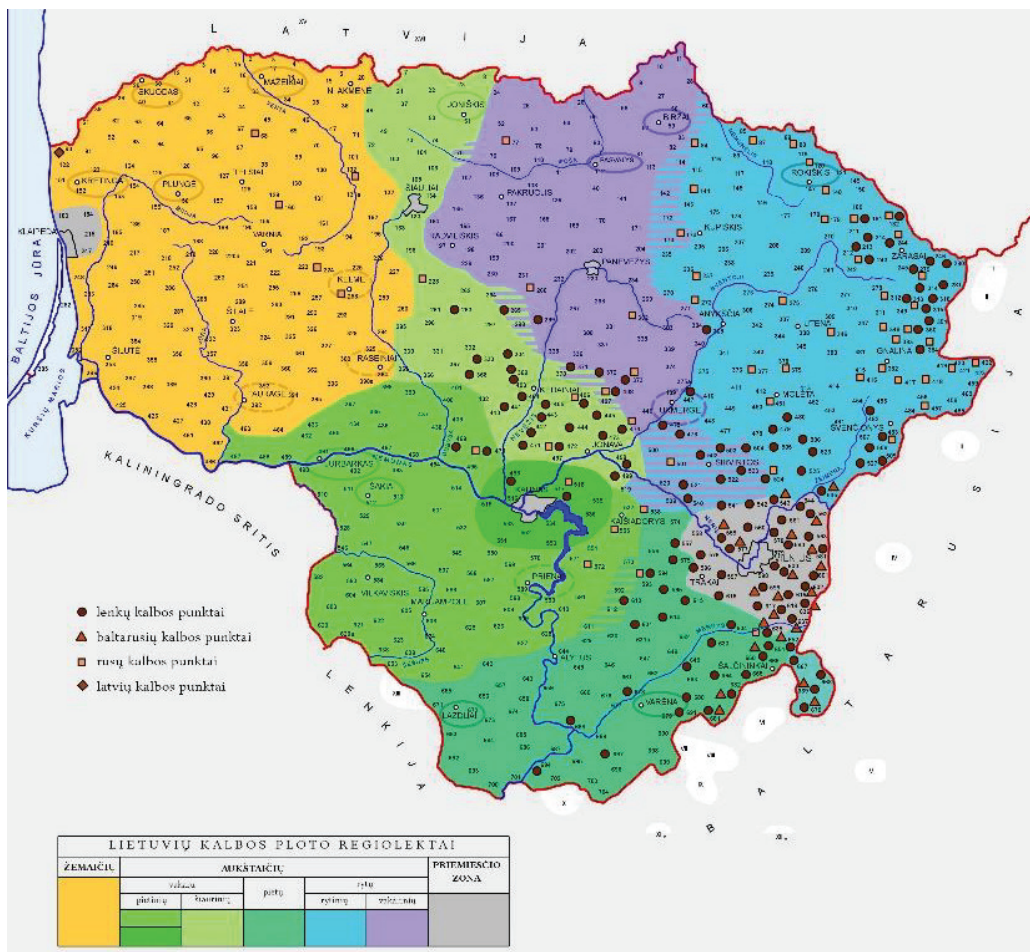
XXI a. antrajame dešimtmetyje geolingvistikos kryptis lietuvių dialektologijoje įtvirtino ne tarmės nykimo, bet kaitos ideologiją. Laikomasi principo, kad tarmės ne nyksta, o kinta, formuojasi naujieji tarminiai dariniai, turintys ne tik tarminių, bet ir kitų vietinių atmainų ar bendrinės kalbos elementų. Dialektologijoje ir sociolingvistikoje šie tarminiai variantai vadinti *sugadinta tarme*, *pusiau tarme (pustarme)*, *pusiau tarmišku kalbėjimu* ir pan. (Pupkis 1995: 1; Grumadienė 2001: 81–85; Miliūnaitė 2005: 35; Gritėnienė 2007: 77; Tamaševičius 2008: 206; Vaicekauskienė 2008: 36; Aliūkaitė 2010: 41; Aliūkaitė 2012: 18; Kliukienė 2014: 2–3; Bakšienė 2015: 1, 17; Leskauskaitė 2017: 8). Geolingvistikos tyrimuose šios kalbinės atmainos traktuojamos kaip naujieji tarminiai dariniai.

Tradicinei tarmei artimiausias naujasis tarminis darinys – geolektas. Tai – nehomogeniškas regioninis kalbos variantas, išsaugojęs tam tikrą senųjų tarminių ypatybių pluoštą ir neturintis aiškių geografinių ribų¹. Nuo tradicinės tarmės jis skiriasi „išsityrusiomis“ tarminių teritorijų ribomis ir vietinio kalbos varianto raiškos įvairove, sąlygota horizontaliosios (tarminių požymių panašėjimo) ir vertikaliosios (ne tik tarminio varianto ir socialinių kintamųjų, bet ir tarminio varianto bei bendrinės kalbos panašėjimo) konvergencijos reiškinių (Mikulėnienė 2014: 41–42; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 257; Mikulėnienė 2018b: 135 ir ten nurod. lit.; Mikulėnienė 2020: 4).

Vykstant geolektų išlyginimo, panašėjimo procesams, formuojasi regiolektas – regioninės kalbos atmaina, patyrusi tam tikrą bendrinės kalbos poveikį arba susiformavusi kaip tarpinis variantas tarp geolektų ir bendrinės kalbos, tarpusavy panašėjant (vienodėjant) kalbos atmainoms. Ši bendrinės kalbos poveikį patyrusi kalbos atmaina arba tarpinis variantas tarp geolekto ir bendrinės kalbos apima kelių geolektų plotą (Hoppenbrouwers 1983: 1; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 42; Mikulėnienė 2020a: 4, plg. Schmidt 2011: 143–173).

Naujieji tarminiai dariniai – geolektai ir regiolektai – koegzistuoja kontinuumo (laipsniško perėjimo tarp tarpusavyje susijusių vietinių kalbos variantų) principu. Horizontalusis kontinuumas – tai dėl konvergencijos reiškinių vykstantis laipsniškas sąveikaujančių kalbos variantų perėjimas, priklausantis nuo geografinių parametrų, individų sociodemografinių kintamųjų (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 40). Vertikalusis kontinuumas – tarmės ir bendrinės kalbos panašėjimas, siejamas su sociodemografi-

¹ Ne visus geolektus galima vadinti tradicinės tarmės tęsiniais. Pavyzdžiui, Naujėsios Akmėnės geolektas „nedaug ką paveldėjęs iš šiaurės žemaičių tarmės“ (Murinienė 2018: 9–10, plačiau žr. Murinienė 2018: 18–45). Šiame krašte vietinis kalbinis variantas siejamas ne su laikinąja tarmės variacija tam tikroje kalbinėje situacijoje, bet su tam tikrą pastovumo laipsnį turinčiu kalbiniu kodu (Triaušytė 2020: 4).

1 pav. Naujieji tarminiai dariniai – geolektai ir regiolektai (Geržotaitė, Mikulėnienė 2014, XIII žemėlapis ir komentaras)

nėmis, kultūrinėmis reikšmėmis, nuostatomis, sociokultūrinėmis aplinkos charakteristikomis ir pan. (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 39–41).

Lietuvių geolingvistinėje klasifikacijoje skiriami 6 stambūs tarminiai dariniai – regiolektai: žemaičių regiolektas (apimantis šiaurės ir pietų žemaičių patarnių plotą ir slenkantis į vakarus, taip pat į rytus šiaurinėje ploto dalyje), pietinis ir šiaurinis vakarų aukštaičių regiolektai (besiformuojantys vakarų aukštaičių kauniškių ir šiauliškių patarnių plotuose), vakarinis ir rytinis rytų aukštaičių regiolektai (besiformuojantys tradicinių panevėžiškių ir širvintiškių bei uteniškių, anykštėnų ir kupiškėnų plotuose), pietų aukštaičių regiolektas (apimantis didžiąją ploto dalį tradicinių pietų aukštaičių, tradiciškai vadinamų dūkiais) (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 39–47; Mikulėnienė 2019: 54, žr. 1 pav.).

Pietų aukštaičių regiolekte, kurio urbanistinis centras – Alytus, lokalizuojami Lazdijų ir Varėnės geolektai (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 41–42; Mikulėnienė 2018b: 135 ir ten nurod. lit.).

Geolingvistinių tyrimų, analizuojančių naujuosius tarminius darinius – geolektus ir regiolektus Lietuvoje, yra nedaug. Mokslinėje literatūroje išsamiau aptariami žemaičių ir rytų aukštaičių regiolektai bei jų zonoje esantys geolektai: Naujosios Akmėnės (Murinienė 2019: 39–45), Plūngės (Vyniautaitė 2020: 1–19), Pėsvalio (Čepaitienė 2019: 39–74), Kuršių nerijės (Kiseliūnaitė 2022) geolektai. Ši disertacija, nagrinėjanti kalbinę ir sociokultūrinę Varėnės geolekto sanklodą, atskleidžia pietų aukštaičių teritorijoje vykstančią tarminę kaitą ir papildo geolingvistinius tyrimus.

Naujųjų tarminių darinių formavimasis ir geografinis pasiskirstymas priklauso nuo tarminio ploto nehomogeniškumo. Gretinamoji lietuvių tarmių klasifikacijų analizė rodo, kad nuo XIX a. pabaigos ir per visą XX a. lietuvių kalbos plotas kito palyginti nežymiai. Afrikatų *č, dž* ir minkštųjų priebalsių *t, d* ir jų junginių *tv, dv* izofonė nežymiai atsitraukusi visame lietuvių kalbos plote, t. y. ne tik ties žemaičių ir aukštaičių tarmių, bet ir ties vakarų aukštaičių kauniškių (iš jų ir ties vadinamuoju priedžūkiu²) ir pietų aukštaičių pakraščių šnektomis (Geržotaitė 2016: 134–143, 179–185, 193). Pagal tam tikrus pietų aukštaičių arealą raižančių izofonijų, izomorfių, izoleksių pluoštus skirtini bent keli didesni plotai: šiaurinis, rytinis, vakarinis ir pietinis (LKTCh 76; PPAŠŽ I XVI; Kalėdienė 2013: 125–127; Leskauskaitė 2018: 26; Mikulėnienė et al. 2020: 138).

Lingvistinių tyrimų požiūriu šiaurinių pietų aukštaičių plotas vadinamas pereiginiu, nes greta lietuvių vartojamos lenkų, baltarusių ir kitos kalbos, netoliese yra urbanizuota³ Vilniaus miesto teritorija, kurioje dominuoja netarminė kalba (Leskauskaitė 2018: 26–43; Mikulėnienė et al. 2020: 139). Mišrioje rytinėje arealo dalyje vartojamos slavų kalbos stipriai veikia pietų aukštaičių patarmės fonetiką, morfologiją, leksiką (Markevičienė 1999: 27–34; Kalėdienė 2013: 125–151; Aliūkaitė et al. 2014: 157–164; Rutkowska 2014: 216–227; Plygavka 2014: 228–237; Jankowiak 2018: 201–211; Jankowiak 2018a: 143–148; Jankowiak 2020: 83–97; Leskauskaitė 2020: 79–88; Jankowiak 2022: 67–75; Tuomienė 2022: 238–265; Tuomienė 2022a: 51–67; Meiliūnaitė et al. 2022).

Homogeniškomis laikomos pietų aukštaičių arealo vakarinė ir pietinė dalys, turinčios nemažai bendrų tarminių ypatybių: išlaikytus dvibalsius *ie* ir *uo*, balsių *q* ir *ę* siaurėjimą, dzūkavimą, tvirtapradžių dvigarsių *il, im, in, ir, ul, um, un, ur, ui* pirmojo dėmens ilginimą, priebalsio *l* kietinimą prieš *e* tipo vokalizmą bei kirčio atitraukimo nebuvimą. Šie du pietų aukštaičių arealai skiriasi ir priebalsių *r, s* ir *š, ž* prieš *e, ei, é*

² Priedžūkis – pietrytinis kauniškių arealas, turintis vakarų dzūkams būdingų ypatybių (Salys 1933: 28–29; Morkūnas 1994: 84–92; Šidlauskas 2023: 211–235).

³ Pasak Viktorijos Baranauskienės, urbanizuoto tipo teritorija – tai urbanizacijos procesų paveikta teritorija. Urbanizuotoms teritorijoms priskiriamos ir kaimiškosios teritorijos, kurios pasižymi bent vienu iš išvardytų kriterijų: joje yra bent vienas miestas; šalia miesto esanti seniūnija pasižymi teigiamu gyventojų skaičiaus pokyčiu; teritorijos administracinis centras yra įsikūręs mieste arba seniūnija ribojasi su miestu (Baranauskienė 2021: 7).

ir *en* tarimu. Vakariniėje dalyje minėti priebalsiai yra kietinami, o didžiajai pietinio arealo daliai – Druckūnams (LKA 661), Perlójai (LKA 667), Nedžingei (LKA 676), Varėnai (LKA 678), Čebatōriams (LKA 663) ir kitoms šiauriau esančioms vietovėms – šis reiškiny yra nebūdingas (Mikulėnienė et al 2020: 140, 144).

VARĖNŌS GEOLEKTO SAMPRATA. Griežtų šio geolekto zonos ribų nustatyti neįmanoma, nes kalbos variantiškumas suvokiamas kaip patarmės ir kitokių vietinių kalbos variantų kontinuumas, t. y. natūrali jų tąsa (plg. Aliūkaitė 2013: 5; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 257–258 ir ten nurod. lit.; Mikulėnienė 2019: 53).

Lokalizuojant geolektą (tiksliau – geolekto zoną), atsižvelgiama, kurie varianto požymiai išlieka, o kurie yra perimami vartoti plačiau, kurie yra nykstantys, o kurie atsiranda ir pan. (Mikulėnienė 2018b: 135). Taigi besiformuojančio geolekto centrinėje dalyje fiksuojama stipriausia tradicinės pietų aukštaičių patarmės skiriamųjų, būdingųjų ir blankiųjų požymių koncentracija (daugiau žr. 2.3 poskyrį).

Dėl miškingų vietovių, istorinės, politinės ir kultūrinės raidos, savito ir palyginti uždaro bendruomenių gyvenimo būdo Varėnės geolekto zona patyrė tam tikrą socio-teritorinę atskirtį⁴, kuri suponavo geolekto savitumą⁵.

Varėnės geolekto zonos centru laikytinas Varėnės *Lietuvių kalbos atlaso* 678 punktas (toliau – LKA) ir jam administraciškai priklausantys aplinkiniai LKA punktai⁶: Sarapiniškės (LKA 647), Pūčkörnės (LKA 648), Valkiniškai (LKA 649), Druckūnai (LKA 661), Akmuo (LKA 662), Čebatōriai (LKA 663), Kušiai (LKA 664), Nedžingė (LKA 676), Perlojė (LKA 677), Vydėniai (LKA 679), Merkinė (LKA 688), Puvėčiai (LKA 689), Kaniavė (LKA 690), Daržėliai (LKA 696), Marcinkūnys (LKA 697), Rudniū (LKA 698), Dubičiai (LKA 699), Šklėriai (LKA 703), Kabėliai (LKA 704), žr. 2 pav.

Lokaluotas Varėnės geolektas pietuose ribojasi su Baltarusija, vakaruose – su Drūskininkų kurortine netarminės kalbos zona, šiaurėje – su Alytaūs ir Trakų, o rytuose – su Šalčininkų rajonais.

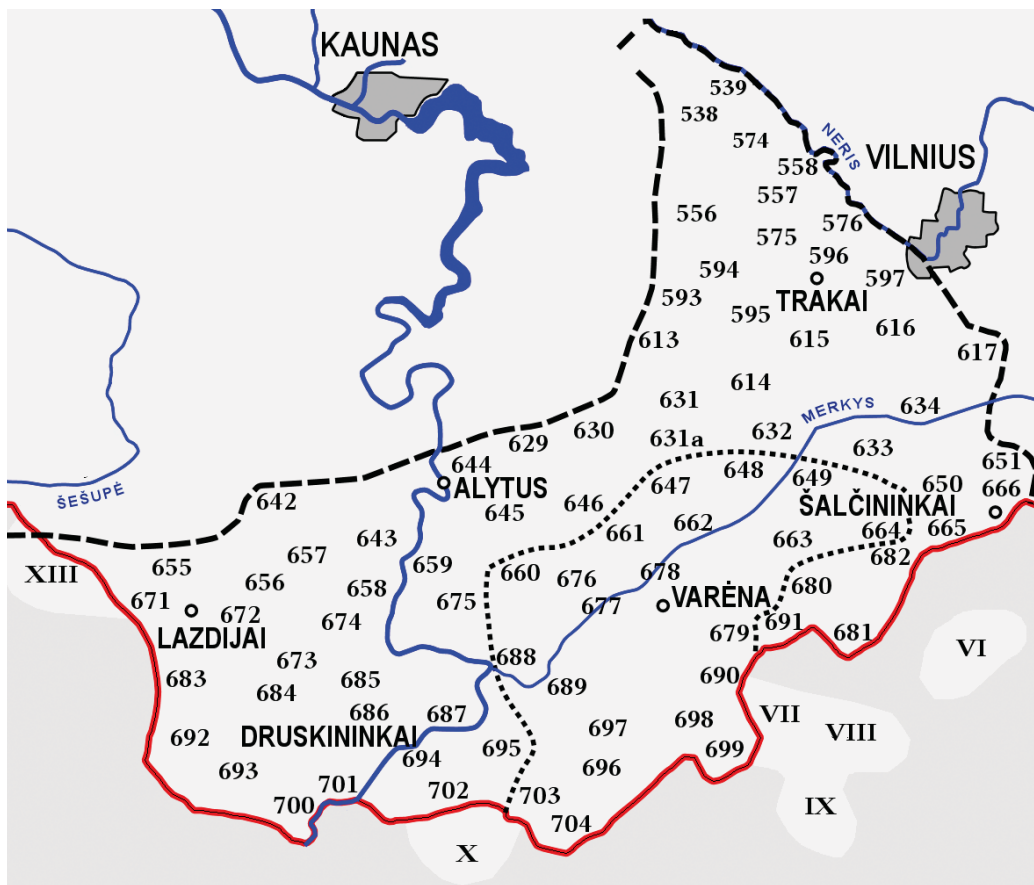
Rytinėje Varėnės geolekto zonos dalyje ties Kijūčių kaimu (Vydėnių LKA 679) prasideda lenkais save laikantių gyventojų teritorija. Jos riba eina vakarine Šalčininkų rajono dalimi Tetėnų link (Čekmonas, Grumadienė 1993: 133).

Daugiau slavakalbį – lenkų ir baltarusių, ukrainiečių – gyvena teritorijose, besiribojančiose su Baltarusija: Dubičių (LKA 699), Rūdnios (LKA 698), Vydėnių (LKA

⁴ Teritorinę atskirtį gali sąlygoti ne tik fizinis, psichologinis ar administracinis barjeras, trukdantis laisvai judėti erdvėje, bet ir fizinis nuotolis, kuriam įveikti reikalingos laiko ir piniginių sąnaudų (Baranauskienė 2021: 21). Socioteritorinė atskirtis taip pat siejama su retai gyvenamomis kaimiškomis teritorijomis, kuriose įvairių prekių, paslaugų, patogumų prieinamumas yra mažesnis (Giddens 2005: 310–311).

⁵ Didžioji Varėnės apylinkių gyventojų dalis gyvena iš miško gėrybių: grybų, uogų, vaistažolių – rinkimo. Grybavimo tradicija įprasminama kasmetine Grybų švente Varėnoje. Šilinių dzūkų grybavimo tradicija 2021 m. įtraukta į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą.

⁶ LKA gyvenamieji punktai vienas nuo kito nutolę 10–12 km (LKA I 11). Daugiau apie LKA punktų tinklą žr. Mikulėnienė, Čepaitienė 2021: 81–106 ir ten nurod. lit.

2 pav. Lokaluota Varėnės geolekto zona (žemėlapis autorė Laura Brazaitienė)

679), Marcinkonių (LKA 697) ir kt. LKA punktuose (Rutkovska 2016; Jankowiak 2024: 11–19). Taigi Varėnės geolekto zonos pietinei ir pietrytinei daliai didelę įtaką turėjo slavų kalbos, todėl kai kuriuose punktuose, pavyzdžiui, Dubičių (LKA 699) apylinkėse, registruojama nemažai monoftongizacijos – pakitusių garsų *ie*, *uo* – tarimo atvejų (Leskauskaitė 2004: 238)⁷. Vakariniėje ir šiauriniėje dalyje nemažą įtaką kalbiniam procesams daro urbanistinė Alytaus miesto ir Druskininkų kurortinė zonos.

Tarminio gyvybingumo atžvilgiu Varėnės geolekto tarminė zona sparčiai kinta, bet savo geolingvistinio tapatumo ji dar nėra praradusi (Mikulėnienė et al. 2020: 139). Šis geolektas yra išlaikęs svarbiausius pietų aukštaičių patarmės fonetinius požymius, tiesa, vietinės bendruomenės narių nevienodai realizuojamus (žr. 4 skyrių). Geolekto

⁷ Dubičius su pietų aukštaičių salomis Baltarusijoje: Varanavù (VI), Nočià (LKA VII), Pelesà (XI) siejo istoriniai ir sociokultūriniai ryšiai. Dubičių gyventojų tarmiškoje kalboje fiksuojami panašūs vokalizmo ir konsonantizmo reiškiniai (monoftongizacija, diftongizacija, dzūkavimas, priebalsių kietinimas ir kt.) kaip ir kaimyniniuose LKA punktuose (daugiau apie lietuviškų salų šnektų tarmines ypatybes žr. Trumpa 1998: 85–94; Trumpa 2008; Tuomienė 2008; Tuomienė 2010: 223–234 ir kt.).

kaitai svarbūs ne tik lingvistiniai, pavyzdžiui, fonologiniai žymenys, bet ir nemažai sociolingvistinių kintamųjų (angl. *sociolinguistic variable*), turinčių socialinę reikšmę ir siejamų su makrosocialinėmis kategorijomis – socialiniu statusu, amžiumi, lytimi, išsilavinimu ir kt. (plg. Hudson 1996: 169–170; Spolsky 1998: 125; Tagliamonte 2006: 10–11; Lafkioui 2015: 8; Čičirkaitė 2019: 10; Mikulėnienė 2019: 60). Pavyzdžiui, kalbinės jaunesniosios kartos preferencijos, sietinos su stebimuoju laiku, leidžia prognozuoti geolektų tolesnę raidą ir kaitą.

Visa tai rodo besiformuojančio Varėnės geolekto zonos tarminį (o tam tikrais atvejais – ir kalbinį) heterogeniškumą, kuris ir turėtų būti tiriamas kaip vertikalusis ir horizontalusis kalbos kontinuumas (Aliūkaitė 2013: 1).

DARBO OBJEKTAS, TIKSLAS, UŽDAVINIAI. Šio tyrimo objektas – kalbinė ir sociokultūrinė Varėnės geolekto sankloda *stebimuoju laiku* (angl. *apparent time*). Remiantis Williamo Labovo kalbos varijavimo ir kaitos teorija, skirtingo amžiaus pateikėjų kalbos skirtumai atskleidžiami stebimuoju laiku: vyresniųjų pateikėjų kalba žymi buvusį, o jaunesniųjų – dabartinį kalbos kaitos etapą (Labov 1963: 207–309; Chambers, Trudgill 1980: 165; Inoue 2010: 45–64)⁸.

Šiuo metodu atlikti tyrimai atskleidžia sparčius kalbinius ir sociokultūrinius pokyčius Varėnės geolekto zonoje. Čia dėl neigiamų socioekonominių, demografinių veiksnių pasikeitus LKA tiriamųjų punktų gyventojų amžiaus sudėčiai (dažniausiai jaunimui išvykus gyventi į miestus), tarminis variantiškumas tirtinas tik čia ir dabar⁹.

Taigi šio darbo tikslas – ištirti Varėnės geolekto horizontalųjį ir vertikalųjį kontinuumą ir identifikuoti tradicinės pietų aukštaičių patarmės kaitos kryptis Varėnės geolekto zonoje.

Tikslui pasiekti išsikelti šie uždaviniai:

- 1) remiantis pateikėjų apklausų ir informacinių šaltinių duomenimis bei atsižvelgiant į Varėnės geolekto zonos centrinių gyvenviečių sociokultūrinės ir socioekonominės sąlygas, aptarti gyventojų tankį, demografinę situaciją, nustatyti vietovių infrastruktūrą, jų įtaką vietinio kalbinio varianto kaitai;
- 2) sudaryti sociokultūrinių tinklų žemėlapių ir, remiantis jo analize, išsiaiškinti atviriesiems ir uždariesiems Varėnės geolekto zonos tinklams būdingas charakteristikas;
- 3) atlikti pasirinktų LKA punktų atrankinių kalbinių duomenų analizę;
- 4) ištirti trijų kartų kalbos variantų bei jų vartotojų vertinimus ir nustatyti kalbinių nuostatų ir ekstralingvistinių veiksnių koreliaciją;

⁸ 1963 m. tirdamas Martos vynuogyno salos kalbą, *stebimojo laiko* sąvoką sociolingvistikoje įtvirtino W. Labovas (Labov 1963: 273–309). Nagrinėdamas kalbinius kartų skirtumus ir lygindamas juos su ankstesnio lingvistinio atlaso tyrimų rezultatais realiuoju laiku, Labovas nustatė, kad Martos vynuogyne fonetinių kintamųjų (*ay*) ir (*aw*) vartojimas iš tikrųjų didėjo, o ne mažėjo. Vėliau mokslininkas, tirdamas Niujorko garsų pokyčius, stebimojo laiko metodą naudojo kaip pagrindinę variantiškumo tyrimų priemonę (Labov 1966).

⁹ Kai kuriuose LKA punktuose, pavyzdžiui, Kabėliuose (LKA 704), jaunimo kalbinio variantiškumo tyrimų pakartoti neįmanoma dėl to, kad nebeliko jaunimo.

- 5) nustatyti kalbos kitimo kryptis trijų kartų požiūriu ir tiriamosios vietovės gyvybingumo, tarmiškumo, stabilumo laipsnį bei prognostinį tarminį tęstinumą.

Disertacijoje keliamos kelios galimos Varėnės geolekto zonos tarmiškumo spartaus kitimo prielaidos.

Pirma, sociokultūrinių tinklų analizės rezultatai rodo, kad patarmės kaitos procesus suponuoja urbanistinių centrų trauka ir aukštas mobilumo lygis, silpni gyventojų socialiniai ryšiai ir kitos sociokultūrinės, ekonominės priežastys (plg. Chambers 2002: 117; Milroy 2002: 3–15; Monka 2015: 98; Čepaitienė 2016: 136–159; Čepaitienė 2018: 61–78; Leskauskaitė 2016: 186–193; Dambrauskienė 2021: 44–75; Dambrauskienė 2021a: 101–116; Čepaitienė, Gudaitis 2022: 291–327). Dėl šių priežasčių niveliuojamos skiriamosios ir būdingosios, t. y. ryškiosios, tarminės ypatybės.

Antra, aukštas netarminės kalbos prestižas ir jos vartojimas įvairiuose domenuose lemia pietų aukštaičių patarmės kaitą ir spartesnius naujų tarminių darinių formavimąsi. Dėl stiprios Vilniaus traukos didžioji dalis Varėnės arealo pakliūva į netarminės kalbos įtakos zoną, todėl tikėtini spartesni kalbiniai pokyčiai.

Trečia, silpnas tarmės perdavimas kitoms kartoms skatina spartesnę geolekto kaitą. Gali būti, kad jis tolydžio silpnės ir dėl vis prastėjančios demografinės situacijos tiriamojame zonoje.

TIRIAMOJI MEDŽIAGA. Šiame darbe atrankiniu būdu tirti 6 gyvybingi ir 6 nyksiantys LKA punktai, atsižvelgiant į tarmines ypatybes, būdingas platesnei teritorijai, o ne paskiram LKA punktui. Tarminių ypatybių kaita nustatoma kiekybiškai analizuojant šio darbo autorės surinktą interviu metodu 2019–2023 m. 117 val. tarminės garso medžiagos iš pasirinktų tyrimui LKA punktų (žr. 1 lentelę ir 1 priedą). Tyrime papildomai dar pasinaudota 2022 m. Dalios Blažulionytės (įrašo trukmė 29 min. ir 3 val. 30 min. 30 sek.), Jolantos Molienės (įrašo trukmė – 30 min. 44 sek.) ir Silvijos Valentukevičės (įrašo trukmė – 29 min. 6 sek.) garso įrašais iš Valkiniškų (LKA 649). Taigi disertacijos empirinis pagrindas – per 121 val. tarminių garso įrašų (žr. 1 lentelę).

Empirinė medžiaga disertacijai rinkta taip pat remiantis Lietuvos tarmių atlaso *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)* (toliau – GST) metodika. Šiame darbe pagal LKA punkto klausimyną nustatyta Varėnės geolekto zonos 21 LKA punkto geosociolingvistinė informacija ir sociokultūrinio paveldo duomenys (žr. 2 priedą). Pagal sociolingvistinį LKA pateikėjo klausimyną išsiaiškinti sociodemografiniai 115 pateikėjų¹⁰ duomenys: lytis, amžius, gyvenamoji vieta, išsilavinimas, tautinis tapatumas, kalbinė aplinka ir kalbos kodų vartojimas skirtinguose domenuose (žr. 3 priedą). Šia tyrimo medžiaga remiamasi analizuojant sociokultūrinę aplinką (žr. 3 skyrių) ir kalbos vartotojų požiūrį į vietinį kalbos variantą (žr. 5 skyrių).

¹⁰ Sociolingvistiniai klausimynai neužpildyti 7 pateikėjams, bet užfiksuoti svarbiausi sociolingvistiniai pateikėjo duomenys: gimimo metai, vieta, išsilavinimas, tautybė.

1 lentelė. Varėnės geolekto zonos LKA punktų sąrašas

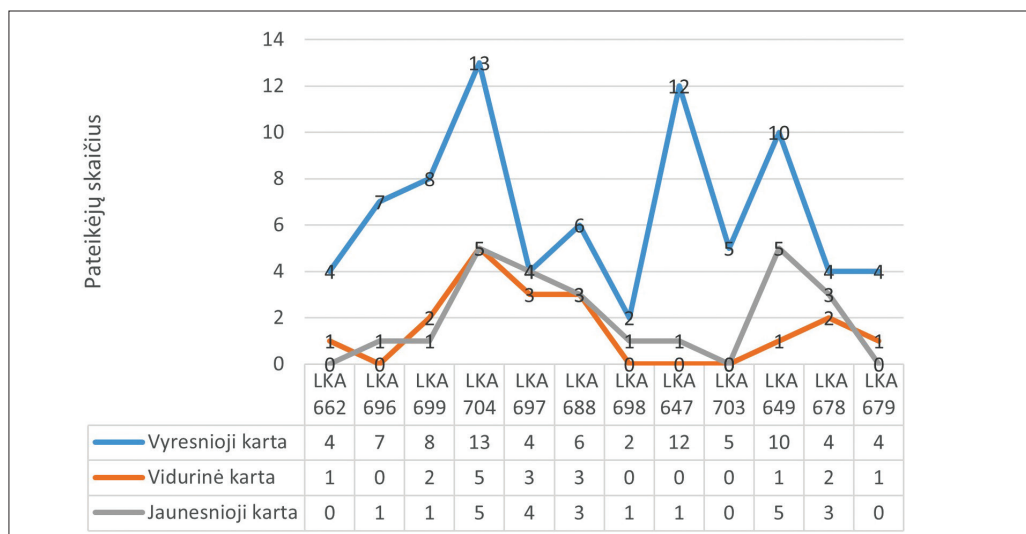
Eil. Nr.	LKA punktas	Statusas	Garso įrašų trukmė	Eil. Nr.	LKA punktas	Statusas	Garso įrašų trukmė
1.	Dubičiai (LKA 699)	gyvybingas	11 val. 34 min. 11 sek.	1.	Akmuo (LKA 662)	nykstantis	5 val. 11 min. 50 sek.
2.	Marcinkonys (LKA 697)	gyvybingas	18 val. 24 min. 16 sek.	2.	Čebatoriai (LKA 663)	nykstantis	
3.	Merkinė (LKA 688)	gyvybingas	9 val. 37 min. 1 sek.	3.	Darželiai (LKA 696)	nykstantis	8 val. 16 min. 44 sek.
4.	Valkininkai (LKA 649)	gyvybingas	10 val. 48 min. 6 sek.	4.	Druckūnai (LKA 661)	nykstantis	
5.	Varėna LKA 678	gyvybingas	11 val. 16 min. 58 sek.	5.	Genionys ¹¹ LKA 647	nykstantis	8 val. 34 min. 6 sek.
6.	Vydeniai LKA 679	gyvybingas	7 val. 58 min. 44 sek.	6.	Kabeliai LKA 704	nykstantis	25 val. 8 min. 15 sek.
7.	Nedzingė LKA 676	gyvybingas		7.	Kaniava LKA 690	nykstantis	
8.	Perloja LKA 677	gyvybingas		8.	Kuršiai 664	nykstantis	
9.	Puvočiai LKA 689	gyvybingas		9.	Rudnia LKA 698	nykstantis	2 val. 11 min. 34 sek.
10.	Ilgininkai LKA 660	gyvybingas		10.	Šklėriai LKA 703	nykstantis	3 val. 48 min.
				11.	Pūčkornės LKA 648	nykstantis	

Disertacijos tyrime tradiciškai laikomasi trijų kartų tipologijos: jaunesnioji (iki 30 m.), vidurinė (31–49 m.) ir vyresnioji (50 m. ir vyresni) (plačiau žr. Aliūkaitė, Jaroslaviėnė, Meiliūnaitė 2014: 55). Kadangi nykstančiuose punktuose visi arba didžioji dalis gyventojų priklauso vyresniosios kartos amžiaus grupei, iš Varėnės geolekto zonos daugiausia apklausta šios kartos asmenų¹² – 79 (21 vyras ir 58 moterys), keliskart mažiau vidurinės kartos – 18 (7 vyrai, 11 moterų) ir jaunimo – 25 (11 vyrų ir 14 moterų) (žr. 2 lentelę).

¹¹ LKA 647 punkto centras perkeltas į Sarapiniškes. Daugiau apie punktus žr. 3.1 poskyrį.

¹² 2023 m. demografinės senatvės koeficientas – pagyvenusių (65 metų ir vyriausio amžiaus) žmonių skaičius, tenkantis šimtui vaikų iki 15 metų amžiaus – 219 (žr. Oficialiosios statistikos portalas. Interneto prieiga: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=4de25ccf-d9d0-4a9f-81bd-bec607a23712#/> [žiūrėta 2024 03 09]).

2 lentelė. Apklaustų pateikėjų pasiskirstymas LKA punktuose pagal amžiaus grupes

Vidurinės kartos gimtarmių atstovų nerasta ir neįrašyta Darželių (LKA 696), Rūdnios (LKA 698), Sarapiniškių (LKA 647), Šklėrių (LKA 703), o jaunimo – Akmeiš (LKA 662), Šklėrių (LKA 703) ir Vydėnių (LKA 679) punktuose.

Pateikėjų išsilavinimo stratifikacija rodo, kad Varėnės geolekto zonoje vyrauja profesinį arba vidurinį išsilavinimą turinčios gyventojų grupės, mažiau – įgijusių aukštąjį išsilavinimą (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Pateikėjų išsilavinimas

Kartos	Aukštasis išsilavinimas	Aukštesnysis išsilavinimas	Profesinis išsilavinimas	Vidurinis išsilavinimas	Pagrindinis išsilavinimas	Pradinis išsilavinimas
Jaunesnioji karta	2	–	8	15	–	–
Vidurinė karta	6	2	8	–	2	–
Vyresnioji karta	9	7	10	12	15	26

Vyresniosios kartos asmenys, gimę prieš Antrąjį pasaulinį karą arba jo metu, yra baigę tik kelias klases ir atitinka NORM'o kriterijų¹³. Ši amžiaus grupė kalba tradicine pietų aukštaičių patarme. Daugiausia vyresniosios kartos pasakojimų įrašyta Kabėlių

¹³ Angl. *non-mobile older rural male* – sėslus, vyresnio amžiaus, kaime gyvenantis vyras. NORM'o kriterijus pradėtas taikyti vieno iš geolingvistikos pradininkų Jules'o Gilliérono tyrimuose (Chambers, Trudgill 2004: 30).

(LKA 704) punkte, esančiame Varėnės geolekto zonos paribyje, – 25 val. 8 min. 15 sek. Šis LKA punktas XX a. patyrė sparčią kalbinę kaitą, t. y. kai kurių konsonantizmo reiškinių nykimą (žr. 2.6 skyrių). Mažesniuose LKA punktuose, turinčiuose nedaug vietinių gyventojų, pavyzdžiui, Rūdnioje (LKA 698), empirinės medžiagos užrašyta tik iš 2 pateikėjų – 2 val. 15 min.

Iš vidurinės kartos įrašyta 18 val. trukmės tarminių tekstų, jaunesniosios kartos – 19 val. 24 min. Šių kartų pateikėjų įrašų skaičius nedidelis dėl kelių priežasčių: nykstančiuose punktuose dominuoja vyresniojo amžiaus gyventojai; dėl didelio šios kartos užimtumo ir darbinės veiklos, mobilumo asmenys nelinkę dalyvauti tyrime. Vis dėlto šios trukmės garso įrašų pakanka vidurinės ir jaunesniosios kartos tarminiam variantiškumui nustatyti.

Tarminiai pavyzdžiai transkribuoti tarptautine fonetine abėcėle, *Palemono* šriftu (žr. Bakšienė 2018: 10–20; Bakšienė 2022: 165–183, žr. 4 priedą). Aptariant pateikėjų požiūrį į vietinį kalbos variantą, tarminė kalba perrašoma bendrinės kalbos rašmenimis.

Surinkta medžiaga tvarkyta keliais etapais:

1. Pateikėjų tarminė medžiaga susisteminta ir koduota pagal LKA punkto numerį ir pavadinimo tris raides (pavyzdžiui, punktas Varėnė LKA žymimas skaičiumi 678, todėl šio punkto pateikėjas koduojamas 678Vrn3M, nurodant pateikėjo amžių (3 žymimi vyresniosios (51 m. ir daugiau) kartos pateikėjai, 2 – vidurinės (31–50 m.), 1 – jaunesniosios kartos atstovai (iki 30 m.), lytį (M – moteris, V – vyras); jei iš punkto yra daugiau nei vienas tos pačios kartos pateikėjas, po kodo dedamas brūkšnelis ir nurodomas skaičius, pavyzdžiui, 678Vrn1-4M. Taigi papildomas skaičius nurodo, kad tai – ketvirta jaunesniosios kartos pateikėja iš Varėnės).
2. Taikant socialinių tinklų teorijos metodus, analizuota sociokultūrinių tinklų struktūra (gyventojų vykimai į mokyklas, darbą, gydymo įstaigas, prekybos ir kultūros centrus), nustatytos hipotetinės LKA punktų zonos, kuriose tarmė galimai išlaikoma geriausiai ir galima kalbos variantų kaita.
3. Atlikta variantiškumo analizė pagal atrankinius tarminius požymius stebimuoju laiku.
4. Aptartos trijų kartų kalbos vartotojų požiūris į vietinį kalbos variantą.

TYRIMO METODAI. Šioje disertacijoje taikoma multimodaliosios, arba daugiafunkcės, dialektologijos metodologinė prieiga, kai atrankinės tarmės faktų analizės rezultatai vertinami, atsižvelgiant į socioistorinę ir sociokultūrinę gyvenamosios vietovės situaciją, socioekonominius rodiklius ir bendruomenės požiūrį į vietinius kalbos variantus bei kalbines trijų kartų nuostatas (plačiau apie modelį žr. Mikulėnienė 2018: 1–12; Mikulėnienė 2020: 11–33). Tiriamosios medžiagos heterogeniškumas lėmė ir kiekybinių, ir kokybinių tyrimo metodų įvairovę.

Disertacijoje, laikantis daugiadimensio prognostinių tyrimų modelio, buvo tiriama:

1. Bendruomenės sociokultūrinių tinklų metodu analizuojama Varėnės geolekto zonos sociokultūrinė situacija (žr. 3.3 poskyrį): demografiniai, geografiniai ir kalbos

virtotojų mobilumo geografinėje erdvėje veiksniai (plg. Čepaitienė 2016: 1–27; Čepaitienė 2022: 100–118; Čepaitienė, Gudaitis 2022: 291–327). Traukos centrai ir gyventojų mobilumo kryptys vizualizuoti žemėlapiuose, braižytuose geoerdvinės informacijos *Felt maps* programa, kuri yra *Google maps* žemėlapių funkcijų ir geografinių informacinių sistemų (GIS) derinys¹⁴.

2. Atrinktosios ryškiausiosios kalbinės ypatybės – balsių *q*, *ę* siaurinimas (žr. 4.1 poskyrį), dzūkavimas (žr. 4.2 poskyrį), priebalsių kietinimas (žr. 4.3 poskyrį) – analizuojamos Fumio Inoue sukurtu kiekybiniu kalbos kaitos įverčių metodu, kurį lietuvių geolingvistiniams tyrimams pritaikė Danguolė Mikulėnienė (žr. Mikulėnienė 2020a: 6; Inoue 2012: 121–122, plg. Dambrauskienė 2021: 15, 89–103; Dambrauskienė 2021a: 101–116; Dambrauskienė 2022: 92–108, plačiau žr. 4 skyrių).

Tarminių požymių analizei iš garso įrašo pasirinkta pusvalandžio trukmės (dažniausiai tai – įrašo vidurys) atkarpa ir išrašomi visi galimi realizuoti ir nerealizuoti tarminiai požymiai. Jei įrašas trumpesnis, tada jis analizuojamas visas. Apibendrinti pietų aukštaičių tarminių požymių įverčiai iliustruojami stačiakampe diagrama, dialektometrijos metodu kompiuterine programa *Gabmap* duomenys vizualizuojami pseudožemėlapyje¹⁵.

Dzūkavimo įverčiui nustatyti pasirinkta veiksmažodžio bendratis dėl sistemingo dzūkavimo bendraties formante. Kadangi dzūkavimas turi daug išimčių arba ne visada dzūkuojama sistemingai, todėl vertinti kitus dzūkavimo atvejus atsisakyta (plačiau žr. 2.2 ir 4.2 poskyrius).

3. Tarmės virtotojų požiūris į vietinį kalbos variantą (žr. 5 skyrių) aptariamas sociolingvistiniu metodu.

Analitinis, lyginamasis, gretinamasis ir aprašomasis metodai taikyti atliekant empirinės medžiagos ir objektyviai apskaičiuotų tarmiškumo rodiklių analizę, lyginant tarminio ploto bei tarminių ypatybių požymius ir aprašant gautus rezultatus.

DARBO NAUJUMAS IR AKTUALUMAS. Šis Varėnės geolektui skirtas darbas, kuriame apžvelgiama sociokultūrinė ir kalbinė sąveika, yra aktualus ir reikšmingas keliais aspektais. Pirmą kartą lietuvių dialektologijoje geolektas, kaip naujasis tarminis darinys, nagrinėjamas, taikant naujausius geolingvistikos ir sociolingvistikos kiekybinius ir kokybinius metodus: analizuojama Varėnės geolekto zonos specifika, gyventojų socialiniai tinklai ir mobilumas, atrankiniai tarminiai duomenys, gyventojų kalbinės nuostatos stebimuoju laiku. Tyrime, integruojant horizontaliąją ir vertikaliją erdvę, išryškinami naujojo tarminio darinio formavimosi ypatumai ir kitimo tendencijos.

Darbas yra aktualus tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriais: Varėnės geolekto tolesnei raidai ir kaitai, naujųjų kalbos darinių ir jų ypatybių gyvybingumo prognostikai.

DARBO STRUKTŪRA. Disertaciją sudaro Įvadas, keturios dėstymo dalys, Apibendrinimas ir Išvados.

¹⁴ Daugiau apie *Felt maps* programą žr. <https://felt.com>.

¹⁵ Apie kompiuterinę programą *Gabmap* plačiau žr. *Gabmap*; Leinonen, Çöltekin, Nerbonne 2016: 71–83; Čepaitienė 2018: 29–32; Mikulėnienė, Čepaitienė, Bakšienė ir kt. 2019: 65–92 ir kt.

Antrajame disertacijos skyriuje (Varėnės geolekto pamatas – pietų aukštaičių patarmė) aprašoma pietų aukštaičių patarmė lietuvių tarmių klasifikacijose ir Varėnės šnektai būdingos tarminės ypatybės, aptariamas Varėnės geolekto zonos teritorinis ir tarminis nehomogeniškumas.

Trečiajame skyriuje, nagrinėjant geolingvistinę paradigmą, analizuojamas Varėnės geolekto horizontalusis kontinuumas. Remiantis statistiniais duomenimis, aprašoma Varėnės arealo infrastruktūra, LKA punktų gyvybingumas, aptariami sociokultūriniai tinklai, gyventojų mobilumo kryptys. Skyrius apibendrinamas prognostiniu vertinimu – galimai geriausiai ir blogiausiai išlaikomų tarmių požymių teritoriniu pasiskirstymu.

Ketvirtajame skyriuje analizuojama fonetinių tarminių ypatybių – balsių *ą, ę* siaurinimas, priebalsių kietinimo dinamika, dzūkavimo kaita. Šios tarminės ypatybės analizei pasirinktos kaip svarbiausi Varėnės geolekto tarminiai požymiai.

Penkto jame skyriuje aptariamos vyresniosios, vidurinės ir jaunesniosios kartos tarmės vartotojų požiūris į vietinį kalbinį variantą, tarminio kalbėjimo vertinimas ir pietų aukštaičių patarmės perspektyva.

Minėtuose disertacijos skyriuose išanalizuoti duomenys pateikti Išvadose.

Šaltinių ir literatūros sąrašą 235 pozicijos.

Iliustracinę disertacijos medžiagą papildė 47 paveikslai (žr. Paveikslų sąrašą) ir 21 lentelė (žr. Lentelių sąrašą), 5 priedai.

GINAMIEJI TEIGINIAI.

1. Varėnės geolekto zonoje vykstantys horizontaliojo kontinuumo pokyčiai rodo lokalią tradicinės pietų aukštaičių patarmės požymių kaitą – konverguojamos skiriamosios ir būdingosios tarminės ypatybės. Tarminis plotas supanašėja.
2. Sociokultūrinė Varėnės geolekto sankloda (demografiniai veiksniai, silpnai išvystyta infrastruktūra, aktyvus laispos mobilumas į urbanistines zonas) lemia silpnėjantį tradicinį tarmiškumą, diferencijuotas kartų kalbines preferencijas, veikiamas menko pietų aukštaičių patarmės prestižo.
3. Vertikaliosios ir horizontaliosios erdvių tyrimas rodo, kad pietinėje Varėnės geolekto zonoje geriausiai išlaikomos tarminės ypatybės, o kaitos procesas yra lėtesnis ir ne toks ryškus kaip rytinėje ir šiaurinėje dalyje.
4. Įvertinus gyvenamųjų Varėnės geolekto zonos vietovių gyvybingumą, tarmiškumą, jose vartojamo tarminio varianto stiprumą ir tarminių ypatybių kaitos tendencijas, nustatyta, kad pietų aukštaičių pagrindu besiformuojantys dariniai yra linkę į tęstinumą ir kalbinį regionišumą.

2. VARĖNOS GEOLEKTO PAMATAS – PIETŲ AUKŠTAIČIŲ PATARMĖ

Varėnės geolekto pagrindą sudaranti tradicinė pietų aukštaičių patarmė kalbininkų darbuose iki XX a. pirmosios pusės išsamiau neaprašyta. Nuo XVII a. minima ryškiausia pietų aukštaičių tarminė ypatybė – dzūkavimas, nors pats dzūkų (dziūkų) pavadinimas¹⁶ užfiksuotas tik XIX a. vidurio etnologiniame Aleksandro Połujański veikale (Połujański 1859: 127, 133–134)¹⁷.

Pietų aukštaičių patarmės plote pagal fonetines ypatybes galima skirti dvi šnektas – varėniškių ir lazdijiškių (Leskauskaitė 2004: 56–58; Leskauskaitė 2006: 34; Markevičienė 1999: 27–28, 225–226; Kardelis, Stakutytė 2015: 27). Šioje dalyje aptariama pietų aukštaičių patarmė lietuvių tarmių klasifikacijose, būdingieji pietų aukštaičių patarmės bruožai, Varėnės geolekto zonos teritorinis ir kalbinis nehomogeniškumas.

2.1. PIETŲ AUKŠTAIČIAI LIETUVIŲ TARIŲ KLASIFIKACIJOSE

1898 m. lietuvių kalbos tarmes pagal svarbiausius tarmių vokalizmo bruožus aprašė Antanas Baranauskas, Kauno gubernijoje išskyręs 11 tarmių (dvi žemaičių ir devynias aukštaičių). Jis paminėjo, kad prie rytiečių trečiųjų, ketvirtųjų, penktųjų, šeštųjų priskirtini ir dzūkai. Jie vietoj *ti, tē* ištaria *ci, cie* arba *tsi, tsie; di, dē = dzi, dzē* (Geržotaitė 2015: 150). Dzūkų plotas prasideda nuo Švenčionių apskrities (Vilniaus gubernija), Merkinės (Gařdino gubernija) ir Seinų (Suvėlkų gubernija) (Baranovskij 1898: 56, plg. Geržotaitė 2015: 137–138; 150–151; Geržotaitė 2016: 78). Tikėtina, kad A. Baranauskas, remdamasis parapijų ribomis, dzūkų plotui priskyrė ne tik Merkinę, bet ir į pietvakarius nuo Merkinės nutolusią, Gařdino gubernijoje esančią Varėnės šnektą¹⁸.

A. Baranausko lietuvių tarmių klasifikacijos laikėsi ir Jurgis Gerulis (Georg Gerullis), lietuvių kalbos tarmių tekstams pritaikęs tarptautinę fonetinę transkripciją (TFA), sukurtą 1925 m. Kopenhagos redakcijos pagrindu, bet ja dzūkų tekstų neužrašė (Gerullis 1930). Didžioji dalis Varėnės šnektos tekstų pakoreguota kopenhagine fonetine transkripcija užrašyta gerokai vėliau (žr. LKT 368, 370, 371, 373, 377, 383, 386, 387, 389, 390; Markevičienė 1999: 203–204, 206–208, 209–210, 225–226; LKTCh 91–94, 96–97; Leskauskaitė 2004: 289–295; Leskauskaitė 2009; PPAŠŽ I, PPAŠŽ II ir kt.).

¹⁶ *Dzūkų (dziūkų)* vardas yra pravardinės kilmės. Koks buvęs *dzūkų* savivardis, nėra žinoma (Salys 1992: 132–132; Zinkevičius 1987: 413–421; Ragauskaitė 2012: 119).

¹⁷ Formą *dziūkai* minėjo ir Matas Slančiauskas, Eduardas Volteris (Mikulėnienė 2018a: 67–69). *Dziūkų* vardas užrašytas ir renkant medžiagą disertacijai 2020, 2023 m. Razumnės ir Salų kaime.

¹⁸ Nuo 1847 iki 1918 m. Vilniaus vyskupijos teritorija buvo sutapatinta su Vilniaus ir Gařdino gubernijomis (Merkys 2006: 22).

št, žd dėl asimiliacijos vartimą į štš, ždž; sveikųjų t, d išlaikymą daugiskaitos kilmininke, kai afrikatos č, dž pašalinamos, o paskui ir apibendrinama, pavyzdžiui, *bīfē* : *bīty* ~ bitė, bičių. A. Salys mini Marcinkonyse ir Kaniavoje fiksuotą nedžukavimo atvejį, kai daugiskaitos vardininko linksnyje, pavyzdžiui, žodžiuose *já ufei*, *žō dēi*, afrikatos pašalinamos, o beafrikatė forma apibendrinama (Salys 1992: 133–135).

1966 m. A. Salio lietuvių tarmių skirstymą pakeitė Alekso Girdenio ir Zigmo Zinkevičiaus lietuvių kalbos tarmių klasifikacija, grindžiama vokalizmo ir kirčiavimo (kirčio ir priegaidžių) bendrumais ir skirtumais. Šioje klasifikacijoje vietoj vakarų dzūkų įtvirtintas *pietų aukštaičių tarmės* terminas (Girdenis, Zinkevičius 1966: 139–147; Zinkevičius 1969: 137–151).

A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus tradicinėje lietuvių tarmių klasifikacijoje pietų aukštaičių skiriamaisiais požymiais laikomas diftongoidas *uo*, kurį pietų ir rytų aukštaičiai taria kaip sutaptinį, ir mišriųjų dvigarsių *an*, *am*, *en*, *em* išlaikymas (žr. 4 lentelę¹⁹).

4 lentelė. Tarmių identifikacijos lentelė (Girdenis, Zinkevičius 1966: 146)

Eil. Nr.	Skiriamieji požymiai	Žemaičių							Aukštaičių					
		Vakarų	Šiaurės		Pietų		Rytų			Pietų	Vakarų			
			Kretingiškiei	Telšiskiai	Varniškiai	Raseiškiei	Kupiškėnai	Anykštėnai	Panevėžiškiai		Širvintiskiai	Uteniškiai	Viniškiai	Šiauliškiai
1	bk. <i>-uo-*</i> ~ <i>uo</i> (<i>ū, ou, ō</i>)	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+
2	bk. <i>-uo-*</i> <i>ū</i> (<i>ou, o</i>)	-	-	-	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0
3	bk. <i>-aĩ-</i> ~ <i>aĩ</i> (<i>un, on</i>)	0	0	0	-	+	-	-	-	-	-	+	+	+
4	bk. <i>-ā-</i> ~ <i>a</i> (<i>á</i>)	0	0	0	0	0	-	-	+	+	+	+	0	0
5	bk. <i>-ie-*</i> ~ ilg. arba pusilg. (trump.)	0	0	0	0	0	0	0	-	-	+	+	0	0
6	bk. <i>-q-*</i> ~ <i>à</i> (<i>u</i>)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	+
7	bk. <i>-uo-*</i> ~ <i>ou, (ō)</i>	-	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	bk. <i>gyvā~gīvā</i> (<i>gīva</i>)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
9	bk. <i>-u-*</i> ~ <i>u/ō</i> (<i>o</i>)	0	-	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10	bk. <i>-ė-*</i> ~ <i>ē</i> (<i>ē/ā</i>)	0	0	0	0	0	-	+	0	0	0	0	0	0
11	bk. <i>-â-</i> : <i>-ù</i> ~ <i>à</i> : <i>-ù</i> (<i>v, v</i>)	0	0	0	0	0	0	0	-	+	0	0	0	0
12	bk. <i>-ie-*</i> ~ <i>ie</i> (<i>e.</i>)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	+	0	0

* Kirčiuotoje negalūninėje pozicijoje, pvz., bk. *dúona* ~ *dúona* (: *dúna, duŕna, dŕna*) ir kt.

** Nekirčiuotame skiemenyje prieš ilgą kirčiuotą galūnę, pvz., bk. *dienŕs* ~ *de.ná.s, dien.á.s* ir kt.

¹⁹ Plusiu žymima tai, kad požymis yra, minusu – kad jo nėra, nulis rodo, kad pagal nurodytą požymį patarmės identifikuoti negalima.

Šių dviejų pietų aukštaičių skiriamųjų požymių nepakanka Varėnės šnektos išskirtinumui identifikuoti, juolab kad nustatant naujuosius tarminius darinius susiduriama su nevienodu tarmiškumo laipsniu, o patys ryškiausi tarminiai požymiai yra virtę nestabiliais (ne visų ir ne visada vartojamais). Nors pietų aukštaičių patarmė smulkiau nebuvo skirstyta (jos teritoriją žr. 2 pav.), bet pripažintas pietų aukštaičių tarminio ploto nevienalytiškumas pagal dzūkavimo ir priebalsių kietinimo izofones (Girdenis, Zinkevičius 1966: 145²⁰). Tik XX a. pabaigoje mokslinėje literatūroje plačiau nagrinėjami Lazdijų ir Varėnės šnektų tarminiai skirtumai.

2.2. BŪDINGIEJI PIETŲ AUKŠTAIČIŲ PATARMĖS BRUOŽAI

Tarminiuose žemėlapiuose pietų aukštaičių patarmė paprastai vaizduojama kaip izoglosių pluoštais apribota teritorija, turinti sąlygiškas ribas ir atpažįstama pagal tam tikrus skiriamuosius, būdinguosius ir blankiuosius tarminius požymius (plačiau žr. Mikulėnienė 2019: 52–53; Mikulėnienė 2020: 2, žr. 11 lentelę)²¹.

5 lentelė. Tarminiai pietų aukštaičių požymiai

Skiriamieji požymiai	Būdingieji požymiai	Blankieji požymiai
Dvigarsiai <i>an, am, en, em</i> išlaikomi sveiki	Žodžio pradžios <i>e, ei</i> atliepami <i>a, ai</i>	Skirtinga <i>o, é</i> kokybė
Nosinių balsių <i>q, ę</i> siaurinimas	* <i>tj, *dj, t, d</i> ir <i>tv, dv</i> tariama <i>c, dz, cv, dzv</i>	Tvirtapradžių <i>ui, il, im, in, ir, ul, um, un, ur</i> pirmųjų dėmenų ilginimas
	<i>l</i> kietinimas prieš <i>e, ei, e</i>	
	<i>r, s, š, ž, z</i> prieš žodžio šaknies <i>a, e, ei, è</i> ir * <i>é, *ę</i> (<i>ę</i>)	

Skiriamieji požymiai. Kaip matyti iš 11 lentelės, skiriamaisiais tradicinės pietų aukštaičių patarmės požymiais laikomi mišriųjų dvigarsių *an, am, en, em* ir nosinių balsių *q, ę* tarimas. Mišrieji dvigarsiai paprastai išlaikomi sveiki, pavyzdžiui: [atsⁱren²¹da] ~ *atsiranda* (688Mrk3V), [ʔ¹en¹tras] ~ *antras* (662Akm3V), [vaka²¹ren¹] ~ *vakaran* (647Srp3M), [dɛŋ²¹gɒv¹s] ~ *dangaus* (696Drž3M), [kɛm¹pɒ] ~ *kampu* (704Kab3V), [ʔ¹em¹s¹i] ~ *amsi* (703Škl3V), [ʔ¹a¹m¹ʒ¹inas] ~ *amžinas* (704Kab3M), [ʔ¹k¹ɛn¹tsa] ~ *kenčia*, [n¹ɛ²¹l¹ɛm¹ta] ~ *nelemta* (662Akm3V), [ʔ¹k¹ɛm¹ʃa] ~ *kemša* (699Dbč3-2M).

²⁰ Šią fonetinius tarmių skirtumais ir bendrumais paremtą klasifikaciją kritiškai vertino A. Salys. Jo teigimu, „trūkumu laikytinas ir *l* kietinimo izofonos nežymėjimas klasifikaciniame tarmių žemėlapyje“ (Salys 1992: 296). A. Salys priebalsių kietinimo vakarų dzūkų tarmėje plačiai nenagrinojo, tik pažymėjo, kad „kietinančios dzūkų šnektos“ šiaurėje ribojasi su kapsais (Salys 1992: 132).

²¹ Pietų aukštaičių patarme kalbama Lazdijų, Varėnės, Alytaūs ir Kaišiadorių rajonuose. Prie šio ploto formaliai priskiriama ir dalis Trakų bei Šalčininkų rajono apylinkių (Leskauskaitė 2004: 9).

Buvę šaknies nosiniai balsiai *q*, *ę* tariami dvejopai: retais atvejais šie balsiai siaurina-
mi ir tariami [u:], [i:] arba išlaikomi sveiki, pavyzdžiui: [¹'ku:s'n'is] ~ *kąsnis* (704Kab3V),
[²'zu:s'inas] ~ *žąsinas* (704Kab3V), [³a's'is] ~ *žąsis* (696Drž3M), [²'ru:stes] ~ *raštas*
(696DržV3-2), [¹'u:ʒuɔlas] ir [¹'a:ʒuɔlas] ~ *ąžuolas* (704Kab3V).

Šių balsių siaurinimas dėsningesnis žodžio gale: [sakra²'m'ɛn'tu'] ~ *sakramentą*
(697Mrc2M), [²'ɫu'ku'] ~ *lauką* (647Srp3V), [¹'kra'utuɔ'i] ~ *krautuę* (647Srp3V)
(plačiau žr. 3 skyrių, 3.1 poskyrį).

Būdingieji požymiai. Pirmasis jų – žodžio pradžioje *e* ir *ei* atliepiami *a* ir *ai*:
[¹'a:ʒ'ɛras] ~ *ežeras* (649Vlk3V), [¹'a:glɔ'] ~ *eglė* (Kab2V), [²'vʊru'] ~ *eurų* (Mrc3M),
[²'ɛi na] ~ *eina* (649Vlk1V), [ɛr²'lɔ:] ~ *eilė* (678Vrn2V), [ɛr¹'l'ɛ:raʲtʲɪs] ~ *eilėraštis*
(678Vrn3-1M). Ši pietų aukštaičių patarmės ypatybė dengė visą pietų aukštaičių plotą.

Kitos būdingosios ypatybės susijusios su savitu priebalsių tarimu ir, A. Salio kla-
sifikacijos požiūriu, buvusios skiriamaisiais dzūkų tarmės požymiais. Bene istoriškai
ryškiausia iš jų – dzūkavimas, t. y. kai priebalsiai *č*, *dž* ir *t*, *d* bei *tv*, *dv* prieš *i*, *y*, *ie*
atliepiami *c*, *dz*: [¹'ɕ'æ] ~ *čia* (649Vlk3V), [¹'dʒ'æ:una] ~ *džiauna* (Var3M), [¹'ɕ'ik] ~ *tik*
(647Srp3-3M), [²'ɕ'ɪ'ɪŋ'k'ɪs'ɪ] ~ *tvinksi* (697 Mrc3M), [¹'dʒ'i:go'] ~ *dymo* (662Akm3M),
[¹'dʒ'ɪ'ɛm] ~ *doiem* (688Mrk3-2M) (plačiau žr. 3.2 skyriuje). Dzūkavimo izofonė,
pasak A. Salio, aiškiai išskiria visą aukštaičių pietrytinį kampą kaip atskirą aukštaičių
dzūkų tarmę (Salys 1992: 131–132, 311–312).

Nesistemiškai dzūkuojama prieš *i* tipo vokalizmą. Šio tarminio požymio realizaci-
ja įvairuoja net to paties pateikėjo kalboje, t. y. kartais pasakoma tarminė, o kartais –
netarminė forma, plg. [¹'v'ɪɛt'ɪn'is] ir [¹'v'ɪɛt'ɪn'is] ~ *vietinis* (678Vrn3M, 697Mrc3M),
[²'dʒ'ɪɛvas] (649Vlk3V) ir [²'d'ɪɛvas] (688Mrk3M) ~ *dievas*, [¹'dʒ'ɪd'ɛl'is] ~ *didelis* (704Ka-
b3M) ir [d'ɪdʒ'ɪul'is] ~ *didžiulis* (647Srp3M), [¹'d'i:rba] (688Mrk3M, 697Mrc3M) ir
[¹'dʒ'i:rba] ~ *dirba* (699Dbč3V, 647Srp3V).

Nedzūkuojama šiais atvejais (Zinkevičius 1966: 139; Markevičienė 1999: 30; LKTCH
2004: 79–80):

- svetimos kilmės ir neseniai į patarmę patekusiuose žodžiuose: [¹'dʒu:ŋglɛ.n] ~
*džiunglėn*²² (697Mrc3M), [d'ɛk'l'ɪ'n'ɪ] ~ *degtinė* (697Mrc3M), [baʒ'n'ɪ'n'ɪ:tʲɔ'n] ~
bažnyčion (704Kab3V);
- garsažodžiuose: [¹'tʲɛ'r] ~ *čiar* (704Kab3V), [¹'dʒ'ɪrk't'ɛra] ~ *džirkeria* (704Kab3V);
- ē kamieno daiktavardžio vienaskaitos galininke ir įnagininke: [drev¹'gɑ'ɪt'ɪ]²³ ~
draugaitę (697Mrc2M), [sa¹'vɑ'ɪt'ɪ] ~ *savaitę* (699Dbč3-2M), [ʊp'ɛ¹'la'ɪt'ɪ] ~
upelaitę (697Mrc3M), [ka't'ɪ] ~ *kate* (704Kab3M);
- ē kamieno daiktavardžių daugiskaitos kilmininke: [ʋɔ'v'ɛ¹'ra'ɪt'u'] ~ *voveraičių*
(697Mrc3M), [k'ɛl¹'na'ɪt'u'] ~ *kelnaičių* (704Kab3M), [bla'ku't'u'] ~ *blakučių*
(699Dbč3-1M), [b'ɪt'u'] ~ *bičių* (704Kab3V);

²² Pateikėja vartoja vienaskaitinę formą *džiunglė*.

²³ Daiktavardžio *draugė* priesaginė forma.

- veiksmazodžių būtojo kartinio laiko vienaskaitos pirmajame asmenyje: [p¹r¹l¹ʃa¹l¹d¹ɐʊ] ~ *prišaldžiau* (697Mrc2M), [ʲf¹v¹ɛr¹t¹ɐʊ] ~ *išverčiau* (697Mrc3M), [sta²t¹ɐʊ] ~ *stačiau* (704Kab3V);
- dėl progresyvinės asimiliacijos po priebalsių š, ž: [ʲl¹ʲt¹ɪnɔ] ~ *ištino* (697Mrc3M), [ʲj²dʒ¹i:k¹i] ~ *išdykę*, [ʲl¹a¹r¹kra¹ʲt¹i] ~ *laikraštį* (697Mrc3M), [n¹ʊ¹ɛʲt¹] ~ *nuvežti(i)* (697Mrc3M).

Dzūkavimas aprašytas įvairiuose dialektologijos veikaluose (Salys 1992: 131–140, 304, 311–314, 329–330, 367–308; Zinkevičius 1966: 139–140; Zinkevičius 2006: 56–61, 140–141; LKA II 94–96, žemėl. Nr. 80; LKTCh 79–80; Leskauskaitė 2009: 37–38; Leskauskaitė 2016a: 51–52; Leskauskaitė 2018b: 23; Leskauskaitė 2020: 27; Valentukevičienė 2022: 58–76).

Dialektologai jau seniai yra pastebėję, kad šios ryškišios fonetinės ypatybės įvairiose kalbėjimo situacijose linkstama atsisakyti pirmiausia (Mikalauskaitė 1975: 94; Leskauskaitė 2004: 234; Leskauskaitė 2009: 38; Aliūkaitė et al. 2014: 163; Valentukevičienė 2022: 58–76).

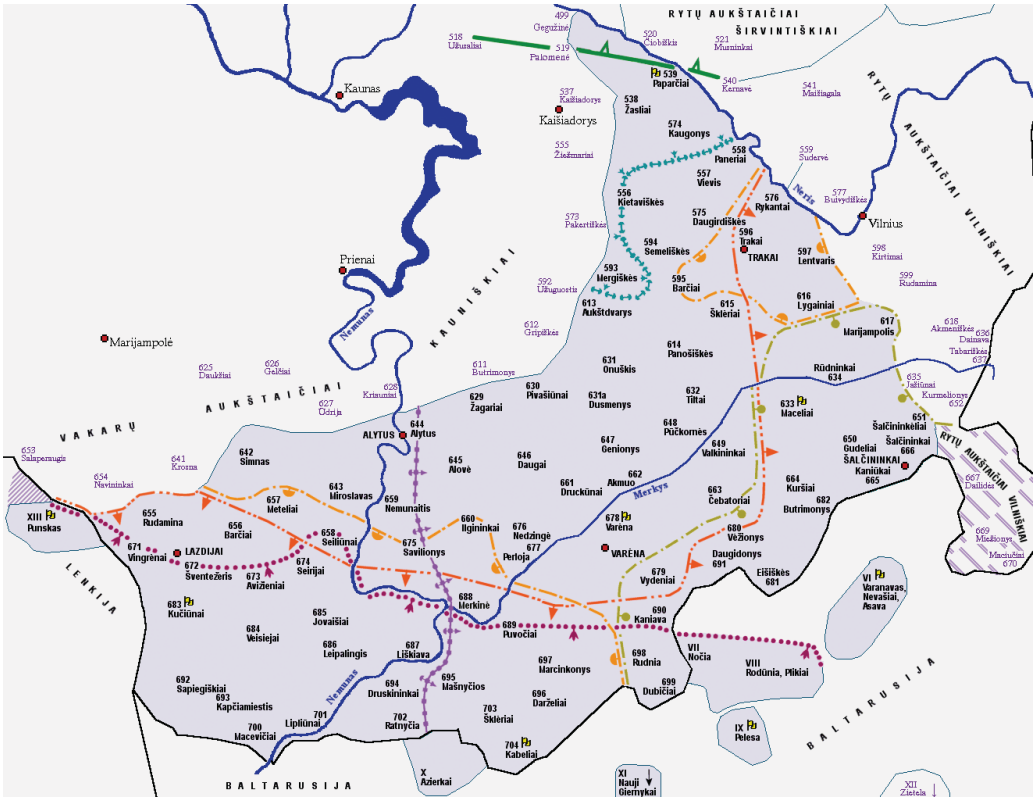
Kitas ryškus pietų aukštaičių tarminis požymis – priebalsių kietinimas. Visoje geolekto zonoje iki šiol kietinamas priebalsis *l* prieš *e*, *ei*, *ė*: [g¹ɛ²l¹ɔ] ~ *gėlė*, [l¹a¹dɛs] ~ *ledas*, [l¹a¹ɪdɔ] ~ *leido* ir prieš senovinį **ɛ* (*ę*), virtusį *į* (*>i*), pavyzdžiui: [p¹ʊ¹p¹æ¹l¹] ~ *pupelę*, [m¹ɛ¹r¹g¹æ¹l¹] ~ *mergelę*, [p¹a¹k¹ɛ¹l¹is] ~ *pakėlęs*, [k¹ɪʊ¹l¹] ~ *kiaulę*. Kietasis priebalsis *l* dažniausiai tariamas vyresniosios ir vidurinės kartos, bet pasitaiko ir jaunimo kalboje.

Intensyviausio priebalsių kietinimo zona laikoma pietinė pietų aukštaičių dalis į pietus nuo Rudaminės–Seirijų–Merkinės–Marcinkonių linijos, t. y. apimanti ir pietinę Varėnės šnektos dalį (Zinkevičius 1966: 158–170; Zinkevičius 2006: 142–146; LKT 381, 384–385; Urbanavičiūtė 1970: 61–65; Urbanavičiūtė 1970a: 75–86; Urbanavičiūtė 1971: 55–70; Urbanavičiūtė 1974: 73–80; Urbanavičiūtė 1978: 69–77; LKA II 101–104, žemėl. Nr. 85–87; LKTCh 2004: 80, plg. Leskauskaitė 2006: 35–36; Leskauskaitė 2009: 34–36). Tarminiam žemėlapyje šis plotas išskirtas priebalsių kietinimo izofone (žr. 4 pav.).

Labiausiai priebalsiai kietinimi pietinėje Varėnės šnektos tarminėje zonoje: Marcinkonių (LKA 697), Kabėlių (LKA 704), Šklėrių (LKA 703), Daržėlių (LKA 696), Rūdnios (LKA 698), Dubičių (LKA 699) punktuose. Čia tariama [ʲgro:vi] ~ *griovį* (699Dbč3–4M), [z¹u¹r¹ɛ:tɔ] ~ *žiūrėti(i)* (Rud698M), [tɔa] ~ *čia* (704Kab1–2V), [dʒaʊna] ~ *džiauna* (696Drž3–2V), [s¹aʃu¹rɛs]²⁴ ~ *šešuras* (699Dbč3M), [z¹a¹m¹ɛ:s] ~ *žemės* (Mrc3–2M), [z¹ɛr¹v¹ɪ:nɔn] ~ *Zervynon* (Mrc3–2M).

Rytiniame ir vakariniame aptariamojo ploto pakraštyje taip pat sporadiškai pasitaiko kietinamų priebalsių *r*, *s*, *š*, *ž* prieš *e* tipo vokalizmą, pavyzdžiui: [k¹æ¹turo:s] ~ *keturios* (678Vrn2V), [sa¹na] ~ *sena* (678Vrn2V), [ʃa¹ra] ~ *šeria* (679Vyd3–3M), [r¹b¹æ¹z¹us] ~ *rubežius* „riba“ (679Vyd3–3M).

²⁴ Šiame pavyzdyje užiksuotas retas reiškiny – priebalsių *s* ir *š* kaita, dažniau pasitaikanti Aššaininkų, Kabėlių, Musteikos, Šklėrių, rečiau – Dubičių apylinkėse.

4 pav. Dėsningesnis balsių *i*, *y* suužpakalėjimas po kietinamų priebalsių *r*, *š*, *ž*, *č*, *dž* (vidurio vakarinėje dalyje ir po *c*, *dz* (pagal LKA II, žemėl. Nr. 41)²⁵

Eksperimentinės fonetikos tyrimų rezultatai patvirtina nesistemišką minkštųjų priebalsių *l*, *r*, *s*, *š*, *ž*, *c*, *č*, *dz*, *dž* kietinimą tiek prieš priešakinės, tiek prieš užpakalinės eilės balsius. Dėl šios priežasties nustatyti kietųjų ir minkštųjų priebalsių skirtumus gali būti sunkiau (Ambrazevičius, Leskauskaitė 2014: 263). Neregulius priebalsių kietinimas lemia ir šio reiškinio silpnėjimas (Leskauskaitė 2009: 35; Valentukevičienė 2023: 145–164).

Kiti priebalsių kietinimo atvejai ne tokie ryškūs. Dubičių (LKA 699) ir Rūdnios (LKA 698) punktuose nekietinamas *s* priebalsis. Kietasis priebalsis tariamas tik tada, jei tampa kietojo priebalsio *š* alofonu. Priebalsių *s*, *z* ir *š*, *ž* mišimo atvejų anksčiau fiksuota Marcinkonių (LKA 697), Kabėlių (LKA 704), Daržėlių (LKA 696), Šklėrių (LKA 704) punktuose. Kaip rodo tyrimų rezultatai, tik dzūkuojantys trijų kartų pateikėjai sistemingai vartoja kietąsias *c*, *dz* afrikatas, pavyzdžiui: [kviε²tsu:] ~ kviečių, [so²dzvs] ~ sodžius, [dzo¹vitu:] ~ džiovytų (697Mrc3–2M). Prieš *i* tipo vokalizmą šių

²⁵ Dėsningesnis balsių *i*, *y* suužpakalėjimas po kietinamų priebalsių *r*, *š*, *ž*, *č*, *dž* pažymėtas tamsiai raudona taškine linija. Šviesiai ruda spalva prieš *e* žymi kamieno *r*, *s*, *š*, *ž* kietuosius priebalsius (LKA II, žemėl. Nr. 87). Žemėlapis iš LKTCh.

afrikatų tarimas įvairuoja, plg.: [naksɫɪ'mɪ] ~ *naktimi* (697Mrc3M), [pʲir²ɫɪnʲ] ~ *pirtin*, bet [dʲɪdʲelʲɪs] ir [dʲɪdʲelʲɪs] ~ *didelis* (704Kab3V)²⁶.

Kitokia situacija su *c*, *dz* priebalsių kietinimu, kuris traukiasi iš tarminės vartosenos. Tik vyresniosios kartos pavieniai pateikėjai taria šiuos kietuosius priebalsius, pavyzdžiui: [ɪzʲ¹dʲu:vʲi] ~ *išdžiūoę* (697Mrc3M), [pʲavʲi:zɫɪ] ~ *pavyzdžiui* (696Drž3-3M), [traʲɫɔ-dʲɪɛnʲɪs] ~ *trečiadienis* (697Mrc3-4M), [ʊoʲkʲɪɛ²ɫɪaɪ] ~ *vokiečiai* (696Drž3V), [ʂoʲkʲɫɫɪmas] ~ *švokštimas* (696Drž3V), [sukerʲɫɫɔvoʲ] ~ *sukarščiavo* (696Drž3-2M), [tʊɫɫɫas] ~ *tuščias*.

Pietinėje geolekto zonoje, t. y. Marcinkonių, ypač Kabėlių, Šklėrių punktuose, kietinami ir priebalsiai *p*, *b*, *m*, *v*: [pʲɔ:des] ~ *pėdas* (704Kab3V), [bɔʲda] ~ *bėda* (704Kab3-1M), [mɔʲsa] ~ *mėsa* (704Kab3V), [vʲɔ:jes] ~ *vėjas* (704Kab3V). Pavienių atvejų fiksuojama ir už šių punktų ribų, pavyzdžiui, Akmeišs punkte (LKA 662).

Priebalsių *p*, *b*, *m*, *v* kietinimas taip pat nyksta, nors jis laikomas naujesniu ir dar nepasibaigusiu reiškiniu (LKTCh 38; Markevičienė 1970: 62; Garšva 2005: 263; Zinkevičius 2006: 143–144). Šių kietųjų priebalsių prieš [ɔ:] pavyzdžių užrašyta tik iš pačių vyriausiųjų pateikėjų, pavyzdžiui: [ra¹mʲi:bɔʲs] ~ *ramybės* (697Mrc3M), [nu¹bɔʲgɔ.] ~ *nubėgo* (704Kab3V), [kʲæpɔʲ] ~ *kepė*, [mɔʲ¹lʲi:nʲu] ~ *mėlynių*, bet [mʲe:lʲi:nɔ] ~ *mėlyna* (697Mrc3M), [mɔʲ²sɔʲs] ~ *mėsos* (704Kab3V), [pasto¹vɔʲjo] ~ *pastovėjo* (696Drž3-2M), [nʲɛdavɔʲ] ~ *nedavė* (696Drž3-3). Tarminėje vartosenoje, ypač vidurinės ir jaunesniosios kartos kalboje, kietųjų priebalsių *b*, *p*, *m*, *v* tarimas prieš [ɔ:] balsį yra vertinamas neigiamai²⁷.

Blankieji požymiai dažniausiai neatpažįstami paprastojo kalbos vartotojo. Visame pietų aukštaičių tarmės plote žodžio kamiene vartojami įvairios kokybės žodžio kamieno balsiai *o* ir *ė*.

Pietrytinėje Varėnės geolekto dalyje jie tariami dažniausiai uždaresni ir įtemptesni – kaip [o:], [ɔ:] ir [e:], o vakarinėje dalyje, t. y. Kabėlių (LKA 704) ir Šklėrių (LKA 703) punktuose, – atviresni ir mažiau įtempti [ɔ:], [ɛ:], plg.: [patʲ¹kʲe:k] ~ *patikėk* (697Mrc2M), [kʲarʲvʲɛ:s] ~ *karvės* (678Vrn3-2V), [pʲɛ:stʲɛs] ~ *pėsčias* (688Mrk3V), [ɪsɔʲ¹dʲe:k] ~ *išsėdėk* (704Kab3-2M) (plg.: Markevičienė 1999: 28; Leskauskaitė 2004: 235; Leskauskaitė 2009: 30–31; PPAŠŽ I XVI²⁸). Uždaras įtemptas [o:] ir [e:] tariamas Rūdnioje, Marcinkonysė, Valkiniškuose, Kaniavojė, Varėnojė ir pietrytinėje Varėnės arealo dalyje (Leskauskaitė 2004: 56–58).

²⁶ Apie dzūkavimo situaciją Marcinkonių apylinkėse žr. Valentukevičienė 2021: 58–76.

²⁷ Šių priebalsių tarimas vertinamas kaip senovinė kalbos liekana ir pokalbio dalyviams sukelia juoką, todėl vidurinės ir jaunesniosios kartos asmenys šiuos priebalsius gali tarti norėdami ką nors išjuokti.

²⁸ Dialektologijos veikaluose kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių *o*, *ė* tarimas buvo nediferencijuotas ir dažniausiai žymėtas klaidingai. Žaneta Markevičienė ir Vladas Grinaveckis nekirčiuotus *o*, *ė* laikė pusilgiais. Kalbininkų tarmių tyrimai rodė, kad vokalizmo sistema nėra griežta ir balsis toje pačioje pozicijoje gali būti trumpas, pusilgis ar net ilgas (Markevičienė 1999: 28, plg. Mikulėnienė, Morkūnas 1997; Vidugiris 1998).

Apie Valkininkùs (LKA 649), Varėną (LKA 678), Marcinkónis (LKA 697) ir kitur, t. y. rytinėje ir pietinėje pietų aukštaičių dalyje, nekirčiuoti [o:] / [ɔ] gali sutrumpėti iki pusilgių ir net trumpųjų. Nekerčiuotų ilgųjų ir trumpųjų balsių kiekybės opozicija prasčiausiai išlaikoma apie Dubičiùs (LKA 699), Kāniavą (LKA 690), Rūdnį (LKA 698). Kituose punktuose ilgieji balsiai retai išlaikomi, tariami pusilgiai arba trumpi (Zinkevičius 1966: 106; Leskauskaitė 2004: 29–32; LKTCh 78; Leskauskaitė 2009: 32–34; LKA II 21, žemėl. Nr. 2; LKA II 31–33, žemėl. Nr. 13–14; Markevičienė 1999: 27–32; PPAŠŽ I XIV ir kt.).

Dvikalbiuose ar daugiakalbiuose punktuose balsiai [o:], [e:] gali būti diftongizuojami, pavyzdžiui: [1'kũɔjɛ] ~ *koja* (699Dbč3–1M), [2'rʲɛkʲæ] ~ *rėkia* (699Dbč3–1M). Balsių [o:], [e:] diftongizacija siejama su kitu fonetiniu reiškiniu — kintamosios artikuliacijos garsų *ie* ir *uo* monoftongizacija, pasitaikančia taip pat etniškai mišriuose punktuose.

Blankiuoju požymiu laikomas tvirtapradžio dvibalsio *ui* ir dvigarsių *il, im, in, ir, ul, um, un, ur* pirmųjų dėmenų ilginimas: [pʲɛ¹tu:ts] ~ *pietuit(i)* (704Kab3V), [1'pʲi:lnu] ~ *pilnq* (698Rud3V), [1'pʲi:nts] ~ *pint(i)* (678Vrn1–2M) [1'pʲi:rmas] ~ *pirmas* (649Vlk1–2V), [1'ku:l-tuɔʲ] ~ *kultuve* (697Mrc2–3M), [1'ku:rʲmʲi] ~ *kurmj* (688Mrk2V). Prie blankiųjų požymių šią ypatybę galima priskirti todėl, kad ji išplitusi beveik visame lietuvių kalbos plote.

Plačiau būdingosios pietų aukštaičių patarmės ypatybės aptartos dialektologų darbuose. Pietų aukštaičių tarminės ypatybes išsamiai aprašė Z. Zinkevičius *Lietuvių dialektologijoje* (1966). Joje kalbama apie pietų aukštaičių dvigarsių *am, an, em, en* išlaikymą, istorinio ilgumo **-a, *-e* (< **an, *en*) ir **-q, *-ç* (< **-án, *-én*) balsių siaurinimą, balsių kokybę ir kiekybę, dvigarsių *ui* bei mišriųjų dvigarsių *il, im, in, ir, ul, um, un, ur* pirmųjų dėmenų trukmę, žodžio pradžios *e, a* mišimą, dzūkavimą, minkštųjų priebalsių *t, d* ir *k, g* kaitą, *s, z* ir *š, ž* mišimą, kietuosius priebalsius, kalbos dalis ir jų formas ir t. t. Pateikiama tarminės medžiagos ir iš šioje disertacijoje tiriamų vietovių: Dubičių (LKA 699), Kabėlių ir Aššninkų²⁹ (LKA 704), Kaniavės (LKA 690), Marcinkonių (LKA 697), Merkinės (LKA 688), Perlojės (LKA 677), Rūdnios (LKA 698), Valkiniūkų (LKA 649), Varėnės (LKA 678) (Zinkevičius 1966: 521–529)³⁰.

Tais pačiais metais paskelbtoje A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus lietuvių tarmių klasifikacijoje pietų aukštaičių plotas laikytas vientisu (1966: 145–146). Panašios pozicijos laikomasi ir *Lietuvių kalbos atlaso* II tome (1982), skirtame fonetikai. Jame kartografuoti vokalizmo reiškiniai, pavyzdžiui, tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių *an, en* išlaikymas ar žodžio pradžios vietoj *e – a* tarimas, būdingi visam pietų aukštaičių plotui (žr. LKA II 83–88, žemėl. Nr. 68–71; LKA II 26–29, žr. 5–6 pav.).

²⁹ Kabėliai ir Aššninkai iki 1990 m. birželio 28 d. buvo vadinami Kabėliais I ir Kabėliais II, pastariesiems gražintas Aššninkų pavadinimas, o Kabėliai I pavadinti Kabėliais (Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. I-336 „Dėl Kaišiadorių, Radviliškio, Rokiškio ir Varėnos rajonų kai kurių gyvenamųjų vietovių pavadinimų atstatymo ir pakeitimo“, *Valstybės žinios*, 1990-07-20, Nr. 20-506).

³⁰ Daugiau pastabų apie pietų aukštaičių ypatybes, kitų kalbų įtaką galima rasti ir kituose Z. Zinkevičiaus darbuose (Zinkevičius 2002: 242, 266, 276, 338–346).

5 pav. Žodžio pradžios *e* tarimas (LKA II, žemėl. Nr. 9)

Nors pagal vokalizmą pietų aukštaičių plotas atrodo gana vientisas, bet vėlesni dialektologų tyrimų rezultatai atskleidė pietų aukštaičių tarminio ploto nevienalytiškumą.

Fonetinius tyrimus³¹ papildė moksliniai darbai, skirti pietų aukštaičių patarmės kirčiavimui. Pietų aukštaičių šnektų kirtį ir priegaides, jų funkcionavimą ir požymius, prozodinių elementų ypatybes, jų įvairovę ir kt. prozodijos reiškinius audiciniu ir instrumentiniais metodais ištyrė Asta Leskauskaitė (Leskauskaitė 2000a: 153–164; Leskauskaitė 2001: 110–117; Leskauskaitė 2003: 87–100; Leskauskaitė 2004: 117–231).

Geolingvistiniu metodu Vilija Ragaišienė tyrė daiktavardžių akcentinių gretybų paplitimą pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių plote ir nustatė didžiausio ir mažesnio variantiškumo arealus (Lazauskaitė-Ragaišienė 2001: 159–169; Lazauskaitė-Ragaišienė 2004: 126–138; Lazauskaitė-Ragaišienė 2007: 37–46; Lazauskaitė-Ragaišienė 2008: 37–50; Lazauskaitė-Ragaišienė 2008a: 94–104; Lazauskaitė-Ragaišienė 2009: 161–181; Ragaišienė 2010; Ragaišienė 2012: 219–231; Ragaišienė 2015: 304–321). Tyrimai rodo, kad pietinių pietų aukštaičių³² plote (Varėnės geolekto zona) keli kir-

³¹ Daugiau fonetinių, morfologinių ypatybių galima rasti Varėnės apylinkių šnektų – Zervynų (Skurkaitė, Vidugiris 1964: 121–129), Merkinės (Vidugiris 1970: 247–256), Aššaininkų ir Kabėlių (Urbanavičiūtė 1976: 20–23; Markevičienė 2010: 48–51), Dubičių (Vidugiris 1989: 201–213), Marcinkonių (Leskauskaitė 2009: 31) – aprašuose.

³² A. Leskauskaitė kartu su V. Ragaišiene parengė ir dvi toms *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyną* (PPAŠŽ I, PPAŠŽ II), kuriame skelbiama XX a. antrosios pusės ir XXI a. pradžios tarminė medžiaga iš pietinės Varėnės rajono savivaldybės dalies – Marcinkonių ir Kaniavės seniūnijų. Tarminė medžiaga atspindi patarmės leksiką, gramatinę sistemą bei svarbiausias fonetikos ypatybes. Žodyne nevengiama parodyti variantiškumo – realios fonetinės, morfologinės, sintaksinės, leksinės įvairovės,

6 pav. Kamienos tvertapradžiai am, an (LKA II, žemėl. Nr. 68)

čiovimo variantai toje pačioje šnektoje vartojami palyginti retai – čia viena kuri akcentinė gretybė yra paprastai vyraujanti (Ragaišienė 2010: 138–139; Ragaišienė 2014: 190–215, plg. Mikulėnienė 1996: 148–154)³³.

Pietų aukštaičių morfologijos tyrimų nėra daug. Plačiausią gramatinių kategorijų vaizdą galima susidaryti iš XX a. antrojoje pusėje išleistų veikalų – Z. Zinkevičiaus *Lietuvių dialektologijos* (1966) ir *Lietuvių kalbos atlaso* trečiojo tomo (LKA III). XXI a. pietų aukštaičių daiktavardžio, būdvardžio morfologija tirta sinchroniniu požiūriu aprašant daiktavardžio giminės, skaičiaus ir linksnio gramatines kategorijas (Leskauskaitė 2005: 47–52; Leskauskaitė 2005a: 271; Leskauskaitė 2018: 115–132; Leskauskaitė 2022a: 367–393). Natūraliosios morfologijos teorinėmis metodologijomis analizuota Varėnės šnektos³⁴ daiktavardžio linksniavimo sistema – morfologinės skaičiaus, linksnio ir giminės kategorijos (Karaciejūtė 2011: 314–324; Karaciejūtė 2012: 48–54; Leskauskaitė 2012: 81–90; Karaciejūtė 2013; Karaciejūtė 2014: 229–245).

pateikiama ir naujai atėjusios leksikos. Žodyno medžiaga remiamasi etnoligvistikos ir sintaksės tyrimuose (Leskauskaitė 2022a: 367–393; Leskauskaitė 2022: 232–251; Ragaišienė 2022: 394–412; Ragaišienė 2022: 37–51).

³³ Autorė atskirai netyrė Varėnės geolekto zonos kirčiavimo, bet savo tyrimuose remiasi empirine medžiaga iš šioje disertacijoje tiriamųjų vietovių (žr. Ragaišienė 2001: 159–169; Ragaišienė 2002: 235–251; Ragaišienė 2004: 126–138; Ragaišienė 2007: 37–46; Ragaišienė 37–50; Ragaišienė 2008a: 94–104).

³⁴ Šiai šnektai autorė priskiria Varėnės ir arčiausiai jos esančius Akmeiš, Bābriškių, Baččių, Bėržupio, Giraitės, Kašėtų, Meŕgežerio, Matūizų, Perlojės, Pauosupės, Rūdnios, Senosios Varėnės, Ūtos, Zervynų, Žiūrų kaimus.

2.3. VARĖNOS TARMINĖS ZONOS (NE)HOMOGENIŠKUMO PRIELAIDOS

Varėnės tarminės zonos nevienalytiškumas pirmiausia sietinas su jos sociokultūrine ir kalbine raida, kuriai nemažos reikšmės turėjo ir administracinė priklausomybė šimtmečiais (plg. Mikulėnienė et al. 2020: 141).

Iki XX a. antrosios pusės dabartinio Varėnės rajono gyvenviečių administracinis skirstymas dėl politinių ir ekonominių priežasčių dažnai keitėsi. Pavyzdžiui, Kabėliai (LKA 704), Šklėriai (LKA 703), Daržėliai (LKA 696), Marcinkónys (LKA 697), dalis Puvōčių (LKA 689), Rudnià (LKA 698), Dubičiai (LKA 699), Valkiniñkai (LKA 649), Vydėniai (LKA 679), dalis Varėnės (LKA 678) 1920–1939 m. priklausė Lenkijai. Kita dalis – dalis Varėnės (LKA 678), Merkìnė (LKA 688), Akmuō (LKA 662), Sarapìniškės (LKA 647), Nedžìngė (LKA 676), Perlojà (LKA 677), Druckūnai (LKA 661), Įlgininkai (LKA 660), Pūčkōrnės (LKA 648) – Lietuvai³⁵ (žr. 9 pav.).

XX a. 7-ojo dešimtmečio Varėnės rajono gyvenviečių administracinis priklausymas įvairavo, labiausiai tų vietovių (išskyrus Merkìnę), kurios 1920–1939 m. priklausė Vėlniaus kraštui. Administracinių ribų keitimas turėjo įtakos traukos centrams ir, suprantama, kalbiniam kontaktams. Reikia pažymėti, kad Varėnės tarminės zonos pietrytinė dalis, besiribojanti su Baltarusija, patyrė stipresnę slavų kalbų – lenkų, baltarusių, rusų – įtaką.

Meřkio upė Varėnės tarminę zoną skiria į dvi dalis – pietinę ir šiaurinę. Daugiausia tarminių ypatybių išlaikyta pietiniame ruože: Kabėlių (LKA 704), Šklėrių (LKA 703), Daržėlių (LKA 696), Marcinkonių (LKA 697), Puvōčių (LKA 689), Merkìnės (LKA 688)³⁶, Rūdnios (LKA 698), Dubičių (LKA 699), Kaniavės (LKA 690), Vydėnių (LKA 679) punktuose. Kalbiniai skirtumai teritorijose abipus Meřkio yra akivaizdūs.

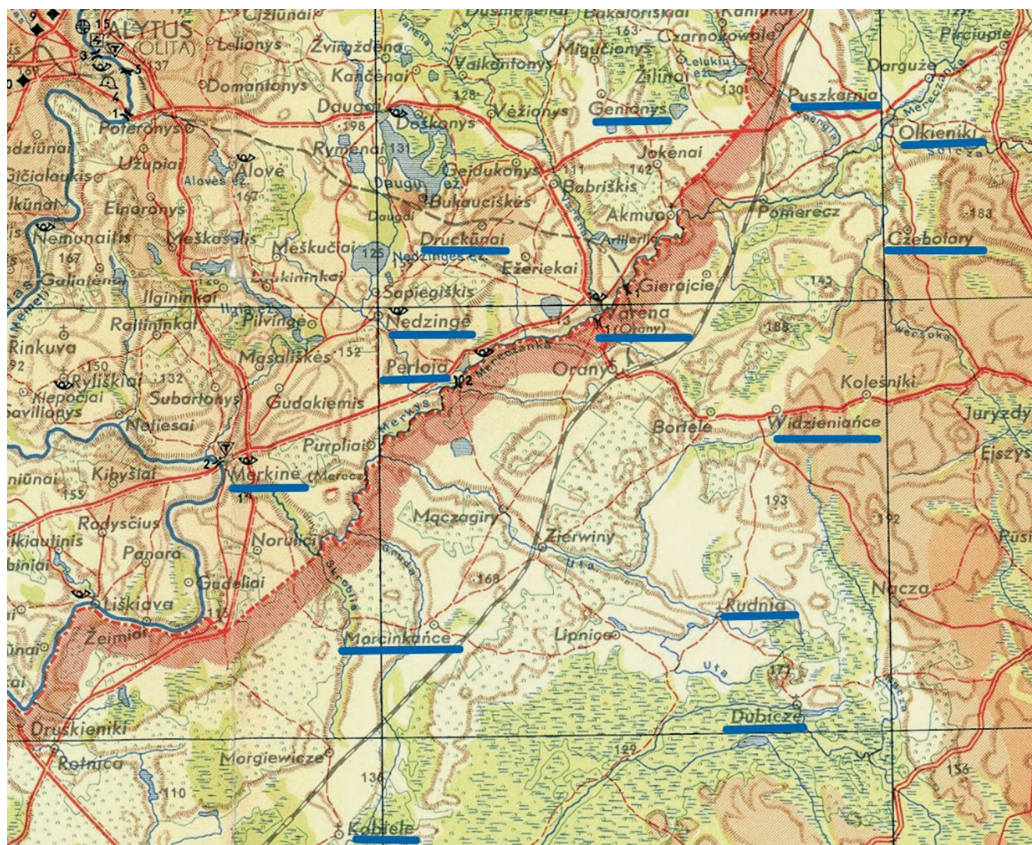
Kaip jau minėta, pietinėje tarminėje zonoje vyraujantis priebalsių kietinimas, kuris nuo šiaurės pietų link, t. y. nuo Įlgininkų (LKA 660), Merkìnės (LKA 688), Vydėnių (LKA 679) visu Lietuvos–Baltarusijos pasieniu iki Kabėlių (LKA 704), intensyvėja. Kietieji priebalsiai *r*, *š*, *ž* prieš *e* tariami Vydėnių (LKA 679)³⁷, Kaniavės (LKA 690), Dubičių (LKA 699), Rūdnios (LKA 698), o *r*, *s*, *š*, *ž* – Marcinkonių (LKA 697), Puvōčių (LKA 689), Daržėlių (LKA 696), Šklėrių (LKA 703), Kabėlių (LKA 704), Merkìnės (LKA 660), Įlgininkų (LKA 660) punktuose (LKA II 103, žemėl. Nr. 87).

Dėsningesnis balsių *i*, *y* (*j*) suužpakalėjimas po kietųjų priebalsių *r*, *š*, *ž*, *c*, *dz*, *č*, *dž* apibrėžia pietinę Varėnės zonos tarminę dalį – Marcinkonių (LKA 697), Kabėlių (LKA 704), Šklėrių (LKA 703), Puvōčių (LKA 689) punktus (LKA II 59, žemėl.

³⁵ Dalis Senėsios Varėnės (678) ir Perlojės (677) punktų periferijos, esančios už Meřkio upės, kuria ėjo demarkacinė riba, priklausė Lenkijai.

³⁶ Merkìnės apylinkėse pasitaiko tarminių ypatybių, būdingų pietinei Varėnės geolekto zonai. Iki XX a. Merkìnė buvo svarbus prekybinis ir religinis centras. Tam tikrais laikotarpiais Marcinkonių ir Kabėlių kraštas priklausė Merkìnės papapijai.

³⁷ Vydėnių punkte (LKA 679) priebalsių kietinimas yra nesisteminas ir ne visų pateikėjų realizuojamas.

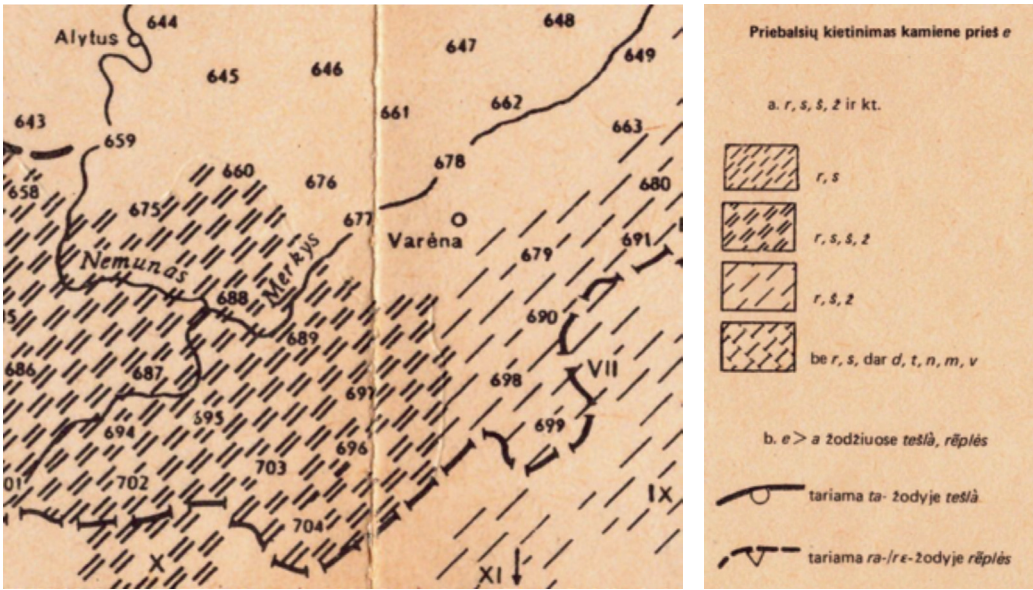
7 pav. 1939 m. pietų aukštaičių LKA punktai
(Militärgeographische Karte von Litauen und dem Memelgebiet)

Nr. 41)³⁸. Didžioji dalis šio tarminio ploto – Varėnà (LKA 678), Akmuõ (LKA 662), Druckúnai (LKA 661), Sarapiniškės (LKA 647), Pūčkörnės (LKA 648), Valkiniňkai (LKA 649), Nedzingė (LKA 676), Perloja (LKA 677) – nepakliūva į intensyvaus priebalsių kietinimo zoną.

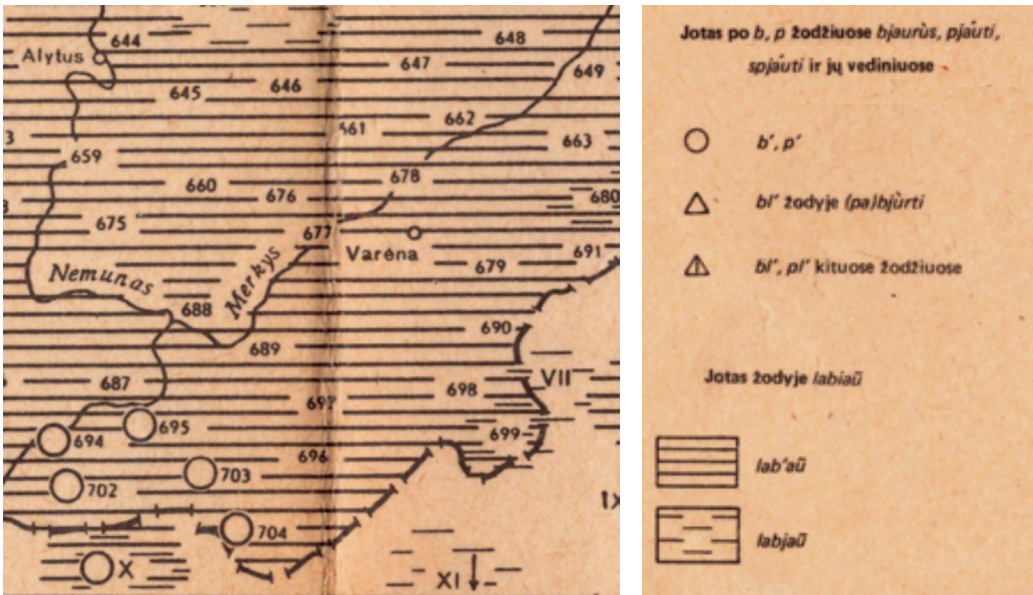
Toks tarminės zonos nevienalytiškumas rodo, kad bet koks tarminis darinys turi diferenciacijos elementą (plg. Trudgill 1983: 37). Taigi tarminiai punktai gali turėti tik nedideliame tarminiam plotui būdingų ypatybių, kurios į bendrąjį sąrašą neįtraukiamos (žr. 5 lentelę).

Varėnõs tarminėje zonoje fiksuojama smulkesnių tarminių požymių. Vyresnioji ir vidurinė karta žodžio pradžioje prideda arba numeta priebalsį *v* (LKA II 110–114, žemėl. Nr. 92–94). Žodžiai su pridėtinium *v* vartojami ir vyresniosios, ir vidurinės kartos atstovų, rečiau – jaunimo, pavyzdžiui: [ʋɔɔ̃ʎiː¹nɑiːʃʲs] ~ *uogynaitis* (697Mrc2-3M), [ʋɔɔ̃¹gɑːʋʃ] ~ *uogaut(i)*, [¹ʋɔɔ̃dɑs] ~ *uodas* (697Mrc1V), [ʋɔɔ̃d̪ɛˈgɑ] ~ *uodega* (662Akm3-3M).

³⁸ Bendratis formante, išnykus balsiui, tariamas kietasis priebalsis (LKA II žemėl. Nr. 90).

8 pav. Priebalsių kietinimas kamiene prieš e (žemėl. Nr. 87)

9 pav. Jotas po b, p žodžiuose bjaurus, pjauti, spjauti ir jų vediniuose (LKA II, žemėl. Nr. 81)

Priebalsio *v* išnykimas žodyje ['bu-o'] *Lietuvių kalbos atlase* kartografuotas Dubičiuose ir Rūdnioje, bet pasitaiko ir Marcinkonių (LKA 697), Puvėčių, Kabėlių, Daržėlių, Kaniavės (LKA 690) punktuose (LKA II, žemėl. Nr. 96; PPAŠŽ I 147–148). Minkštųjų

10 pav. Minkštųjų priebalsių *t*, *d* ir *k*, *g* mišimo paplitimas pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių plote (Leskauskaitė, Mikulėnienė 1998: 97)

priebalsių *p*, *b* tarimas žodžiuose [ˈpʲæːʊnɑ] ~ *pjauna*, [ˈspʲæːʊnɑ] ~ *spjauna*, [bʲeʊˈrus] ~ *bjaurus*³⁹ išliko Kabėliuose (704) ir Šklėriuose (703), *j* tarimas žodyje [la²bʲeʊˈ] ~ *labiau* fiksuojamas Dubičiuose (LKA 699) (LKA II 98, žemėl. Nr. 81, žr. 11 pav.)⁴⁰.

Vieni tarminiai požymiai yra išlikę, kiti sparčiai nyksta arba jau nefiksuojami. Pavyzdžiui, lingvistinėje literatūroje, kalbant apie minkštųjų priebalsių *t*, *d* ir *k*, *g* mišimą, nurodoma, kad juo laikomas sporadiškas reiškinys (daugiausia pietų aukštaičių plote), kai minkštieji *t*, *d* tariami labiau palatalizuoti, artimi minkštiesiems *k*, *g* prieš *e* ir *i* tipo vokalizmą, pavyzdžiui: [ˈtʲæːlʲes] ~ *kelias*, [dʲeˈgutʲe] ~ *gegutė* ir t. t. (Zinkevičius 1987: 248–251; Leskauskaitė, Mikulėnienė 1998: 97, žr. 10 pav.).

³⁹ Ši ypatybė paplitusi pietvakariniu Lietuvos paribiu Varėnės ir Lazdijų geolektų zonoje: Kabėliuose (LKA 704), Šklėriuose (LKA 703), Drūskininkuose (LKA 694), Mašnųčiose (LKA 695), Macevičiuosė (LKA 700), Lipliūnuose (LKA 701), Rātnyčioje (LKA 702), Kāpčiamiestyje (LKA 693).

⁴⁰ Šių formų paplitimas kartografuotas ir pietvakarinėje pietų aukštaičių patarmėje Rātnyčioje (LKA 702), Mašnųčiose (LKA 695), Drūskininkuose (LKA 694), Lipliūnuose (LKA 701), Macevičiuosė (LKA 700) ir Kāpčiamiestyje (LKA 693).

Sinchroniškai šių priebalsių mišinys aiškinamas kaip fonologinių opozicijų, t. y. minkštųjų ir kietųjų *t, d* priebalsių nebuvimas (Girdenis 1983: 71–73; plg. Leskauskaitė, Mikulėnienė 1998: 97)⁴¹. Varėnės geolekto zonoje šis konsonantizmo reiškiny, siejamas su jotvingių kalbos reliktais, dažniausiai pasitaikydavęs Kabėlių (LKA 704) ir Dubičių (LKA 699) apylinkėse (Hasiuk 1989: 84–87; Mikulėnienė, Leskauskaitė 1998: 95–102; LKTCh 38; Zinkevičius 2009a: 18–33; Markevičienė 2010: 48–50), bet dabar jau nefiksuojamas, išskyrus Kabėlių punkte trijų kartų vartojamą žodį [1ʰʊʲæˈnʲkʲerʲis / ʊʲæˈnʲkʲɛˈrʲi:s] ~ *venkeris, venkerys* „venteris“⁴². Iš esmės šis fonetinis reiškiny išlikęs tik vyresniosios kartos prisiminimuose.

Kitas *Lietuvių kalbos atlase* nekartografuotas fonetinis reiškiny – priebalsių *s, z* ir *š, ž* mišinys Varėnės geolekto zonoje sparčiai nyksta. Jis darbo autorės užrašytas tik pavienių vyresniosios kartos asmenų kalboje Dubičiuose (LKA 699), Šklėriuose (LKA 703), Musteikoje (LKA 704). Priebalsių *s, z* ir *š, ž* mišinys plačiai buvo paplitęs visame Kabėlių (LKA 704) punkte. Aššninkų kaimo gyventojai, labiausiai painioję šiuos priebalsius, įgijo asarukų / ašarukų pravardę. Dubičiuose, daugiakalbėje bendruomenėje, šis tarminis požymis nebuvo socialiai žymėtas ir neturėjo neigiamos konotacijos.

Apibendrinant galima teigti, kad nevienalytis Varėnės geolektas tirtinas dėl dinamiskų kaitos procesų. Ryškiausi tarminiai pokyčiai fiksuojami pietinėje geolekto zonoje, kuriai būdinga ir didesnė tarminių požymių įvairovė.

⁴¹ Šis reiškiny buvo būdingas ne tik pietų aukštaičiams, bet ir rytų aukštaičiams vilniškiams (Otrebski 1958: 352–357; Zinkevičius 1966: 140–141; Dovydaitis 1968: 185–190; Savičiūtė; Vidugiris 1989: 204; LKT 1970: 38; Leskauskaitė, Mikulėnienė 1998: 96–97).

⁴² Dar XXI a. pradžioje šis reiškiny buvo gyvas vyresniosios kartos aššninkiečių vyrų kalboje.

3. GEOLINGVISTINĖ PARADIGMA REGIONINIO VARIANTIŠKUMO TYRIMUOSE

Geolingvistika tiria kalbos variantiškumą, vertindama tris veiksnius: kalbinį, sociokultūrinį ir geografinį, t. y. horizontalųjį ir vertikalųjį kontinuumą. Geografinis veiksnys žymi, kaip vietos, erdvės, padėties konceptai susiję su kalbinio variantiškumo ir kaitos tyrimu (Labov 1972: 7–41). Vietos trimatiškumas – geografinė erdvė, socialinė erdvė, kultūrinė erdvė – dialektologijos paradigmoje konstruojamas iš pateikėjo gyvenamosios vietos, amžiaus, išsilavinimo, tautybės, veiklos srities, mokamų kalbų ir kt. duomenų (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 33–34).

XXI a. pradžioje geolingvistikos metodais ir kalbos variantiškumo tyrimų metodologijomis lietuvių tarminius plotus pradėta analizuoti kaip slankius (Aliūkaitė 2013: 5). Atkreiptas dėmesys į tai, kad ekstralingvistiniai – demografiniai, kultūriniai, ekonominiai veiksniai, o ypač gyventojų mobilumas, socialiniai ryšiai – turi įtakos kalbos kaitai.

Gyventojų mobilumo tyrimai ir sociokultūrinių tinklų analizė paneigia klaidingą stereotipą, kad gyvenimas kaime reiškia stabilumą, konservatyvumą ir tradicijas (Čepaitienė 2016: 136–159; Čepaitienė 2018: 61–78; Čepaitienė, Gudaitis 2022: 291–327; dar žr. Leskauskaitė 2016: 186–193; Dambrauskienė 2021: 59–100; Vyniautaitė 2021: 26–34). Važinėjančių į darbą asmenų kalbinis poveikis miesto ir kaimo tarmėms dar tik pradamas suprasti. Pripažįstama, kad naujųjų kalbinių atmainų atsiradimas yra mobilumo pasekmė (Auer 2013: 7).

Ir ekstralingvistiniai, ir lingvistiniai veiksniai lemia kalbos kaitos dinamiškumą, todėl kinta ir tarmiškumą reprezentuojantys požymiai. Kitaip sakant, tarmėje lieka nedaug stabilių tarminių požymių, skiriančių (pa)tarmes.

3.1. TIRIAMŪJŲ LKA PUNKTŲ GYVYBINGUMO CHARAKTERISTIKA

Dabartiniai Varėnės geolekto zonoje esantys LKA punktai administraciniu ir infrastruktūros išsivystymo požiūriu yra nevienodo lygmens.

Iš 21 LKA punkto dar prieš dešimtmetį gyvybingais laikyta 10 LKA punktų ir 11 nykstančiais (Aliūkaitė, Bakšienė, Jaroslaviėnė ir kt. 2014: 157–164).

Šioje disertacijoje, atsižvelgiant į gyventojų skaičių⁴³ ir pasirinktus sociokultūrinę padėtį parodančius infrastruktūros elementus (parduotuves, medicinos įstaigą, mokyklą, kultūros įstaigą (biblioteką), bendruomenės centrą, bažnyčią, kapines, paštą, administracinį centrą) iš naujo įvertintas LKA punktų gyvybingumas ir tiriamieji LKA punktai suskirstyti į 4 grupes⁴⁴.

⁴³ Gyventojų skaičiaus rodiklis, vertinant retai gyvenamųjų teritorijų punktų gyvybingumą, yra vienas svarbiausių.

⁴⁴ Plačiau apie punktų skirstymą (žr. Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 124–128; Lubienė, Pakalniškienė 2015: 108; Dambrauskienė 2021: 45–55 ir kt.).

Taigi gali būti:

- *gyvybingas punktas* (yra kelios ar bent viena švietimo įstaiga, kultūros centras, bažnyčia, biblioteka, parduotuvės / kavinės / turgus, medicinos įstaigos, bendruomenės, punktas turi administracinio centro statusą ir kt.);
- *vidutiniškai gyvybingas punktas* (yra biblioteka, parduotuvė, kultūros centras, bendruomenė);
- *mažai gyvybingas punktas* (nėra švietimo įstaigų ir kultūros centrų, bet veikia bendruomenės, parduotuvės ir / ar turgus);
- *nykstantis punktas* (nėra švietimo įstaigų, kultūros centrų, bažnyčios, parduotuvių, bendruomenių).

Priešingai nei vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių (Čepaitienė 2016: 141–146), šiaurės žemaičių kringiškių (Pakalniškienė, Lubienė 2015) ar pietų žemaičių raseiniškių (Dambrauskienė 2021: 46–49) arealuose, retai apgyvendinto Varėnės regiono infrastruktūra yra silpniau išplėta.

Kaip matyti iš 6 lentelės, gyvybingų punktų yra vos keletas: Varėna (LKA 678), Valkininkai (LKA 649), Merkinė (LKA 688), Marcinkonys (LKA 697). Šiuose punktuose veikia bent viena švietimo, medicinos įstaiga, parduotuvė, kultūros centras, muziejus, kavinė, bažnyčia ir kt.

6 lentelė. Gyvybingų punktų charakteristika

Eil. Nr.	LKA punktai	Švietimo įstaigos	Medicinos įstaiga	Kultūros centras	Bažnyčia, kapinės	Biblioteka	Paštas, vaistinė	Parduotuvė, turgus, kavinė	Muziejus, laikraštis	Bendruomenė	Administracinis centras
1.	Valkininkai (LKA 649)	+	+	+	++	+	- +	+ - -	- -	+	+
2.	Varėna ⁴⁵ (LKA 678)	+	+	-	++	+	- +	+ - +	- -	+	-
3.	Marcinkonys (LKA 697)	+	+	+	++	+	- -	+ - +	+ -	+	+
4.	Merkinė (LKA 688)	+	+	+	++	+	++	++ +	++	+	+
5.	Perloja (LKA 677)	+	-	+	++	+	- -	+ - -	+ -	+	-

⁴⁵ Varėna, arba Senosios Varėnės kaimas, 1994 m. yra atskirtas nuo Varėnės miesto, nors jis neturi administracinio centro statuso, bet turi gerai išvystytą infrastruktūrą, yra arti Varėnės miesto.

Galima teigti, kad tokia padėtis nerodo stabilios LKA punktų situacijos. Dėl prastėjančios socioekonominės padėties Marcinkonių (LKA 697) punktas sąlygiškai įvardijamas kaip gyvybingas tik dėl nemažo gyventojų skaičiaus ir aktyvios Dzūkijos nacionalinio parko veiklos. Nors gyvenvietėje yra nemažai įstaigų, bet jos vykdo minimalią veiklą, pavyzdžiui, į ambulatoriją kartą per savaitę 3 valandoms atvyksta slaugytoja. Nors Marcinkonyse veikia daugiafunkcis centras, mokiniai, išskyrus ikimokyklinio amžiaus vaikus, vežami į Varėnės ugdymo įstaigas. Taigi pats gyvenamasis punktas nėra patrauklus nuolat gyventi: nėra darbo vietų, mokyklos, kokybiškas paslaugas teikiančios gydymo įstaigos ir kt.

Vidutinio gyvybingumo punktų grupei priskirtini trys LKA punktai (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. Vidutiniškai gyvybingi punktai

Eil. Nr.	LKA punktas	Švietimo įstaigos	Medicinos įstaiga	Kultūros centras	Bažnyčia, kapinės	Biblioteka	Paštas, vaistinė	Parduotuvė, turgus, kavinė	Muziejus, laikraštis	Bendruomenė	Administracinis centras
1.	Nedzingė (LKA 676)	-	-	+	++	+	+ -	+ - -	+ -	+	-
2.	Vydeniai (LKA 679)	-	-	+	+	+	- -	+ - -	- -	+	+
3.	Dubičiai (LKA 699)	-	-	+	+	+	- -	+ - -	-	+	-

Šią grupę sudaro skirtingo infrastruktūros išsivystymo lygmens gyvenvietės, tačiau jas sieja pagrindinis punktų silpnėjimą rodantis veiksnys – švietimo įstaigų trūkumas. Nors šių gyvenviečių bendruomenės gana aktyvios ir kol kas dar veikia bibliotekų ir kultūros centrai, tačiau, išsamiau paanalizavus situaciją, galima įžvelgti esamos socioekonominės ir sociokultūrinės padėties trapumą. Kaip rodo praktika, uždarius mokyklą, panaikinus medicinos įstaigą, o kartu ir darbo vietas, tokios gyvenvietės tampa neperspektyvios – net vyresniosios kartos gyventojai ieško galimybių persikelti į didesnius miestus.

Mažo gyvybingumo punktų grupei priskirtini 4 LKA punktai (žr. 8 lentelę).

Šiose gyvenvietėse nėra valstybinių įstaigų, tačiau veikia nedidelės privačios parduotuvėlės, įsikūrę bendruomenių centrai, teikiamos mobilios pašto ar bibliotekos paslaugos, kurios orientuotos į vyresniojo amžiaus arba socialinę atskirtį patiriančius asmenis, pavyzdžiui, bedarbius. Bendruomenių veikla ar privačios iniciatyvos gali

užpildyti švietimo, kultūrinio gyvenimo spragas. Dėl to, tenkinant sociokultūrinius poreikius, mažo gyvybingumo punktuose stiprėja nuolatinių⁴⁶ ir nenuolatinių (sezonių) gyventojų ryšiai.

8 lentelė. Mažai gyvybingi punktai

Eil.Nr.	LKA punktas	Švietimo įstaigos	Medicinos įstaiga	Kultūros centras	Bažnyčia, kapinės	Biblioteka	Paštas, vaistinė	Parduotuvė, turgus, kavinė	Muziejus, laikraštis	Bendruomenė	Administracinis centras
1.	Kabeliai (LKA 704)	-	-	-	++	-	--	+--	--	+	-
2.	Rudnia (LKA 698)	-	-	-	++	-	--	---	--	+	-
3.	Puvočiai (LKA 689)	-	-	-	-	-	-	+ -	--	-	-
4.	Darželiai (LKA 696)	-	-	-	--	-	--	---	--	+	-

Vis dėlto bendruomenės telkimas įmanomas tik didesniuose kaimuose (arba jungiantis kelioms gyvenvietėms), kuriuose yra gyventojų intelektualinio ir kūrybinio potencialo. Pabrėžtina, kad gyventojų kultūrinės ar socialinės iniciatyvos gali bent minimaliai patenkinti vietos gyventojų poreikius, bet nesuteikia jokių galimybių ir perspektyvų likti jaunimui.

Nykstančiuose Varėnės geolekto LKA punktuose (žr. 9 lentelę) nėra jokių gyvenimo patogumą užtikrinančių sąlygų. Vieninteliai infrastruktūros objektai – bažnyčia ir kapinės. Šiuose punktuose gyvena tik vyresniosios kartos asmenys, todėl neužtikrinama natūrali gyventojų kaita, būtina tarminės kalbos gyvybingumo perspektyvai.

Kaimų pertvarkymas naikinant mažesnes mokyklas, bibliotekas, kultūros centrus, gydymo įstaigas ir perkeliant jas į stambesnius administracinius centrus neigiamai paveikė nedidelių bendruomenių gyvenimą, paskatino migracijos procesus ir daugelį kitų (psicho)socialinių reiškinių ne tik Varėnės rajono savivaldybėje, bet ir visoje Lietuvoje (plg. Pakalniškienė, Lubienė 2015: 111).

⁴⁶ Lietuvos nuolatinio gyventojų terminas apibrėžtas Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 4 straipsnyje (Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios* 2002 07 02, Nr. 73-3085). Šiame darbe laikomasi platesnio požiūrio. Nuolatiniu gyventoju laikomas asmuo, kuris vietos bendruomenėje gyvena bent 10 m. ir naudojami gyvenamojoje teritorijoje esančia infrastruktūra, sveikatos, švietimo, kultūros ir kt. paslaugomis. Nenuolatinis gyventojas yra tas asmuo, kurio pagrindinė gyvenamoji vieta yra kitur, ne vietos bendruomenėje. Toks asmuo minimaliai naudojami vietos infrastruktūra ir įvairiomis paslaugomis, teritorijoje gyvena trumpiau nei pagrindinėje gyvenamojoje vietovėje.

9 lentelė. Nykstantys punktai

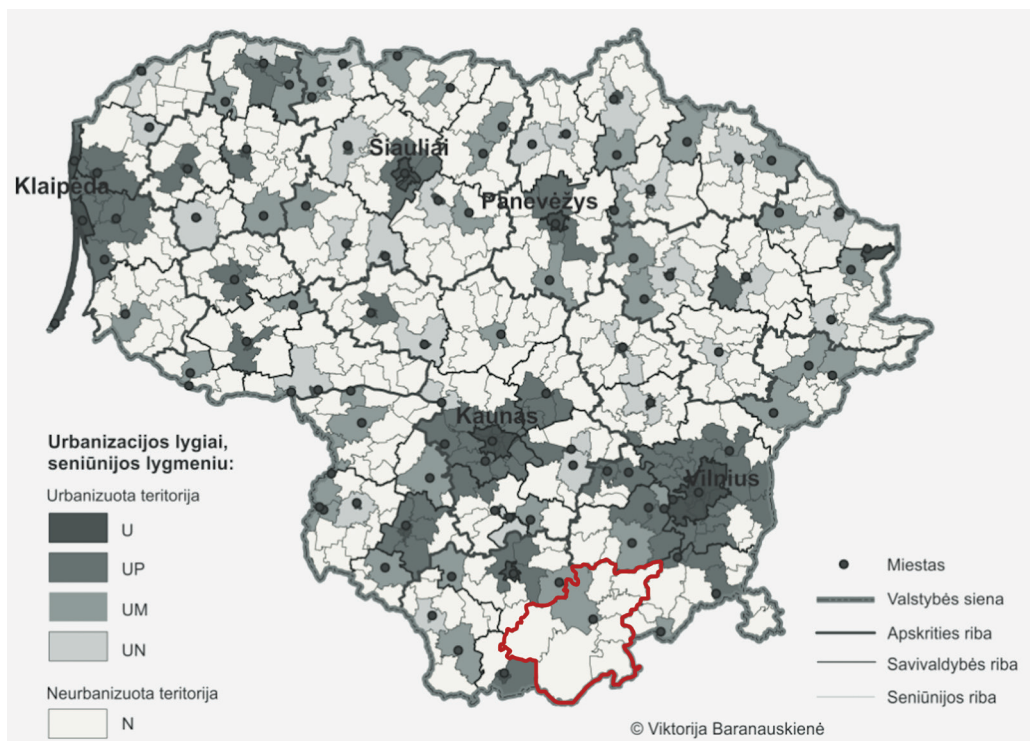
Eil. Nr.	LKA punktas	Švietimo įstaigos	Medicinos įstaiga	Kultūros centras	Bažnyčia, kapinės	Biblioteka	Paštas, vaistinė	Parduotuvė, turgus, kavinė	Muziejus, laikraštis	Bendruomenė	Administracinis centras
1.	Akmuo (LKA 662)	-	-	-	++	-	--	---	--	-	-
2.	Sarapiniškės (LKA 647)	-	-	-	-+	-	--	---	--	-	-
3.	Čebatoriai (LKA 663)	-	-	-	-+	-	--	---	--	-	-
4.	Pūčkornės (LKA 648)	-	-	-	-+	-	--	---	--	-	-
5.	Druckūnai (LKA 661)	-	-	-	-+	-	--	--	--	-	-
6.	Kaniava (LKA 690)	-	-	-	--	-	--	--	--	-	-
7.	Ilgininkai (LKA 660)	-	-	-	-+	-	--	---	--	-	-
8.	Šklėriai (LKA 703)	-	-	-	-+	-	--	---	--	-	-
9.	Kuršiai (LKA 664)	-	-	-	-+	-	--	---	--	-	-

Varėnės rajono savivaldybėje dėl sunykusios infrastruktūros ir darbo vietų trūkumo radęsis reguliarus gyventojų mobilumas neišvengiamai silpnina ryšius su vietos bendruomenėmis. Asmenys, palaikantys nehomogeniškus socialinius kontaktus su keliomis kalbinėmis bendruomenėmis, tampa kalbinių inovacijų platintojais (plg. Hernández-Campoy 1999: 75–89).

3.2. VARĖNOS AREALO GYVENTOJŲ TANKIS IR INFRASTRUKTŪROS SPECIFIKA

Tarmės punktų gyvybingumui išlaikyti yra svarbiausios šios sąlygos: 1) stabili komfortą užtikrinančių įstaigų veikla; 2) palankus kultūrinis klimatas; 3) subalansuota gyventojų sudėtis (Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 125). Todėl tiriant Varėnės geolekto sociokultūrinius tinklus, atsižvelgta į šio arealo specifiką.

Geolingvistiniu požiūriu tiriant kalbinių naujovių erdvinę sklaidą, svarbu atkreipti dėmesį į gyventojų tankumą, jų pasiskirstymą teritorijoje ir geografinį atstumą tarp gyvenviečių (Hernández-Campoy, Conde-Silvestre 2005: 105). Šie veiksniai lemia asmenų kalbinių kontaktų skaičių ir intensyvumą bei kalbinių inovacijų sklaidos greitį (Trudgill 1986: 40; Trudgill 1992: 76).

11 pav. Lietuvos seniūnijų urbanizacijos lygio tipologija⁴⁷

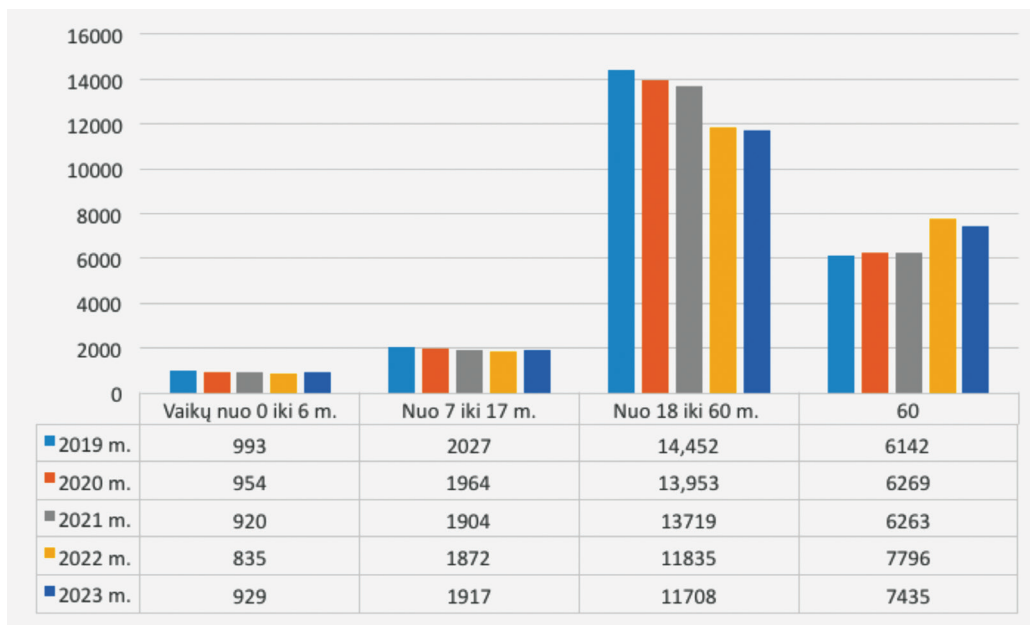
Aptariant Varėnės arealą, akcentuotina, kad jį sudaro daugiausia urbanizacijos procesų menkai paveiktos ir su miestais nesiribojančios retai apgyvendintos kaimiškosios teritorijos. Varėnės rajono savivaldybėje yra 8 seniūnijos: Jakėnų, Kaniavės, Marcinonių, Matūzių, Merkinės, Valkiniškų, Varėnės ir Vydėnių seniūnijos.

Administracinis Varėnės savivaldybės centras – Varėnė. Vienintelė Varėnės seniūnija yra mišraus potipio teritorija, kurioje yra ir miesto, ir kaimo gyvenviečių, o seniūnijos administracinis centras yra mieste (žr. Baranauskienė 2021: 94, žr. 11 pav.).

Varėnės rajono savivaldybė laikoma ilgalaikės depopuliacijos zona, kuri tuštėja seniai (žr. Daugirdas, Baubinas 2008: 28–37; Daugirdas et al. 2013: 23–24). Sociologai teigia, kad kalbėti apie natūraliąją gyventojų kaitą jau nebegalima (Daugirdas et al. 2013: 32)⁴⁸. 2023 m. pradžioje mieste gyveno 38,95 proc., kaimiškoje savivaldybės teritorijoje – 61,05 proc. nuolatinių gyventojų. Neigiamas natūralus gyventojų pokytis ryškus visoje teritorijoje (žr. 12 pav.).

⁴⁷ U – vyraujanti urbanizuota teritorija; UP – priemiestinė urbanizuota teritorija; UM – mišri urbanizuota teritorija; UN – mažai urbanizuota teritorija; N – neurbanizuota teritorija (Baranauskienė 2019). Varėnės rajono savivaldybė pažymėta raudonai.

⁴⁸ 2001–2018 m. didžiausią gyventojų nuostolį patyrė neurbanizuotos seniūnijos, jos prarado apie 16 proc. kaimo gyventojų (dėl migracijos į miestus, užsienį, senstančių gyventojų didesnio mirtinumo) (Baranauskienė 2019: 68).

12 pav. Varėnės rajono savivaldybės gyventojų skaičiaus pokytis 2019–2023 m.

Kaip matyti iš 12 lentelės, šiame areale dominuoja vyresniosios kartos gyventojai nuo 50 m. ir daugiau, jie sudaro apie 51 proc., vidurinės kartos – 24 proc., jaunimo – 12 proc., vaikų – 13 proc.⁴⁹

Pagal plotą Varėnės rajonas yra didžiausias visoje Lietuvoje, užimantis 2 218 km² teritorijos, bet gyventojų tankis, ypač svarbus tarmės gyvybingumui, yra retas. 2023 m. pradžioje Varėnės rajono savivaldybėje gyventojų tankis buvo 9,2 gyventojų kvadratiniam kilometre (toliau – gyv./km²), o gretimose savivaldybėse, pavyzdžiui, Druskininkų – 44,4 gyv./km², Trakų – 27,9 gyv./km², Šalčininkų – 19,9 gyv./km², Alytaūs – 18,2 gyv./km² (Lietuvos vidurkis – 43,8 gyv./km²)⁵⁰.

Seniūnijose gyventojų koncentracija netolygi. Vienintelėje Matūizų seniūnijoje⁵¹ gyventojų daugėja. Gyventojų skaičiaus augimą šioje seniūnijoje lemia palanki geografinė situacija ir išvystyta infrastruktūra, patogus susisiekimas traukiniais ir autobu-
sais su rajono centru (12 km) ir Vilniumi (70 km). Atkreiptinas dėmesys, kad Matūizų seniūnijos gyventojai vis aktyviau palaiko sociokultūrinius ryšius ne tiek su Varėna, kiek su Vilniumi. Pavyzdžiui, šioje seniūnijoje esančio Čebatėrių punkto (LKA 663)

⁴⁹ Registrų centras, gyventojų skaičius pagal savivaldybes. Interneto prieiga: https://www.registrucentras.lt/bylos/dokumentai/gr/20240101_Gyventoju_skaicius_savivaldybese.pdf [žiūrėta 2024 03 09].

⁵⁰ Oficialiosios statistikos portalas. Interneto prieiga: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=4de25ccf-d9d0-4a9f-81bd-bec607a23712#/> [žiūrėta 2024 03 09].

⁵¹ Lietuvos retai apgyventos teritorijos pagal gyventojų tankumą skirstomos į tris klases: I – mažiau kaip 5 gyv./km²; II – 5–10 gyv./km²; III – 10–12,5 gyv./km².

gyventojai važiuoja dirbti į Vilnių. Kitos seniūnijos patiria demografinį nuosmukį ir priskirtinos retai arba labai retai gyvenamoms teritorijoms⁵² (žr. 10 lentelę).

10 lentelė. Gyventojų tankis Varėnos rajono savivaldybės seniūnijose 2022 m.

Eil. Nr.	Seniūnija	Gyventojų skaičius	Plotas km ²	Gyventojų tankis km ²	Gyvenviečių skaičius	Kaimų be nuolatinių gyventojų skaičius
1.	Jakėnų	1 032	150	6,8	37	4
2.	Kaniavos	1 076	268	4	41	4
3.	Marcinkonių	1 095	565	1,9	26	1
4.	Matuizų	1 916 ⁵⁴	148	12,9	28	–
5.	Merkinės	2 678	400	6,6	83	11
6.	Valkininkų	1 736	156	11,1	17	–
7.	Varėnos	3 107	357	8,7	53	6
8.	Vydenių	1 169	150	7,7	34	12

Iš lentelės matyti, kad šešiose seniūnijose yra kaimų be nuolatinių gyventojų. Vi-soje savivaldybėje 36 gyvenvietės tapo vasarotojų poilsio zonomis. Ypač sparčiai nyksta pasienio seniūnijos, pavyzdžiui, 2001 m. Marcinkonių seniūnijoje gyventojų tankis buvo 3 gyv./km², 2018 m. – 2 gyv./km², 2001 m. Kaniavos seniūnijoje – 8 gyv./km², 2018 m. – 5,3 gyv./km² (Baranauskienė 2021: 251), 2022 m. Jakėnų seniūnijoje – 6,8 gyv./km², o Marcinkonių – tik 1,9 gyv./km². Marcinkonių seniūnijos, kurioje lokalizuoti 4 LKA punktai – Darželių (LKA 696), Marcinkonių (LKA 697), Šklėrių (LKA 703), Puvėčių (LKA 689), kaimuose 2020 m. gyveno nuo vieno iki kelių šimtų gyventojų, daugiausia vyresniosios kartos asmenys (žr. 11 lentelę)⁵⁵.

Kaip matyti lentelėje, Marcinkonių seniūnijos 9 kaimuose gyveno mažiau negu 10 žmonių. 2024 m. pradžioje, Marcinkonių seniūnijos duomenimis, kaimų, kuriuose nėra nė vieno vietinio gyventojų, skaičius padidėjo iki 3: be Piesčių, gyventojų neliko Rūdnieje ir Bižuose.

⁵² Retai gyvenamose teritorijose gyventojų tankumas neviršija 12,5 gyv./km², labai retai – mažesnis negu 5 gyv./km² (Kriauciūnas, Daugirdas 2013: 33).

⁵³ Lentelė sudaryta remiantis oficialiais Varėnos rajono seniūnijų pateiktais duomenimis (žr. *Varėnos rajono savivaldybės seniūnijos*, interneto prieiga: <https://varena.lt/seniunijos/> [žiūrėta 2024 03 15]).

⁵⁴ 2023 m. Matuizų seniūnijoje gyveno 2 080 gyventojų.

⁵⁵ Gyventojų registracija nenurodo ilgalaikės gyvenamosios vietos. Gyvenamąją vietą seniūnijoje gali deklaruoti ir turtą turintys nenuolatiniai gyventojai arba asmenys, gyvenantys Lietuvos didmiesčiuose arba užsienyje.

11 lentelė. Gyventojų skaičius Marcinkonių seniūnijoje 2020 m.

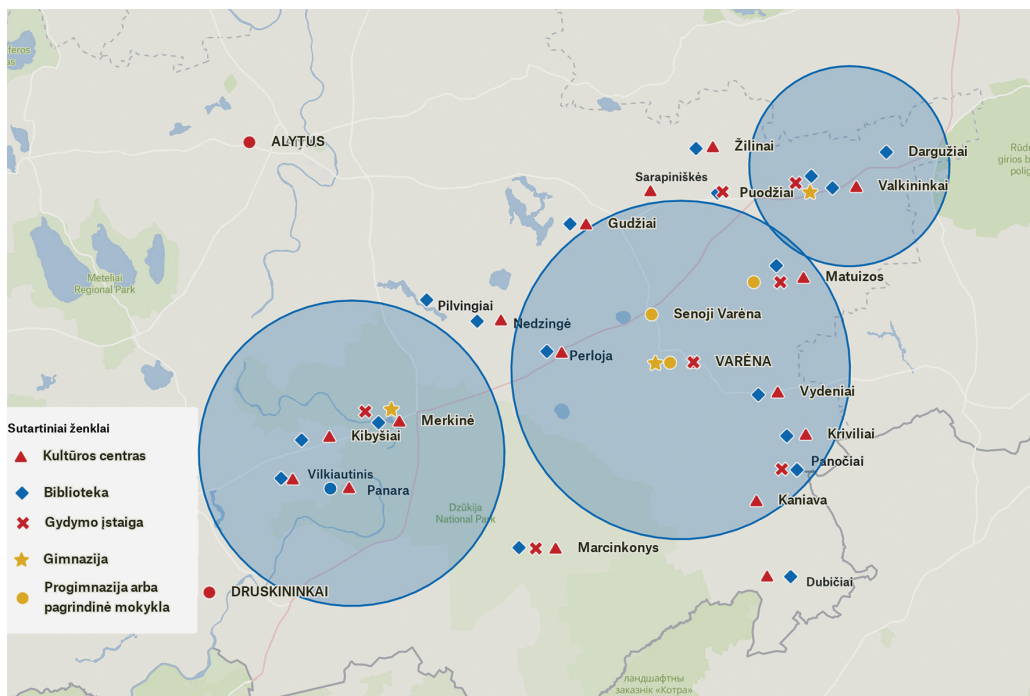
Eil. Nr.	Kaimas	Iš viso	Vyrų	Moterų	Eil. Nr.	Kaimas	Iš viso	Vyrų	Moterų
1.	Ašašninkai	30	12	18	14.	Mardasavas	20	11	9
2.	Bižai	1	0	1	15.	Margionys	60	35	25
3.	Darželiai	45	21	24	16.	Musteika	44	21	23
4.	Daržinėlės	19	9	10	17.	Paūliai	4	2	2
5.	Dubininkas	4	2	2	18.	Piesčiai	0	0	0
6.	Dubas	7	4	3	19.	Puvočiai	54	28	26
7.	Grybaulia	26	15	11	20.	Rudnia	1	1	0
8.	Kabeliai	146	77	69	21.	Senovė	4	0	4
9.	Kapiniškiai	25	13	12	22.	Šklėriai	39	20	19
10.	Kašėtos	13	7	6	23.	Trakiškiai	7	5	2
11.	Lavysas	6	3	3	24.	Viršurodukis	2	0	2
12.	Mančiagirė	11	8	3	25.	Zervynos	45	24	21
13.	Marcinkonys	542	271	271	26.	Žiūrai	19	7	12

Neigiami demografiniai rodikliai būdingi beveik visoms (išskyrus Matūizų seniūniją) Varėnės rajono kaimiškosioms vietovėms, pavyzdžiui, Vydėnių seniūnijos teritorijoje yra 34 kaimai, iš jų 12 kaimų neturi nuolatinių gyventojų, kituose 23 kaimuose gyvena 1 308 gyventojai⁵⁶. Gyventojų skaičiaus mažėjimas suponuoja ir atvirus sociokultūrinius tinklus, kuriuose gyventojus sieja vis silpnesni ryšiai, todėl kalbinių inovacijų sklaida bendruomenėse, kuriose yra vidurinės ir jaunesniosios kartos gyventojų, turėtų būti dinamiška. Kalbines naujoves dėl artimų kontaktų su kitų vietovių ar didmiesčių gyventojais greičiausiai perima jaunimas ir vidurinė karta, lėčiau – vyresnioji karta, dėl konservatyvesnio elgesio ir mažesnio atvirumo inovacijoms jų kalba su amžiumi pakinta nedaug (Sankoff 2019: 197–229).

Punktų gyvybingumui būtina išvystyta infrastruktūra, patogi daugumai gyventojų. Vis dėlto ilgalaikės depopuliacijos rezultatas lemia nykstančią infrastruktūrą: medicinos, švietimo, kultūros, bibliotekų ir kt. įstaigų besitraukiantį tinklą, mažėjančias darbo vietas. Varėnės rajono savivaldybėje kultūrinių ir socialinių paslaugų tinklas yra netolygus. Didesnių gyvenviečių, kuriose suteikiamos gyventojams būtinos paslaugos, nedaug. Labiausiai išvystyta infrastruktūra pasižymi trys centrai – Varėnė, Merkinė, Valkiniškiai ir jų apylinkės (žr. 13 pav.). Čia veikia gimnazijos, gydymo įstaigos⁵⁷, kultūros centras, biblioteka ir kitos įstaigos. Mažiausiai socialinių, kultūrinių, švietimo ir kt. paslaugų dėl mažo gyventojų skaičiaus teikiama Marcinkonių seniūnijoje, kuri pagal plotą yra ne tik didžiausia Varėnės savivaldybėje, bet ir visoje Lietuvoje.

⁵⁶ Daugiau žr. *Varėnos rajono savivaldybės seniūnijos* interneto prieiga: <https://varena.lt/seniunijos/> [žiūrėta 2024 03 15].

⁵⁷ Medicinos paslaugos teikiamos Varėnės pirminės sveikatos priežiūros centre, gydytojai dirba Merkinės ir Valkiniškų ambulatorijose, kitur gydytojai atvyksta į ambulatoriją kartą arba kelis per mėnesį.

13 pav. Bibliotekų, kultūros centrų, mokyklų ir gydymo įstaigų tinklas
Varėnės rajono savivaldybėje 2023 m.

Ekonominė ir socialinė aplinka, t. y. gyventojų mažėjimas, kvalifikuotos darbo jėgos stygius, gyventojų perkamoji galia, specialistų rengimas ir kt., koreliuoja su verslo galimybėmis. Dėl nepalankių verslui sąlygų Varėnės rajono savivaldybėje vyrauja labai mažos įmonės (83,74 proc.) ir mažos įmonės (14,09 proc.): 2023 m. pradžioje veikė 369 įmonės (37 įmonėmis daugiau nei prieš metus), jose dirbo tik 2 430 darbuotojų⁵⁸. Didžiausi „darbdaviai“ savivaldybėje – valstybės įstaigos. Kita gyventojų dalis dirba už savivaldybės ribų – Vilniuje, Alytuje, Druskininkuose ir kt. Taigi aki-vaizdu, kad ekonominė situacija savivaldybėje negali atliepti svarbiausio gyventojų poreikio – gauti būtiniausias paslaugas ir dirbti. Nors Varėnės rajono savivaldybėje gausu rekreacinių zonų (Dzūkijos nacionalinis parkas⁵⁹ užima nemažą Varėnės rajono dalį), bet vietovės dėl silpnos infrastruktūros, ypač švietimo įstaigų, nėra patrauklios jaunoms šeimoms ir nuolatiniams gyventojams.

Varėnės rajono savivaldybėje didžiausią kaitą patyrė švietimo įstaigų tinklas. Pavyzdžiui, per dešimtmetį iš 17 mokyklų liko tik 7. Savivaldybėje 2022–2023 mokslo

⁵⁸ Valstybės duomenų agentūra. Oficialiosios statistikos portalas. Interneto prieiga: <https://osp.stat.gov.lt> [žiūrėta 2023 06 14].

⁵⁹ Dzūkijos nacionaliniame parke taikoma daugybė ribojimų, saugant architektūrinius, kraštovaizdžio, istorinius ir kt. objektus.

metais veikė 7 bendrojo ugdymo mokyklos: Varėnės „Ažuolo“, Valkiniškų ir Merkinės Vinco Krėvės gimnazijos, Varėnės „Ryto“ progimnazija, Senėsios Varėnės Andriaus Ryliškio pagrindinė mokykla, Matuizų pagrindinė mokykla ir Varėnės specialioji mokykla. Jaunimo klasių mokiniams bendrąjį ugdymą ir profesinį mokymą organizuoja Alytaūs profesinio rengimo centro padalinys.

Uždarius kaimo mokyklas, 2020 m. į ugdymo įstaigas buvo pavežami 652 mokiniai, t. y. net 36,5 proc. mokinių⁶⁰. Kaip rodo Varėnės rajono savivaldybės duomenys, rajono mokyklos aptarnauja kelias dešimtis kaimų, pavyzdžiui, Merkinės Vinco Krėvės gimnazijos teritorijoje – net 97 skirtingų seniūnijų kaimai, Varėnės „Ažuolo“ gimnazijos – 54 (žr. 5 priedą). Į ugdymo įstaigas geltonieji autobusiukai iš kai kurių gyvenviečių mokinius veža 30–40 km.

Tokia situacija nėra palanki tarmės gyvybingumui. Susitraukęs švietimo tinklas rodo gyvenamosiose vietovėse vyraujančią neigiamą gyventojų kaitą. Jaunesniosios kartos kalbinės bendruomenės yra mažos arba jos neegzistuoja. Taigi jaunimas socialinius ryšius kuria už savo gyvenamosios vietovės ribų, dažniausiai mokykloje. Iš skirtingų seniūnijų vienoje mokykloje besimokantys mokiniai stengiasi kalbiškai prisitaikyti. Dėl akomodacijos (prisitaikymo prie pašnekovo) pirmiausia trinamos tik mokinio gyvenamojoje teritorijoje vartojamos fonetinės, morfologinės ir leksinės ypatybės, pavyzdžiui, priebalsių kietinimas, veiksmoždzio atematinės formos ir kt. Bet blankiosios, tretinės, tarminės ypatybės, pavyzdžiui, mišriųjų dvigarsių *il, im, in, ir, ul, um, un, ur* [1'p'i:lkas] ~ *pilkas* (678Vrn1V), [1'u'i:l'mu'] ~ *Vilmą* (649Vlk1-1M) ir t. t., išlieka, jų tarmės vartotojas pats nepastebi ir neidentifikuoja.

Apibendrinant galima teigti, kad erdvių sanklodos Varėnės rajono savivaldybėje (ir tarmių punktuose) yra nelygiavertės. Dėl ekonominių ir socialinių priežasčių padidėja gyventojų mobilumas ieškant naujų darbo galimybių ir kokybiškų paslaugų už Varėnės rajono savivaldybės ribų. Dėl to neišvengiamai daugėja kalbinių kontaktų su kitų kalbinių atmainų vartotojais. Tai sudaro palankias sąlygas skliti kalbinėms inovacijoms ir formotis naujesiems tarminiams dariniams. Tarminės kaitos pagreitį Varėnės geolekto zonoje apriboja mažas gyventojų tankis ir vyresniosios kartos dominavimas LKA punktuose.

3.3. SOCIALINIAI GYVENTOJŲ TINKLAI IR MOBILUMO KRYPTYS

Socialinių tinklų analizė – plačiai taikoma teorinė paradigma, tyrinėjant socialinius santykius ne tik socialiniuose, bet ir humanitariniuose moksluose. Socialinių tinklų sąvoka apibrėžiama nurodant socialinius veikėjus ir juos siejančius ryšius: „Socialinį tinklą sudaro individai (rečiau individų grupės), kurie susieti socialiniais ryšiais“

⁶⁰ Daugiau žr. Varėnos rajono savivaldybė. Švietimas. Interneto prieiga: <https://www.varena.lt/veiklos-sri-tys/svietimas/> [žiūrėta 2023 06 14].

(Marshall 1998: 446). Glaudžiose, teritoriškai apibrėžtose grupėse asmenų socialiniai tinklai traktuotini kaip grupiniai (Milroy 1980: 363).

Socialinių tinklų teorija atskleidžia gyventojų mobilumo tendencijas, paaiškina, kaip individai kuria bendruomenes ir sprendžia kasdienio gyvenimo problemas. Dialektologijos darbuose šis metodas leidžia prognozuoti tarmės gyvybingumą, sklaidos ir nykimo modelius (Labov 2001: 356–361; Bot, Stoessel 2002: 1–7; Aliūkaitė, Jaroslavičienė, Meiliūnaitė 2014: 61).

Atliekant socialinių tinklų analizę, vertinami įvairūs socialinius tinklus apibūdinančios požymiai (plg. Gal 1979: 131–132; Milroy 1980; Granovetter 1983: 201–233; Gečienė 2009: 130–136; Čepaitienė 2016: 137–141):

- 1) socialinių tinklų izoliacijos lygis (juo nustatoma, ar kontaktuojama su kalbinėmis bendruomenėmis, kuriose vartojamos skirtingos kalbos atmainos)⁶¹;
- 2) socialinių tinklų atvirumas ar uždarumas (atviruosiuose socialiniuose tinkluose subjektai jungiami silpnais tinklų ryšiais, tokio pobūdžio tiriamieji yra atviri inovacijoms; uždaruosiuose socialiniuose tinkluose subjektus jungia stiprūs ryšiai, inovacijos neįsileidžiamos);
- 3) socialinių tinklų tankumą ar retumą (tankus tinklas rodo, kad visi nariai vieni kitus pažįsta, dažnai bendrauja ir tai didina kalbų (tarmių) variantiškumą, o retas – priešingai);
- 4) socialinių tinklų struktūros sudėtingumą (tinklas yra sudėtingos struktūros, jeigu jo dalyviai kontaktuoja daugiau nei vienu būdu, turi daugiau nei vieną bendrą veiklą ir pan.; tinklas yra nesudėtingas, kai narius sieja tik vienas socialinis faktorius);
- 5) socialinis stabilumas ar nestabilumas (šiuo kriterijumi nustatoma, ar bendruomenės turi nusistovėjusią socialinę struktūrą ir modelį);
- 6) bendruomenės dydis.

Kalbininkai sutaria, kad mobilumas yra viena iš svarbiausių kalbos kaitos priežasčių tiek individų, tiek kalbinėse bendruomenėse (Chambers 2002: 117–130; Milroy 2002: 3–15; Monka 2015: 98–122; Leskauskaitė 2016: 186–193; Beaman 2021: 27–60; Dambrauskienė 2021: 59–100; Vyniautaitė 2021: 26–34; Čepaitienė, Gudaitis 2022: 291–327). Silpnai išvystyta infrastruktūra, nedarbas ir kiti socialiniai veiksniai skatina gyventojų mobilumą, didina urbanistinio centro trauką.

Pagal bendruomenių narių migravimą išskirtini tokie traukos centrai:

- *Varėna*: svarbiausias vietinės reikšmės traukos centras, į kurį vykstama mokytis iš atokiausių Varėnės rajono vietovių: Kabėlių (LKA 704), Šklėrių (LKA 703), Daržėlių (LKA 696), Marcinkonių (LKA 697), Perlojės (LKA 677), Nedzینگės

⁶¹ Socialinių tinklų izoliacijos lygį išmatuoti leidžia gyventojų mobilumas. Mobilų asmenų kalbos vartojimo ir kaitos tyrimai yra dažniausiai sinchroniški, t. y. jie apibūdina kalbos vartojimą vienu konkrečiu laiko momentu. Sinchroniniams tyrimams būdinga tai, kad jie nustato aiškius ryšius tarp mobilumo ir asmenų kalbos vartojimo: geografinis (ir socialinis) mobilumas yra susijęs su mažesniu vietinių ypatybių ir didesniu netarminių požymių vartojimu (Monka 2015: 98).

(LKA 676), Varėnės (LKA 678), Vydėnių (LKA 679), Kaniavės (LKA 690), Dubičių (LKA 699); čia dirba, gydomi ir vyksta į kultūros renginius, biblioteką ar apsipirkti didžioji dalis rajono gyventojų⁶²;

- *Alytus*: dalis gyventojų iš Druckūnų (LKA 661), Nedzingės (LKA 676), Sarapiniškių (LKA 647), Varėnės (LKA 678), Perlojės (LKA 677) gydomi Alytuje; iš artimesnių vietovių važiuojama ir į kultūros renginius, apsipirkti. Alytuje daug dirbančių iš Varėnės (LKA 678), Sarapiniškių (LKA 647), Ilgininkų (LKA 660);
- *Druskininkai*: gydytis ir dirbti daugiausia važiuoja gyventojai iš geografiškai arčiau esančių Kabėlių (LKA 704), Šklėrių (LKA 703), Ilgininkų (LKA 660), Merkinės (LKA 688), Daržėlių (LKA 696) punktų;
- *Eišiškės* ir *Kalesniūkai*: į šias vietas mokytis, dirbti ir į religines pamaldas vykstama daugiausia iš Vydėnių (LKA 679) apylinkių⁶³;
- *Vilnius*: pats stipriausias, turintis didelę darbo rinką traukos centras. Į Vilnių mokytis ir dirbti traukiniu, o dabar ir autobusais vykstama dešimtmečiais, traukinio tvarkaraščiai derinami pagal keleivių poreikius. Į didmiestį dirbti dažniausiai vykdavo tik šalia geležinkelio esančių punktų gyventojai. Prieš 2–3 metus Vilniaus prekybos centrai savo darbuotojams pradėjo teikti pavėžėjimo paslaugą⁶⁴. Į sostinę vykstama beveik iš visų punktų, kuriuose yra darbingo amžiaus žmonių: važiuojama ne tik dirbti, bet ir mokytis bei į medicinos įstaigas⁶⁵. Čebatorių (LKA 663), Kuščių (LKA 664) gyventojai dirba tik Vilniuje. Darbuotojai vežami iš Marcinkonių (LKA 697), Sarapiniškių (LKA 647), Varėnės (LKA 678), Dubičių (LKA 699), Kaniavės (LKA 690), Vydėnių (LKA 679), Valkiniūkų (649) ir kt. vietovių. Šis miestas tampa vienu iš svarbiausių „darbdavių“. Gyventojų mobilumo kryptys pavaizduotos 14 pav. (nubraižytos mokinių vykimo kryptys į mokyklą (geltona spalva), LKA punktų bendruomenių – į gydymo įstaigas (žalia spalva), bažnyčias (mėlyna spalva), darbą (raudona spalva)).

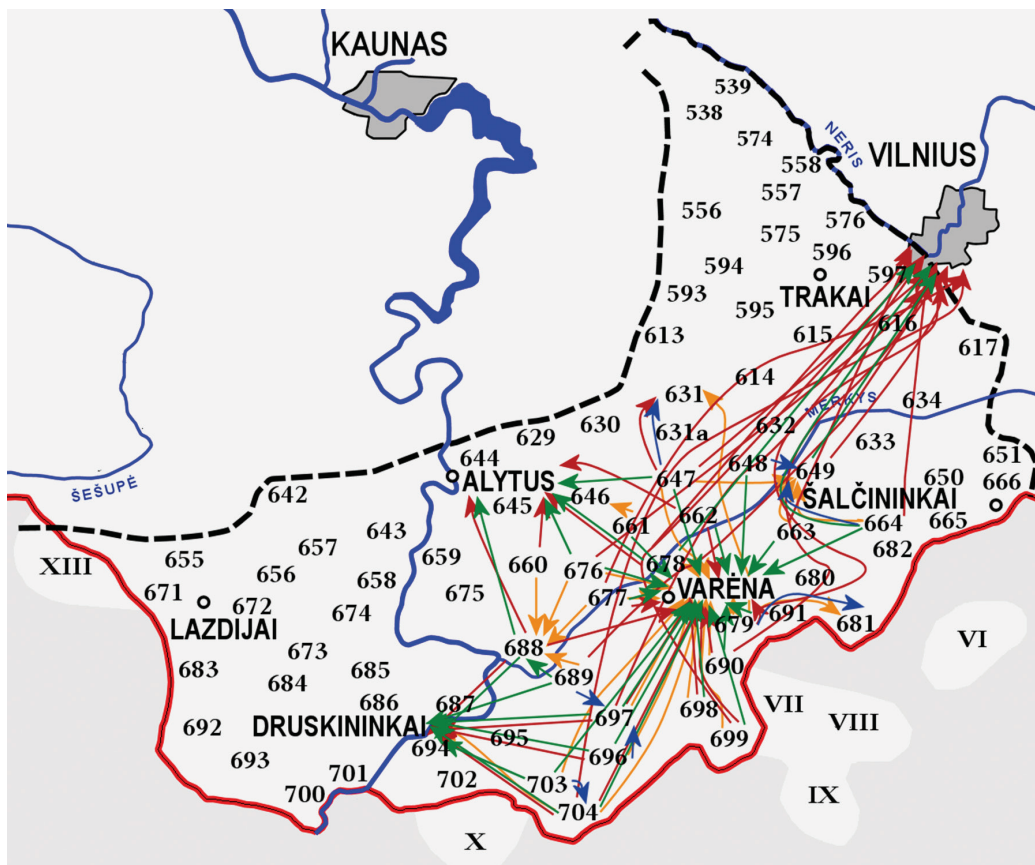
Iš sociokultūrinių tinklų ir judėjimo krypčių į mokyklą, gydymo įstaigą, bažnyčią, darbo vietas matyti, kad bendras šios patarmės izoliacijos lygis yra žemas – vyrauja atvirieji socialiniai tinklai, kuriuose subjektai jungiami silpnais tinklų ryšiais ir yra atviri inovacijoms ir kalbinei kaitai. Kaip matyti iš 14 paveikslo, beveik iš kiekvieno LKA punkto vykstama dirbti įvairiomis kryptimis, bet dažniausiai – į Vilnių.

⁶² Varėnoje dėl neišvystytos pramonės ir verslo darbo vietų skaičius ribotas.

⁶³ Vydėniai ir aplinkiniai kaimai priklauso Šalčininkų rajono Kalesniūkų Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo parapijai. Dalis Vydėnių apylinkių gyventojų vyksta į pamaldas Kalesniūkuose, kiti – į Senosios Varėnės ar Akmeiš lietuviškas parapijas.

⁶⁴ Užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos Varėnės skyriaus vedėjo teigimu, darbuotojai į darbą didžiuosiuose prekybos centruose Vilniuje „beveik masiškai“ vežami iš visos savivaldybės.

⁶⁵ Valkininkiečių teigimu, prireikus skubios medicininės pagalbos, dalis kaimo gyventojų vyksta ne į Varėnės, bet į Vilniaus gydymo įstaigų priėmimo skyrius, taip pat Vilniuje registruojamasi pas šeimos gydytojus.

14 pav. Varėnės geolekto zonos traukos centrai ir mobilumo kryptys
(žemėlapis autorė L. Bazaitienė)

Silpni asmenų socialiniai ryšiai, susiję su darbu, saugomi labiausiai. Pavyzdžiui, jei žmogus keičia darbą, jis ne tik pereina iš vieno socialinio tinklo į kitą, bet ir užmezga ryšį su dar viena grupe (Milroy 1980: 366). Darbiniai ryšiai už Varėnės geolekto zonos reikalauja asmens ilgalaikio kalbinio prisitaikymo. Taigi Varėnės geolekto zonoje kalbinių inovacijų platinėjais laikytini asmenys, dirbantys didmiesčiuose arba užsienyje, kuriuose vyrauja netarminė kalba arba kelios kalbos.

Varėnės geolekto zonoje kalbos kaitos procesus lemia aukštas mobilumo lygis tarminio ploto viduje – niveliuojamos skiriamosios, ryškiosios, tarminės ypatybės. Dėl skirtingų bendruomenės narių kontaktų akivaizdi tarminė kaita paskirose šnektose, t. y. perimami to punkto, kuriame dažniausiai lankomasi, tarminiai požymiai.

Pavyzdžiui, Kabėlių (LKA 704), Šklėrių (LKA 703) punktuose jaunesnioji karta taria Varėnai ar Drūskininkams būdingus įtemptesnius ir uždaresnius *o* ir *ė* balsius nei gimtosiose šnektose, vyresnioji karta rečiau vartoja kietuosius *š*, *ž*; Dubičių (LKA 699), Rūdnios (LKA 698), Kaniavės (LKA 690), Vydėnių (679) punktuose atsisakoma *ie*, *uo*

vienbalsinimo, būdingo minėtiems punktams, ir pan. (plg. Markevičienė 1999: 27–28; Leskauskaitė 2004: 56–57; Leskauskaitė 2009: 30–31).

Kontaktai su Šalčininkais palaiko Vydėnių (LKA 679) vyresniosios, vidurinės kartos daugiakalbiškumą – dvikalbystę arba trikalbystę, o mokinių, besimokančių Kalesniūkuose (Šalčininkų r.), kalbai galima slavų kalbų įtaka. Vydėnių kalbinis kraštovaizdis galimai atspindi daugiasluoksniškumą, siejamą su objektyviai sudėtingomis socio-demografinėmis, kultūrinėmis bendruomenių struktūromis ir variantinių vienetų hibridiškumu. Dubičiuose (LKA 699), Kaniavoje (LKA 690), priešingai, dėl nutrūkusių kontaktų su Eišiškėmis ir Kalesniūkiais viešojoje erdvėje vis labiau įsigali netarminė kalba, o kitos kalbos vartojamos tik privačioje erdvėje (plg. PPAŠŽ I 11).

Beveik visas Varėnės arealas, o ypač rytinė jo dalis, pakliūva į stiprią netarminės kalbos įtakos zoną. Nubraižius sociokultūrinių tinklų žemėlapi, išryškėjo stipriausi urbanistinės traukos centrai. Didžiausias iš jų – Vilnius, silpnesni – Alytus ir kurortinis Drūskininkų miestas. Gyventojų mobilumas lėmė natūralią ilgalaikę netarminės ir tarminės kalbos sąveiką. Dėl šios priežasties kalbėtojai komunikuodami keičia kalbos kodus arba pereina prie naujo besiformuojančio kalbinio varianto, nes bendrinės kalbos kaip prestižinio kodo vaizdinys veikia regioninių variantų raidos ir kaitos procesus (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 25). Ne mažiau svarbus ir kalbinių inovacijų prestižiškumas – netarminių (ar kitų) požymių teigiamas kalbinės bendruomenės vertinimas.

Taigi Varėnės geolekto sociokultūrinių tinklų analizės pagrindu nustatyta, kad galima tarminių ypatybių kaitos kryptis yra į rytų pusę, o pagrindinis veiksnys, galbūt skatinantis migraciją už tarminio ploto ribų ir kartu kalbinę kaitą – darbo vietos, medicinos, kultūros ir kt. paslaugos urbanistiniuose centruose.

3.4. GALIMAI GERIAUSIAI IR BLOGIAUSIAI IŠLAIKOMŲ TARMINIŲ YPATYBIŲ SRITYS VARĖNOS GEOLEKTO ZONOJE

Atvirieji Varėnės geolekto sociokultūriniai tinklai rodo, kad LKA punktų gyventojų mobilumas, siekiant gauti svarbiausių paslaugų ar dirbti, išaugo. Pačios mobiliausios grupės – vidurinė ir jaunesnioji karta, mažiau mobili – vyresnioji karta. Gyventojų mobilumas turi įtakos ir tarminiam variantiškumui.

Vidutinio gyvybingumo ir mažo gyvybingumo punktuose (žr. 8 ir 9 lenteles) dėl socialinių veiksnių (pavyzdžiui, darbo vietų paieškų) situacija yra sudėtinga. Socialinis nestabilumas skatina tarminę kaitą aptartose srityse, tarminės ypatybės gali būti niveliuojamos ir taip prisitaikoma prie traukos centruose vartojamo kalbos varianto, bet blankiosios, tretinės, tarminės ypatybės išlieka ir yra „atsinešamos“ į miestus (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 46–47).

Aptarti duomenys leidžia manyti, kad rytinei, šiaurinei, vakarinei ir kiek mažiau pietinei Varėnės geolekto zonos dalims turėtų būti būdingos inovacijos, nes 13 LKA punktų – Valkiniūkų (LKA 649), Kuřšių (LKA 664), Čebatōrių (LKA 663), Sarapiniškių (LKA 647), Perlojōs (LKA 677), Kaniavōs (LKA 690), Dubičių (LKA 699), Kabēlių (LKA 704), Marcinkonių (LKA 697), Varėnōs (LKA 678), Vydėnių (LKA

679), Nedzingės (LKA 676), Merkinės (LKA 688) – bendruomenių narius sieja stiprūs ryšiai su Vilniumi.

Alytūs turi mažesnę poveikį nei Vilnius. Į Alytaūs įtakos zoną pakliūva 8 LKA punktai: Merkinė (LKA 688), Ilgininkai (LKA 660), Druckūnai (LKA 661), Perlojė (LKA 677), Valkiniškai (LKA 649), Marcinkonys (LKA 697), Sarapiniškės (LKA 647), Varėnà (LKA 678). Arčiau Alytaūs esančiuose LKA punktuose galimi fonetiniai pokyčiai – ypač atvirųjų *o, é* balsių tarimas⁶⁶.

Drūskininkų kurortinė zona⁶⁷ daro vis didesnę įtaką artimiausiai aplinkai: Daržėliams (LKA 696), Ilgininkams (LKA 660), Marcinkonims (LKA 697), Šklėriams (LKA 703), Kabėliams (LKA 704), Merkinėi (LKA 688)⁶⁸.

Pagrindiniai veiksniai, skatinantys migraciją ir tarminę kaitą Varėnės geolekto zonoje, yra svarbiausių įstaigų koncentracija rajono centre ar didesniuose LKA punktuose, darbo vietos, gydymo įstaigos, prekybos centrai Vilniuje, Alytuje, Drūskininkuose.

Kalbinių inovacijų sklaida yra spartesnė tankiai gyvenamose teritorijose, o retai gyvenamose – lėtesnė (Burrige 2018: 1–21). Geriausiai tarminės ypatybės išlaikomos labiausiai izoliuotoje ir mažiausių gyventojų tankį turinčioje pietinėje Varėnės arealo dalyje – Marcinkonių ir Kaniavės seniūnijose: Rūdnios (LKA 698), Dubičių (LKA 699), Puvėčių (LKA 689), Kaniavės (LKA 690), Daržėlių (LKA 696), Šklėrių (LKA 703), Kabėlių (LKA 704) punktuose (žr. 15 pav.).

Vyresniosios kartos dominavimas pietinėje Varėnės geolekto zonoje palankus tarminiam variantui išlikti. Retai gyvenamame areale LKA punktų gyvybingumui didelę įtaką turi infrastruktūros pokyčiai ir demografinė situacija.

Galima teigti, kad Varėnės geolekto tarminių ypatybių kaitos kryptis yra rytų pusė. Dėl stiprios Vilniaus traukos visas Varėnės regionas pakliūva į netarminės kalbos įtakos zoną, todėl jaunesniosios ir vyresniosios kartos kalba turėtų skirtis variantiškumu.

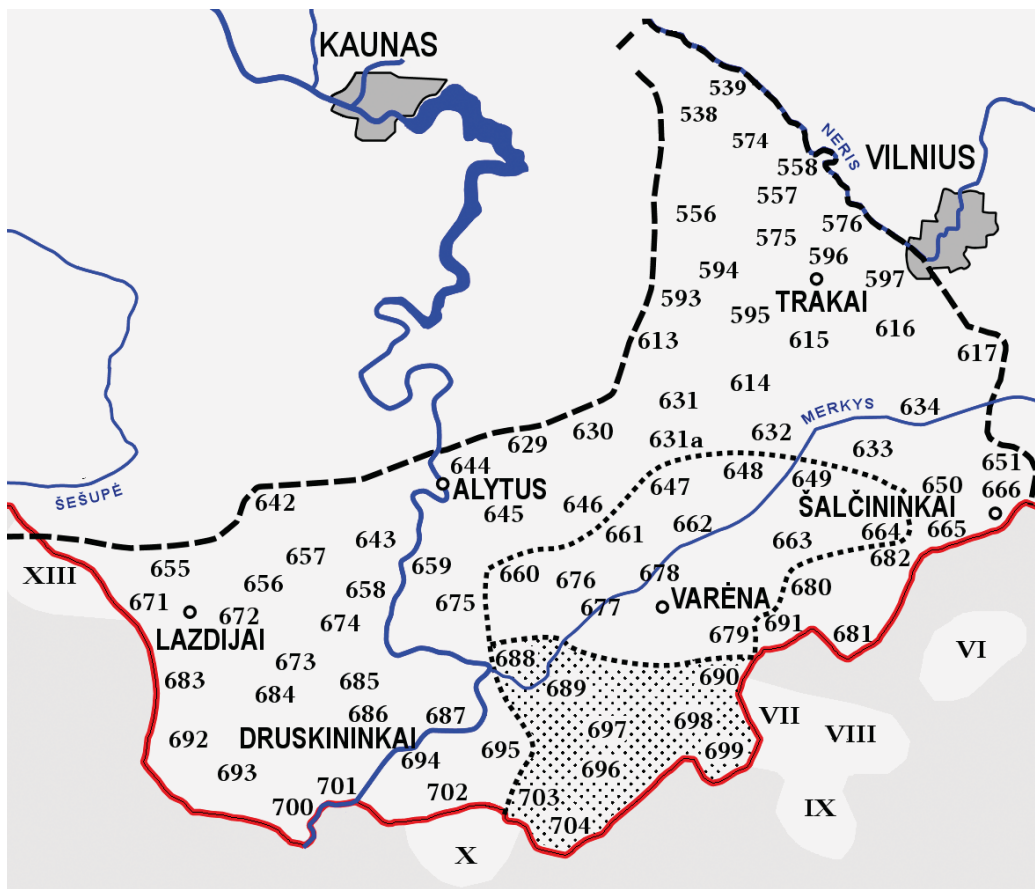
Taigi išlaikyti nepakitę pietų aukštaičių *uo* ir *an, en, am, an*, kalbininkų pripažinti skiriamaisiais tradicinės (pa)tarmės požymiais, Varėnės geolekte vertintini tik kaip blankieji (Mikulėnienė 2018: 120). Šiuos požymius sudėtinga identifikuoti su kuriuo nors regiolektu (plg.: Aliūkaitė 2009: 160–187; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 257–262). Vis dėlto kai kurie blankieji požymiai, pavyzdžiui, balsių *o, é* kokybė, įgyja papildomą – skiriamąją (distinktyvinę) funkciją. Todėl išauga ir jų vertė.

Pridurtina, kad tarminių požymių realizacija susijusi ir su tarmiškumo samprata. Tarminio požymio realizacija gali įvairuoti ir to paties pateikėjo kalboje, esama nevienodo tarmiškumo laipsnio (Mikulėnienė 2020: 4). Taigi multimodaliojoje dialektologijoje tarmiškumas apibūdinamas ne kaip tarminių požymių visuma, o kaip tam tikrą tų požymių realizacijos išraiška (Mikulėnienė 2020: 4). Naujuosiuose tarminiuose

⁶⁶ Autorė užfiksavo atvirųjų balsių *o, é* tarimą vienos vidurinės kartos pateikėjos, gyvenančios Marcinkonysė ir dažnai vykstančios į Alytų, kalboje.

⁶⁷ Drūskininkuose paslaugų sferoje dirbantys asmenys su klientais bendrauja netarminė kalba arba užsienio kalbomis.

⁶⁸ Akcentuotina, kad istoriškai susiformavusių traukos centrų trauka išlikusi iki šiolei.

15 pav. Pietinė Varėnės geolekto zona, kurioje geriausiai išlaikomos tarminės ypatybės (žemėlapis autorė L. Brazaitienė)

dariniuose besikartojantys skiriamieji ar būdingieji požymiai, pavyzdžiui, dzūkavimas, skirtingai realizuojami pateikėjų kalboje, gali neatlikti skiriamosios funkcijos, todėl laikomi ne tarminiu požymiu, bet tarmiškuoju žymeniu, pagal kurį atpažįstamas patarmės vartotojas (daugiau žr. Mikulėnienė 2020: 1–10). Pavyzdžiui, Dubičių (LKA 699) punkto gyventojus nesunku identifikuoti pagal monoftongizacijos arba diftongizacijos, kietųjų priebalsių vartojimą ir kt. tarminių žymenų pluoštą, bet varėniškių pavieniai balsių *q*, *ę* siaurinimo atvejai rodo tik priklausomybę aukštaičių tarmei. Akivaizdu, kad Varėnės geolektas, kaip tradicinės pietų aukštaičių patarmės tęsinys, siejamas su tarminio požymio išlaikymu, jo kaita – su regiolektą žyminčiais tarmiškaisiais žymenimis.

Apibendrinant galima teigti, kad geolingvistinė paradigma regioniniuose variantiškumo tyrimuose leidžia fiksuoti naujųjų tarminių darinių – Varėnės geolekto ir besiformuojančio pietų aukštaičių regiolekto – savitumą ir tarminę kaitą, neeliminuojuot horizontaliųjų, t. y. teritorinių, ir vertikalųjų, socialinių faktorių nulemtų, kitimų.

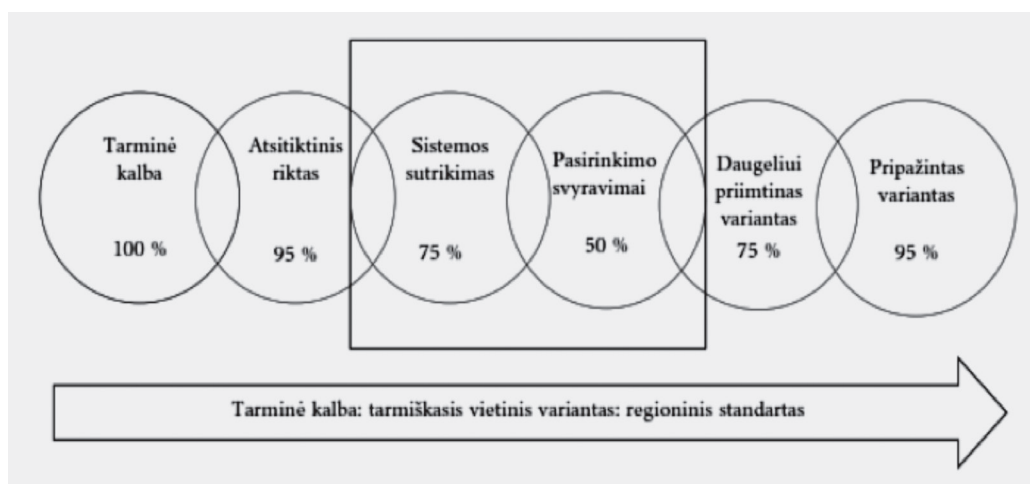
4. FONETINIŲ POŽYMIŲ REALIZACIJA VARĖNOS GEOLEKTO ZONOJE

Šiame skyriuje, remiantis Fumio Inoue sukurtu tarmiškumo matavimo metodu, kurį lietuvių geolingvistiniams tyrimams pritaikė Danguolė Mikulėnienė, apskaičiuoti Varėnės geolekto zonos ilgųjų *q*, *ɛ* balsių siaurinimo, dzūkavimo, priebalsių kietinimo tarmiškumo rodikliai (Inoue 2012: 121–122; Mikulėnienė 2020a: 6).

Aptariant tyrimo metodą, svarbu paminėti, kad F. Inoue skiria 5 tarminio kalbėjimo kaitos etapus, iliustruojančius tarminės kalbos perėjimą į netarminę: 1) atsitiktinės klaidos ar apsirikimo etapas, kai lieka 95 proc. tarmiškumo (kalbėtojas kalba tarmiškai, netarminės (bendrinės) kalbos elementų beveik nevartoja ar vartoja labai retai); 2) sistemos sutrikimo etapas, kurį parodo maždaug 75 proc. tarmiškumo (t. y. kai netarminės kalbos atvejai gerokai dažnesni ir sudaro beveik ketvirtadalį visų teoriškai galimų tarminių atvejų); 3) pasirinkimo svyravimo etapas, atliepiamas maždaug 50 proc. tarmiškumo (kai pagrečiui vartojami tarminiai ir netarminiai atvejai); 4) perėjimas prie daugeliui priimtino ir beveik visuotinai vartojamo (ne)tarmiškojo varianto, kai vartotojo kalboje lieka maždaug 25 proc. tarmiškumo; 5) standartizuotos (ar standartinės) kalbos vartosenos etapas, kai telikę vos 5 proc. tarmiškumo (Mikulėnienė 2020a: 6, žr. 16 pav.).

Taigi remiantis F. Inoue, vietinio tarminio varianto kaita galėtų būti įsivaizduojama kaip nuosekli perėjimo iš vieno etapo į kitą tąsa.

Šiuo metodu lietuvių dialektologijoje matuojamas tarmiškumas (Mikulėnienė 2020: 1–11; Dambrauskienė 2021a: 111–116; Dambrauskienė 2022: 92–108; Dambrauskienė 2022a: 270–291). Juo galima įvertinti ne tik tarminių požymių visumą, bet ir pasiskirus tarminius požymius.

16 pav. Vietinių tarminių variantų kaita (Mikulėnienė 2020: 40)

Tyrime iš pusvalandžio trukmės garso įrašų išrinkti visi teoriškai galimi (100 proc.) analizuojamojo požymio (balsių *q*, *ɛ* siaurinimo, dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje, priebalsių *r*, *š*, *ž*) atvejai ir ta dalis, kuri pateikėjų kalboje liko nerealizuota.

Požymio tarmiškumo ir netarmiškumo rodikliai apskaičiuojami taip: pavyzdžiui, pateikėjas kalbėdamas 16 kartų bendratyje taria *-c* ir 58 kartus *-(i)*. 100 proc. sudaro realizuotų ir nerealizuotų variantų suma $16 + 58 = 74$, kuri įvertinama 1. Norėdami apskaičiuoti požymio tarmiškumo rodiklius, skaičiuojame: $1 \times 16 : 74 = 0,22$, taip pat skaičiuojame ir nerealizuotas ypatybes ($1 \times 58 : 74 = 0,78$) (plg. Dambrauskienė 2021: 90).

4.1. ILGŪJŲ *q*, *ɛ* BALSŲ SIAURINIMAS

Balsių *q*, *ɛ* (< **q̄*, **ɛ̄*) siaurinimas ir dvigarsių *an*, *am*, *en*, *em* išlaikymas yra pagrindinės pietų aukštaičių patarmės ypatybės, skiriančios šią patarmę nuo kitų aukštaičių patarmių (Girdenis, Zinkevičius 1966: 139–147; LKA II, žemėl. Nr. 1; Zinkevičius 2006: 137; GST I, III, IV, XIII, XIV žemėl. ir komentarai).

Varenės geolekte balsiai *q*, *ɛ* siaurinami, t. y. vietoj [ɑː], [eː] tariami [uː], [iː], žodžio kamiene arba galūnėje. Kamiene šių balsių siaurinimas yra nedėsningas, tariama [zuːs'isː] ~ *žqsis* (704Kab3–3V), [1'uːʒuɔlas] ~ *qžuolas* (697Mrc3M), [gruː'z'ina] ~ *grqžina*. Balsių *q*, *ɛ* siaurinimo atvejų žodžio kamiene užfiksuota Kabėlių (LKA 704), Marcinkonių (LKA 697), Daržėlių (LKA 696), Valkiniškų (LKA 649) punktuose. Tačiau šis tarimas būdingesnis vyresniosios kartos atstovams.

Naujažodžių kamiene balsiai *q*, *ɛ* dažniausiai nesiaurinami, pavyzdžiui: [1'sa:l'i'goːs] ~ *sqlygos*, [1'saːzɪn'ɛ] ~ *sqžinė*, [1'saːju'd'is] ~ *sqjūdis* ir t. t.

Balsių *u*, *i* sistemiškesnis vartojimas būdingas vardažodžių (daiktavardžių, būdvardžių, skaitvardžių, įvardžių) atvirosioms galūnėms:

- 1) vienaskaitos galininko galūnėms *-u*, *-i*: [2'1buːkuː] ~ *laukq* (696Drž3–1M), [av'1'lukuː] ~ *aviliukq* (703Škl3V), [2'duɔb'iː] ~ *duobę* (699Dbč2V), [3a'l'uː] ~ *žaliq* (649Vlk1–1M), [1'ka't'iː] ~ *katę* (649Vlk3M), [1'maːʒnuː] ~ *mašinq* (Dbč3M), [2'rej'kuː] ~ *rankq*, (688Mrk2V), [2'juː] ~ *jq* (698Rud3M), [muː's'ij'k'iː] ~ *mūsiškę* (649Vlk3–3M);
- 2) vienaskaitos įnagininko galūnėms *-u*, *-i*: [mɛr'cu] ~ *marčia* (688Mrk3M), [m'æːj'k'ɛr'ɪ] ~ *meškere*, [zɑ'm'i] ~ *žeme* (662Akm3M), [puʃa'li] ~ *pušele* (Drž3M–1), [ma'mu] ~ *mama* (649Vlk1M), [sava'nɔːru] ~ *savanoriu* (699Dbč3–3M);
- 3) vienaskaitos vietininko galūnei *-i*: [m'iːj'k'i] ~ *miške* (678Vrn3–1M), [na'm'i] ~ *name* (678Vrn2V), [ga'l'i] ~ *gale* (704Škl3V), [ɛʒ'ɛ'r'i] ~ *ežere* (647Srp3V), [1'ʃoːn'i] ~ *šone* (678Vrn2V), [tʃɛn't'r'i] ~ *centre* (Srp3M), [pa'f't'i] ~ *pašte* (647Srp3M), [1'kaːm'i] ~ *kaime* (649Vlk3V), [vɛr'i'g'i] ~ *varge* (699Dbč3M);
- 4) vyriškosios giminės būtojo kartinio laiko dalyvių vienaskaitos vardininko galūnei *-is*: [gaː'l'ɔːj'is] ~ *galėjęs* (662Akm3–1M), [1'm'ir'is] ~ *miręs* (703Škl3V), [n'ɛ'l'ip'is] ~ *nelipęs* (697Dbč2M), [aːt'æːj'is] ~ *atėjęs* (697Dbč2M);

5) vyriškosios giminės būtojo kartinio laiko dalyvių daugiskaitos vardininko galūnei $-j$: [iʃvaʹzʲæʷiː] ~ *išvažiavę* (697Mrc1V), [ʲiʲkʲiː] ~ *likę* (649Vlk1-2V), [suzʲiːʲdʲɛːjiː] ~ *susidėję* (688Mrk2V), [prʲiːlʲipiː] ~ *prilipę* (649Vlk3-4M), [suːpuviː] ~ *supuvę* (698Rud3M) (plg. Leskauskaitė 2004: 30–31; Leskauskaitė 2020a: 18–19; GST 161–162).

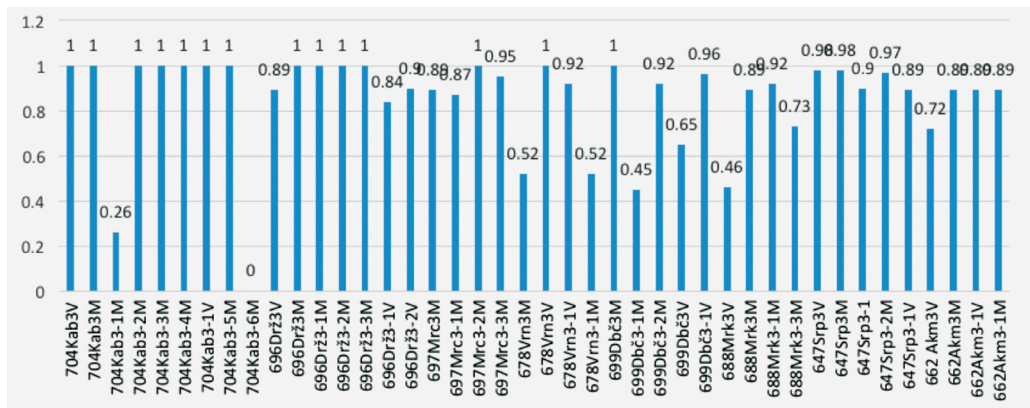
Trijų kartų tarminėje kalboje plačiau vartojami [ʲkʲuːsʲnʲis] ~ *kąsnis* (697Mrc2-1M), [ʲtʲiːsʲæ] ~ *tęsia* (697Mrc1V), [ʲruːstus] ~ *rąstus* (647Srp3V), [ʲskʲiːsta] ~ *skęsta* (679Vrn3V), [ʲtuːso] ~ *tąso* (698Rud3M). Tokių atvejų užrašyta Dubičiuose (LKA 699), Varėnoje (LKA 678), Merkinėje (LKA 688), Rūdnoje (LKA 698), Marcinkonyse (LKA 697), Valkiniškuose (LKA 649), Sarapiniškėsė (LKA 647), Akmenyje (LKA 662).

Siekiant išsiaiškinti balsių *q*, *ę* siaurinimo dažnumą Varėnės geolekte, kompiuterine programa *Gabmap* nustatyti trijų kartų balsių siaurinimo įverčiai. Taip pat remiamasi D. Mikulėnienės adaptuota F. Inoue tarminio kalbėjimo (tarmiškumo) kaitos skale.

4.1.1. VYRESNIOSIOS KARTOS BALSŲ *q*, *ę* SIAURINIMO POLINKIAI

Skaičiuojant vieno požymio tarmiškumo įvertį, 100 proc. pateikėjo kalboje realizuotas tarminis požymis įvertinamas vienetu. 100–75 proc. (tarmiškumo indeksas 1–0,75) rodo išlaikytą tradicinį tarminį vietinį variantą. Mažesnis, 75–50 proc. (0,75–0,5 tarmiškumo indeksą) tesiekiantis tarmiškumas signalizuoja jau ne apie tarminę, o tik apie tarmiškąją kalbą (Inoue 2012: 121; Mikulėnienė 2020: 6–7).

Apskaičiavus trijų kartų balsių *q*, *ę* siaurinimo rodiklius, nustatyta, kad daugelio vyresniosios kartos asmenų kalboje šis tarminis požymis vis dar sistemingai išlaikomas (žr. 17 pav.).

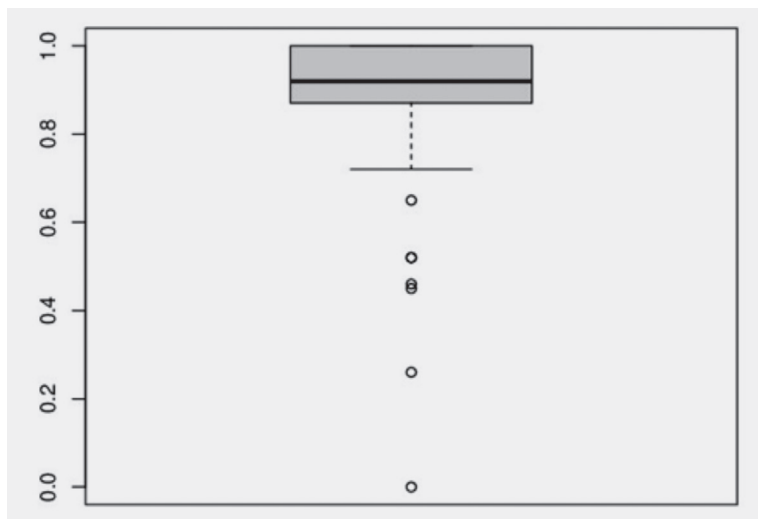

17 pav. Vyresniosios kartos balsių *q*, *ę* siaurinimo rodikliai

Kaip matyti iš 17 paveikslo, balsius *q*, *ę* pateikėjai siaurina nevienodai. 100 proc. ši tarminį požymį realizuoja dažniausiai NORM'o kriterijų atitinkantys pateikėjai.

Igijusių aukštąją išsilavinimą, mobilių arba administracinį darbą dirbusių asmenų balsių q , ξ siaurinio rodikliai yra žemiausi, pavyzdžiui: pateikėjos 704Kab3-1M, dirbančios mokslinį darbą⁶⁹, rodiklis – tik 0,26, buvusios mokytojos 704Kab3-6M – 0, buvusios buhalterės 678Vrn3M – 0,52, bibliotekininkės 699Dbč3M – 0,45, administracinį darbą dirbusio pateikėjo 688Mrk3V – 0,46. Taigi šios tarminės ypatybės išlaikymas koreliuoja su vyresniosios kartos pateikėjų išsilavinimu, socialiniu statusu ir mobilumu.

Apibendrintam tiriamos patarmės ploto balsių q , ξ siaurinio įverčiui iliustruoti patogi priemonė – stačiakampė diagrama⁷⁰, nubraižyta *Gabmap* programa (žr. 18 pav.).

18 pav. Vyresniosios kartos balsių q , ξ siaurinio įverčio

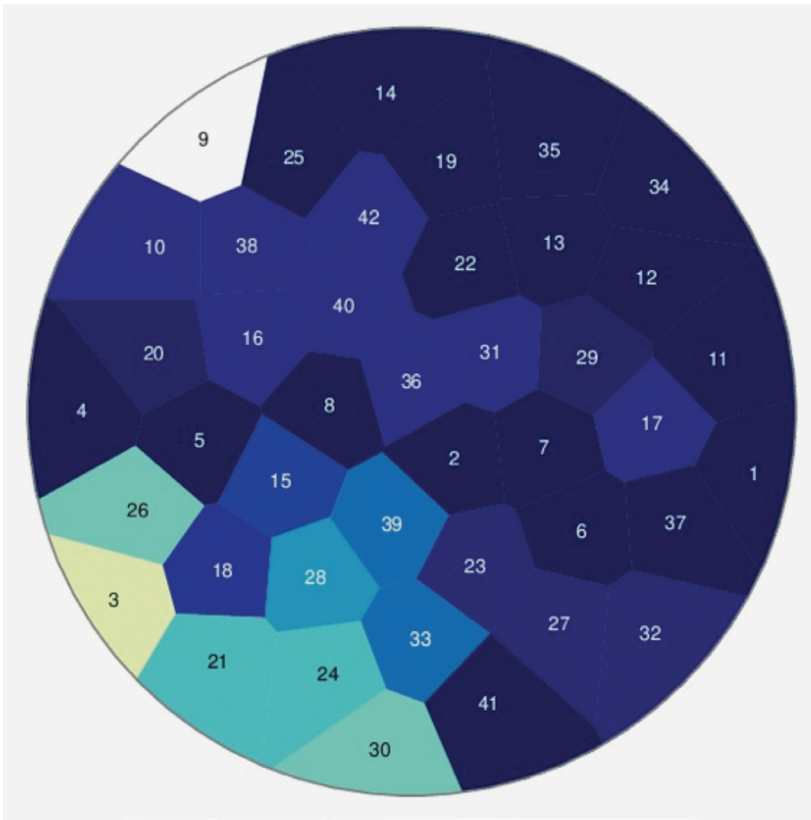
Vyresniosios kartos balsių q , ξ siaurinio rodikliai rodo šių siaurinamų balsių įverčių suvestinę: mažiausią – apie 0,75, vyraujančią – nuo 0,85 iki 1, pagrindinę – apie 0,9 ir didžiausią – 1, arba 100 proc.

Taigi galima teigti, kad Varėnės geolakte vyresnioji karta ši skiriamąjį pietų aukštaičių patarmės požymį yra išlaikiusi. Vis dėlto rutuliukais pažymėti nuokrypiai rodo vartojamas netarmines formas ir tai, kad vyresniosios kartos kalba nėra vienalytė ir jau fiksuojamas balsių siaurinio silpnėjimas.

Šios kartos ilgųjų q , ξ balsių siaurinio polinkius vizualiai atspindi *Gabmap* programa sudarytas apibendrintas tarmiškumo pseudožemėlapis (žr. 19 pav.).

⁶⁹ Pateikėja puikiai moka tarmę, bet ją vartoja tik privačioje erdvėje.

⁷⁰ Stačiakampės diagramos plonos juodos linijos rodo duomenų kvartilius (procentilius) ir vidurkius (minimalius ir maksimalius duomenis). Juoda stora linija žymi medianą, nusakančią imties centrą. Mediana – vidutinė (centrinė) atsitiktinio dydžio reikšmė. Mediana dalija variacinę eilutę į dvi lygias dalis (plačiau dar žr. Mikulėnienė 2020a: 7). Apie stačiakampės diagramos tinkamumą skaitinių duomenų pasiskirstymui ir nuokrypiams vizualizuoti plačiau žr. Mikulėnienė 2020a: 7–8.

19 pav. Vyresniosios kartos balsių *q*, *ę* siaurinio indekso verčių pseudožemėlapis⁷¹

Kiekvieno pateikėjo balsių *q*, *ę* siaurinio rodikliai pateikiami 12 lentelėje.

12 lentelė. Vyresniosios kartos pateikėjų kodai pseudožemėlapyje

Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
1.	704Kab3M	1	22.	678Vrn3V	1
2.	704Kab3M	1	23.	678Vrn3-1V	0,92
3.	704Kab3-1M	0,26	24.	678Vrn3-1M	0,52
4.	704Kab3-2M	1	25.	699Dbč3M	1
5.	704Kab3-3M	1	26.	699Dbč3-1M	0,45
6.	704Kab3-4M	1	27.	699Dbč3-2M	0,92

⁷¹ Pseudožemėlapijo spalvų reikšmės: tamsesnė spalva žymi aukštesnius tarmiškumo rodiklius; šviesėjan-tis atpalvis – mažėjančią tarmiškumo rodiklį.

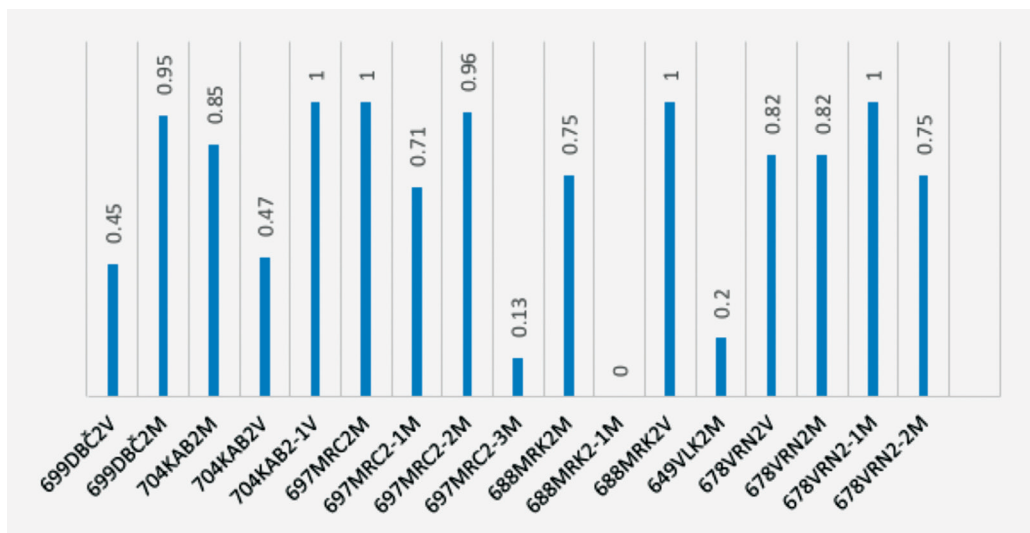
Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
7.	704Kab3-1V	1	28.	699Dbč3V	0,65
8.	704Kab3-5M	1	29.	699Dbč3-1V	0,96
9.	704Kab3-6M	0	30.	688Mrk3V	0,46
10.	696Drž3V	0,89	31.	688Mrk3M	0,89
11.	696Drž3M	1	32.	688Mrk3-1M	0,92
12.	696Drž3-1M	1	33.	688Mrk3-3M	0,73
13.	696Drž3-2M	1	34.	647Srp3V	0,98
14.	696Drž3-3M	1	35.	647Srp3M	0,98
15.	696Drž3-1V	0,84	36.	647Srp3-1M	0,9
16.	696Drž3-2V	0,9	37.	647Srp3-2M	0,97
17.	697Mrc3M	0,89	38.	647Srp3-1V	0,89
18.	697Mrc3-1M	0,87	39.	662Akm3V	0,72
19.	697Mrc3-2M	1	40.	662Akm3M	0,89
20.	697Mrc3-3M	0,95	41.	662Akm3-1V	0,89
21.	678Vrn3M	0,52	42.	662Akm3-2M	0,89

Kaip matyti iš 19 paveikslo, vyresniosios kartos balsių *q*, *ɛ* siaurinio polinkiai išsiskiria į šešias grupes. Pačios tamsiausios mėlynos spalvos pseudožemėlapyje plotai rodo, kad pateikėjai yra išlaikę tradicinį požymį – jų kalboje nustatytas aukščiausias šių balsių siaurinio rodiklis – 1, šviesesnio atspalvio – 0,8 ir 0,9 rodo žemesnius rodiklius, t. y. pateikėjų kalboje ne visada balsiai *q*, *ɛ* yra siaurinami. Kaip matyti pseudožemėlapyje, 21, 24, 26 pateikėjų (plg. 12 lentelę) balsių siaurinio rodikliai signalizuoja apie tarmiškąją kalbą. Šviesiausi žemėlapyje plotai rodo, kad linkstama vartoti netarminius variantus.

Įvertinus 42 pateikėjų balsių *q*, *ɛ* siaurinio rodiklius pagal vietinių tarminių variantų kaitos skalę, nustatyta, kad tradicinį tarminį požymį (rodikliai 1–0,75) realizuoja 79 proc. vyresniosios kartos atstovų, mažesni, būdingą tarmiškajai kalbai (rodikliai 0,75–0,5), – 12 proc. Pavieniai balsių *q*, *ɛ* siaurinio atvejai fiksuoti 9 proc. pateikėjų kalboje. Tai rodo nevienodus vyresniosios kartos balsių *q*, *ɛ* siaurinio polinkius: ne tik šio tarminio požymio išlaikymą, bet ir netarminės kalbos įtaką.

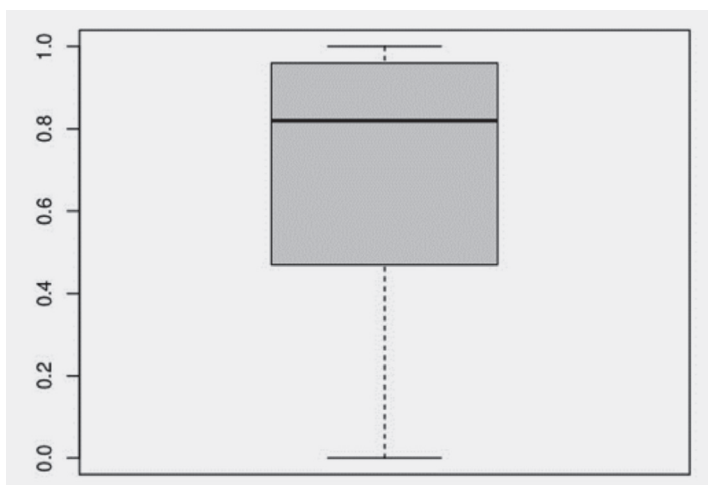
4.1.2. VIDURINĖS KARTOS BALSŲ *q*, *ɛ* SIAURINIMO POLINKIAI

Daugelio vidurinės kartos balsių *q*, *ɛ* siaurinio indeksai aukšti (žr. 20 pav.). Šio tarminio požymio realizacijai ekstralingvistiniai veiksniai (socialinė klasė, amžius, lytis, mobilumas) didelės įtakos neturi. Pavyzdžiui, aukštąjį išsilavinimą turintiems pateikėjams 688Mrk2V ir 678 Vrn2-1M būdingas sistemingas (100 proc.) balsių siaurinimas, kitų paties išsilavinimo pateikėjų rodikliai šiek tiek žemesni.

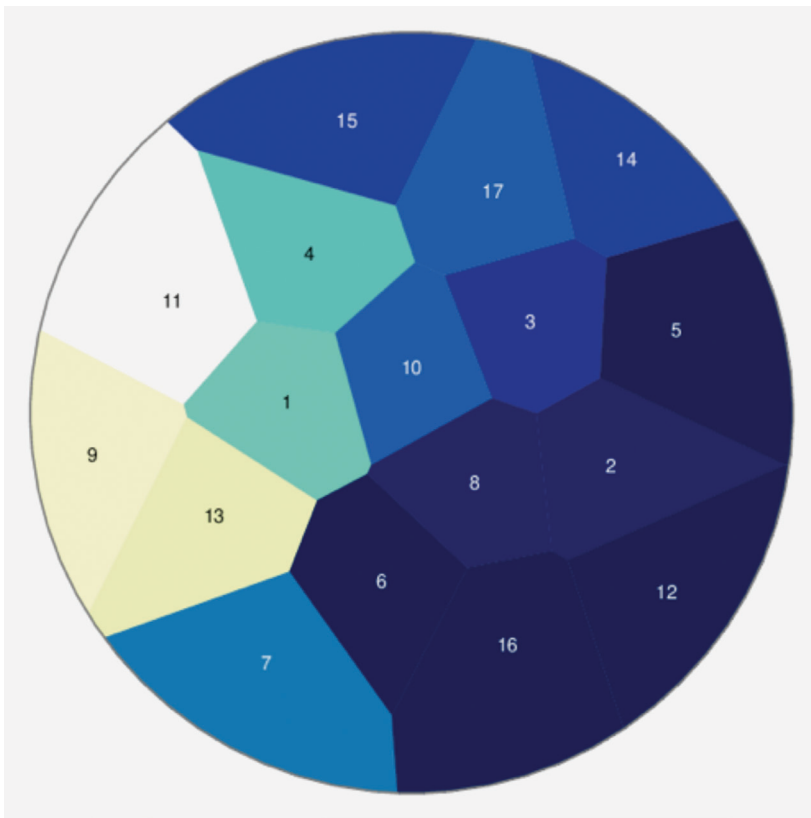
20 pav. Vidurinės kartos balsių q , ϵ siaurinimo rodikliai

Balsių q , ϵ siaurinimas, priešingai nei dzūkavimas ar priebalsių kietinimas, yra geriau išlaikomas vidurinės kartos (žr. 3 skyriaus 3.1.2 ir 3.3.2 poskyrius). Tai rodo vidurinės kartos balsių q , ϵ siaurinimo įverčio analizė (žr. 21 pav.).

21 pav. Vidurinės kartos balsių q , ϵ siaurinimo įvertis

Stačiakampė diagrama rodo penkių tarmiškumo įverčių suvestinę: mažiausią (0,1), vyraujantį (nuo 0,5 iki 0,9), pagrindinį (0,8) ir didžiausią (0,9). Vyraujantis tarmiškumo rodiklių svyravimas nuo 0,5 iki 0,9 rodo, kad vidurinė karta išlaikiusi tarminį požymį (aukščiausias vyraujantis rodiklis 0,9 reiškia, kad kalbama tradiciniu patarmės variantu, o žemiausias – 0,5 – tarmiškuoju). Varėnės geolakte vyksta sparti tarminė

22 pav. Vidurinės kartos balsių q , ϵ siaurinimo indekso verčių pseudožemėlapis

kaita, nes skirtumas tarp minimalių (0,1) ir maksimalių (0,9) tarmiškumo rodiklių yra 0,8. Tokie dideli skirtumai rodo, kad konvergencijos reiškiniai yra paveikę tarminį požymį (plg. Mikulėnienė 2020a: 7).

Pseudožemėlapyje (žr. 22 pav.) mėlyna spalva žymi sistemingus balsių q , ϵ siaurinimo atvejus, kurių rodikliai nuo 1 iki 0,75, šviesesnės mėlos spalvos – tarmiškuoju variantu kalbančius asmenis. Jų siaurinimo rodikliai yra 0,6 ir 0,7. Baltos ir gelsvos spalvos plotai atskleidžia, kad vidurinės kartos kalbos variantai yra patyrę nemenką netarminės kalbos įtaką (balta spalva žymi tarmiškumo rodiklį 0, gelsva – 0,2, geltona – 0,13, žalsva – 0,45 ir 0,47).

Vidurinės kartos pateikėjų balsių q , ϵ siaurinimo rodikliai, pažymėti numeriais, parodyti 13 lentelėje.

Tamsiausia spalva, t. y. labiausiai išlaikytą skiriamąjį požymį savo kalboje realizuoja 6, 16, 12, 5 skaitmenimis koduoti pateikėjai, kurie sistemingai – 100 proc. – siaurina q , ϵ balsius, šiek tiek mažiau – 2, 8 numeriu koduoti pateikėjai. Šio tarminio požymio visiškai nevertoja 11 numeriu pažymėtas pateikėjas.

13 lentelė. Vidurinės kartos pateikėjų kodai pseudožemėlapyje

Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
1.	699Dbč2V	0,45	10.	688Mrk2M	0,75
2.	699Dbč2M	0,95	11.	688Mrk2-1M	0
3.	704Kab2M	0,85	12.	688Mrk2V	1
4.	704Kab2V	0,47	13.	649Vlk2M	0,2
5.	704Kab2-1V	1	14.	678Vrn2V	0,82
6.	697Mrc2M	1	15.	678Vrn2M	0,82
7.	697Mrc2-1M	0,71	16.	678Vrn2-1M	1
8.	697Mrc2-2M	0,96	17.	678Vrn2-2M	0,75
9.	697Mrc2-3M	0,13			

Vietinių tarminių variantų kaitos skale įvertinus balsių *q*, *ɛ* siaurinimą, gauti rezultatai rodo, kad tarminį požymį (rodikliai nuo 1 iki 0,75) išlaiko daugiau nei pusė, t. y. 53 proc. vidurinės kartos pateikėjų, 13 proc. vartoja ir tarminius, ir netarminius požymius, 29 proc. asmenų linkę balsių *q*, *ɛ* nesiaurinti.

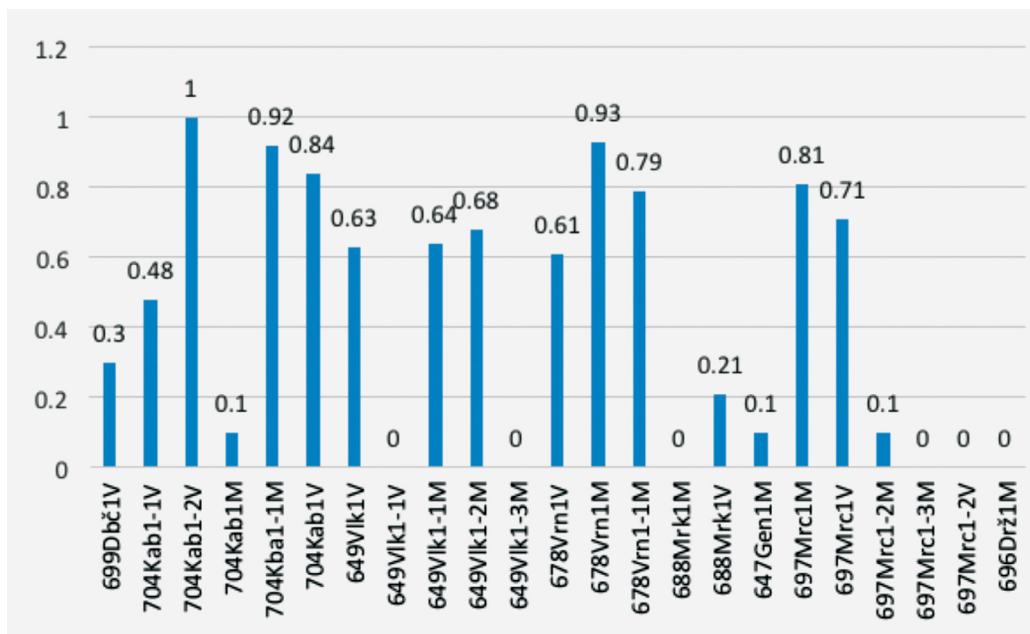
Taigi tyrimas rodo, kad balsių *q*, *ɛ* siaurinimas vyresniosios ir vidurinės kartos kalboje yra gyvybingas, bet ne visų vienodai realizuojamas. Reikėtų pasakyti, kad šio tarminio požymio vartojimas iš kartos į kartą palaipsniui mažėja, o netarminės kalbos – didėja.

4.1.3. JAUNESNIOSIOS KARTOS BALSŲ *q*, *ɛ* SIAURINIMO POLINKIAI

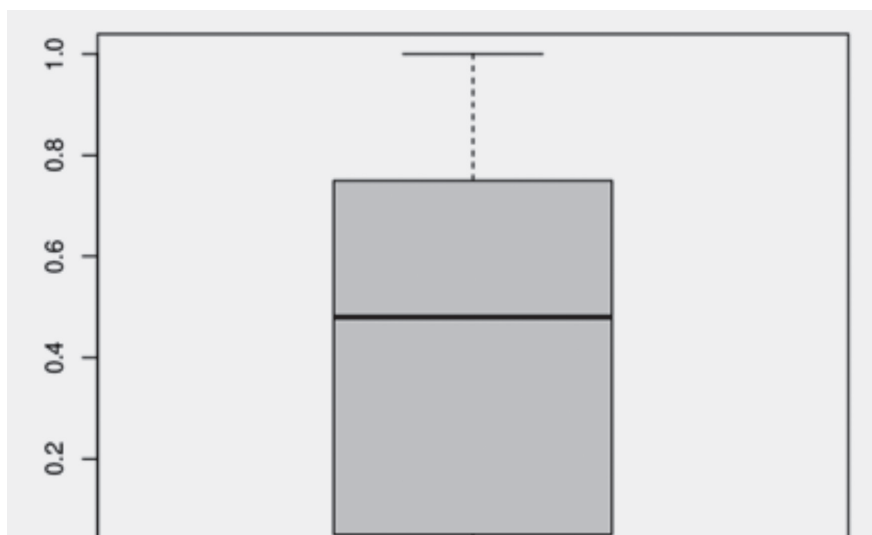
Ne taip sistemingai balsių siaurinimą išlaiko jaunesnioji karta. Tai patvirtina ir 23 pateikėjų atlikta šio tarminio požymio įverčių analizė. Kaip rodo tyrimo rezultatai, tik pateikėjas 704Kab1-2V sistemingai siaurina *q*, *ɛ* balsius. Kitų kalboje vartojamos ir tarminės, ir netarminės formos, o 6 pateikėjams šis tarminis požymis visiškai nebūdingas (žr. 23 pav.).

Jaunesniosios kartos atlikta balsių *q*, *ɛ* siaurinio įverčių analizė rodo jaunimo kalboje vykstančius konvergencijos procesus (žr. 23 pav.). Kaip matyti iš stačiakampės diagramos, vyraujantis balsių *q*, *ɛ* siaurinio indeksas jaunimo kalboje svyruoja nuo 0,1 iki 1. Skirtumas tarp minimalių (0) ir maksimalių (1) tarmiškumo rodiklių yra maksimalus – 1. Kuo didesni skirtumai nustatomi tarp minimalių ir maksimalių tiriamo ploto tarmiškumo rodiklių, tuo stipresni konvergencijos reiškiniai yra paveikę kalbos variantą (plg. Mikulėnienė 2020a: 7).

Remiantis vietinių tarminių variantų kaitos skale, jaunesniosios kartos balsių *q*, *ɛ* siaurinio įvertis rodo šio tarminio požymio vartojimo svyravimus: 47 proc. jaunimo kalboje (rodikliai nuo 0 iki 0,5) dominuoja netarminis požymis, 30 proc. jaunuolių vartoja ir tarminį, ir netarminį požymį (rodikliai nuo 0,5 iki 0,75) ir tik 27 proc. išlaiko tradicinės pietų aukštaičių patarmės požymį.

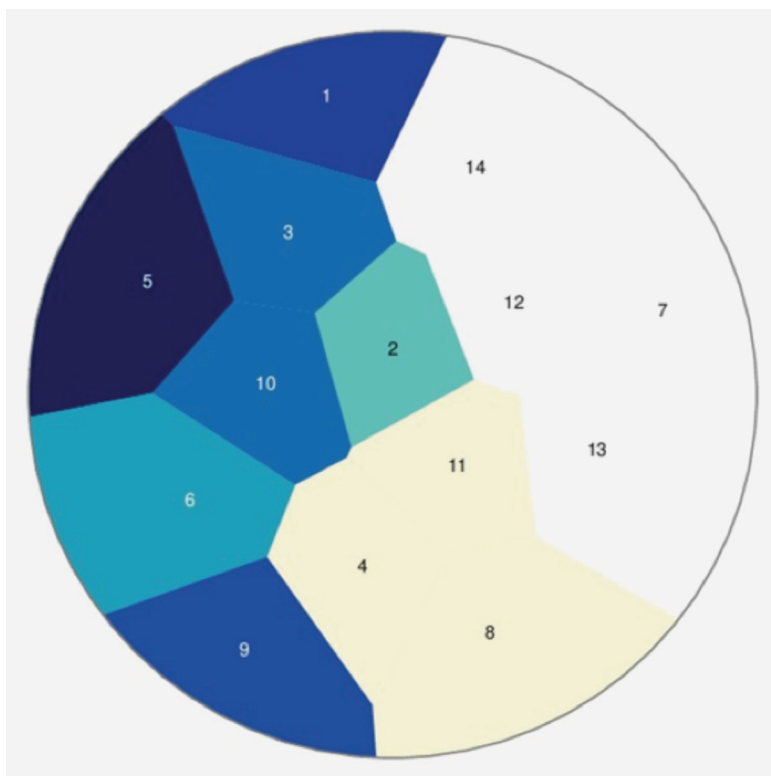

23 pav. Jaunesniosios kartos balsių q , ξ siaurinio rodikliai

24 pav. Jaunesniosios kartos balsių q , ξ siaurinio įvertis

Jaunesniosios kartos pseudožemėlapyje siaurinio įverčio rezultatai parodo tarminio požymio kaitą (žr. 25 pav.), kitaip tariant, tarminio požymio virsmą į tarmiškąjį požymį.

25 pav. Jaunesniosios kartos balsių q , ξ siaurinimo indekso verčių pseudožemėlapis (žr. 14 lentelę)

14 lentelė. Jaunesniosios kartos pateikėjų kodai pseudožemėlapyje

Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
1.	Dbč1V	0,3	13.	678Vrn1M	0,93
2.	704Kab1-1V	0,48	14.	678Vrn1-1M	0,79
3.	704Kab1-2v	1	15.	688Mrk1M	0
4.	704Kab1M	0,1	16.	688Mrk1V	0,21
5.	704Kab1-1M	0,92	17.	647Gen1M	0,1
6.	704Kab1V	0,84	18.	697Mrc1M	0,81
7.	649Vlk1V	0,63	19.	697Mrc1V	0,71
8.	649Vlk1-1V	0	20.	697Mrc1-2M	0,1
9.	649Vlk1-1M	0,64	21.	697Mrc1-3M	0
10.	649Vlk1-2M	0,68	22.	697Mrc1-2V	0
11.	649Vlk1-3M	0	23.	696Drž1M	0
12.	678Vrn1V	0,61			

Kaip matyti pseudožemėlapyje, tik vienintelis pateikėjas 5 (žr. 14 lentelę ir 25 paveikslą) *q*, *ɛ* realizuoja 100 proc. Jaunuoliai, koduoti 14, 12, 7, 13 skaičiais, balsių *q*, *ɛ* visiškai nesiaurina. Kitų pateikėjų (4, 11, 8) kalboje skiriamasis pietų aukštaičių patarmės požymis realizuojamas minimaliai, šiek tiek daugiau – 2, 6 pateikėjų. Aki-vaizdu, kad jaunimas orientuojasi į netarminę kalbą: tarminį požymį realizuoja 26 proc., 22 proc. jaunuolių kalboje vartojamos ir tarminės, ir netarminės formos, o 52 proc. asmenų kalboje dominuoja netarminis požymis.

Jaunesniosios kartos balsių *q*, *ɛ*, siaurinio tyrimas atskleidžia pakitusią geolingvistinę situaciją tiriamajame plote. Objektvysis balsių *q*, *ɛ* siaurinio tyrimas galimas tik vietinių kalbos ir netarminės kalbos variantų koegzistuojančiame kontinuume.

4.2. DZŪKAVIMAS

Ryškiausioji pietų aukštaičių ypatybė yra dzūkavimas. Dzūkavimo reiškinys siejamas su stipria priebalsių *t*, *d* palatalizacija, kurios rezultatas – priebalsių *t*, *d* virtimas *c*, *dz* afrikatomis (Zinkevičius 2006: 57). Šios afrikatos yra minkštos, išskyrus antrinio sukietėjimo atvejus. Dzūkuojančiose patarmėse dėl tos pačios priežasties afrikatomis *c*, *dz* virto ir priebalsiai *t(v)*, *d(v)* prieš *i* tipo vokalizmą. Taigi ir čia būta tų pačių raidos fazių: 1) intensyvios *t(v)*, *d(v)* palatalizacijos ir 2) afrikacijos (Zinkevičius 2006: 57–59).

Skiriamos dvi dzūkavimo ypatybės:

- dzūkuojama prieš užpakalinės eilės vokalizmą vietoj afrikatų *č*, *dž*, kilusių iš senųjų junginių **tj*, **dj* ir tariamų *c*, *dz* (Zinkevičius 1966: 139). Pavyzdžiui: [v¹ɛ¹ˈdzoːjɛ] ~ *vedžioja* (698Rud3M), [pra²ˈstsʲɛvʲ] ~ *prasčiau* (678Vrn2V), [ˈkɑːndzoːjɛsʲ] ~ *kandžiojasi* (699Dbč3M), [su¹ˈpɑːncɔːjɛ] ~ *supančioja* (704Kab3V), [pʲrʲɪdʲoːˈvʲɪnoː] ~ *pridžiovino* (679Vyd3–3M), [ˈgrɑːvudzɑ] ~ *griaudžia* (699Dbč3M), [grɛi²ˈcʲɛvʲ] ~ *greičiau* (649Vlk1–1V), [soˈdzus] ~ *sodžius* (697Mrc3–1M), [traˈcʲɑ] ~ *trečia* (699Dbč3M), [ˈkʲɛɪtsɑs] ~ *keičias(i)* (697Mrc3M);
- priebalsiai *t*, *d* ir samplaikos *tv*, *dv* prieš *i* tipo vokalizmą atitinka *c*, *dz* ir *cv*, *dzv* (LKTCH 2004: 79): [ʃʲɪrˈdʲɪs] ~ *širdis* (649Vlk3–1M), [gʲɪrˈdʲɪ] ~ *girdi* (649Vlk3–2M), [dantɕʲɪˈmʲɪ] ~ *dantimi* (704Kab3V), [ˈtɕʲɪɛk] ~ *ties* [679Vyd3–2M], [paskutɕʲɪˈnʲɪ] ~ *paskutiniu* (696Drž3M), [soˈdzʲɪnɑ] ~ *sodina* (678Vrn2M), [supʲɪrˈgʲdʲɪs] ~ *supirkdys* (699Dbč2V), [ˈdʲɪɛnuː] ~ *dieną* (678Vrn2M), [ˈdʲɪvʲɪɛsʲɛ] ~ *dviese* (699Dbč3–3 M), [aˈbʲɪdʲvʲɪ] ~ *abidvi* (699Dbč3–2 M), [ˈtɕʲɪnɑgoː] ~ *titnago* (698Rud3V), [ˈdzvʲɪdʲɛʃʲɪm] ~ *dvidešimt* (662Akm2V).

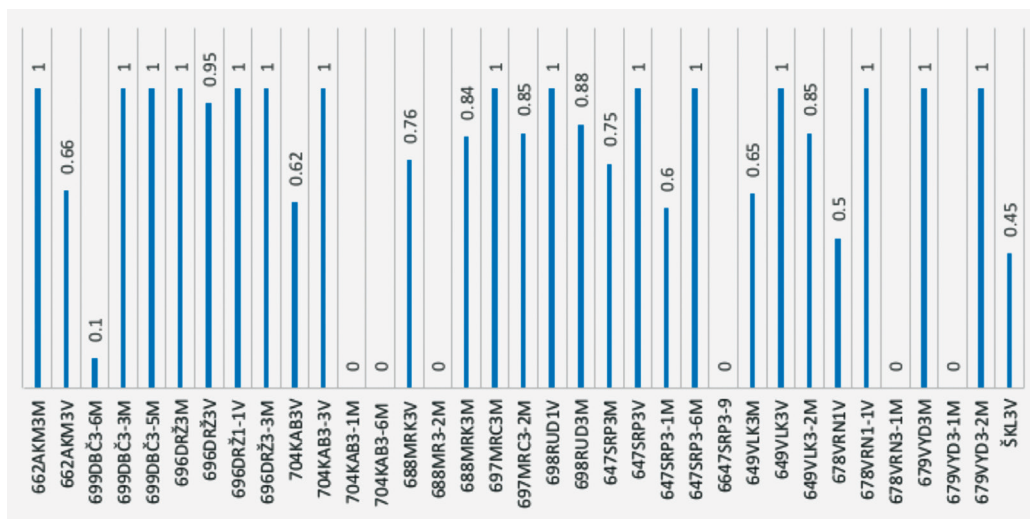
Dzūkavimo tarminio požymio realizavimą galima išmatuoti, bet tai sudėtinga padaryti dėl išimčių, ypač dėl į patarmę nevienodu metu atėjusių naujų žodžių, kuriuose dzūkuojama arba nedzūkuojama. Šio tarminio požymio realizavimą paprasčiau išmatuoti veiksmažodžio bendratyje, kurios formantas yra sutrumpėjęs ir sistemingai

tariamias $-c^{72}$ arba dėl progresyvinės asimiliacijos po š, ž – č, pavyzdžiui: [pa¹ʒ¹u¹re:ts] ~ pažiūrėti (698Rud3V), [sustvar¹ki:ts] ~ sus(i)tvarkyt(i) (699Dbč2M), [u¹f¹ka:rts] ~ užkarti (662Akm3M), [n¹ɛ¹f¹t] ~ nešt(i) (704Kab1V), [v¹ɛ¹f¹t] ~ vežt(i) (688Mrk3V), [p¹ɛ¹f¹t¹ɪs] ~ peštis (697Mrc2M).

4.2.1. VYRESNIOSIOS KARTOS DŽŪKAVIMO VEIKSMAŽODŽIO BENDRATYJE ĮVERTIS

Bendraties tarmiškumo įverčio tyrimui pasirinktos trys kartos: 35 vyresniosios, 9 vidurinės ir 10 jaunesniosios kartos pateikėjų. Iš pusvalandžio trukmės garso įrašų išrašyti realizuoti ir nerealizuoti džūkavimo atvejai veiksmažodžio bendratyje, apskaičiuoti tarmiškumo rodikliai, nubraižytos įverčio diagramos.

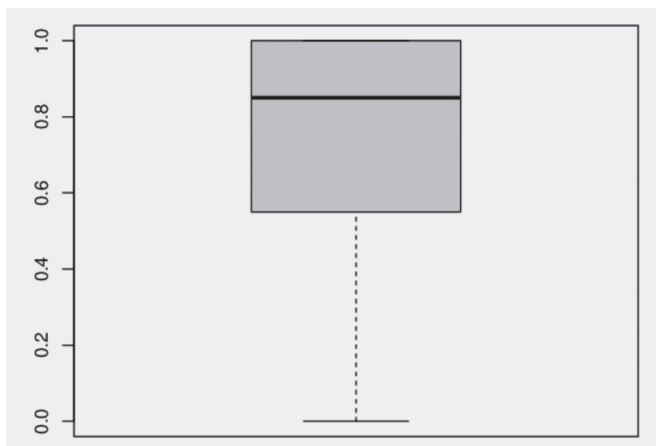
Vyresniosios kartos džūkavimo veiksmažodžio bendratyje rodikliai svyruoja (žr. 26 pav.). Kai kurių šios kartos atstovų tarminio požymio rodikliai yra aukšti, net 15 asmenų ši tarminį požymį realizuoja 100 proc.

26 pav. Vyresniosios kartos džūkavimo veiksmažodžio bendratyje rodikliai

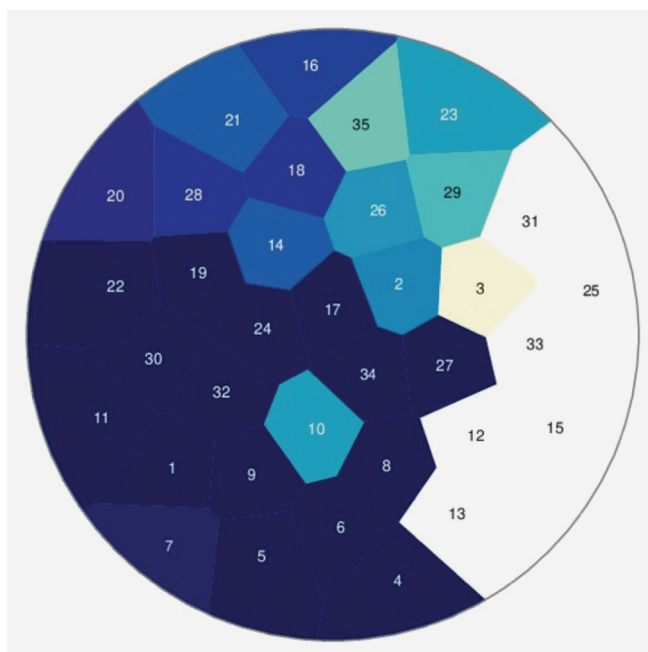
Tikslesnę kaitą atskleidžia vyresniosios kartos diagrama, rodanti įverčių suvestinę: mažiausią – 0, vyraujančią – nuo 0,6 iki 1 (žr. 27 pav.) Nors diagrama rodo aukštą džūkavimo bendratyje vartojimą (mediana apie 0,9), bet taip pat rodo, kad bendratyje džūkuojama nesistemiškai arba džūkavimo vengiama. Pabrėžtinas minimalių (0) ir maksimalių (1) džūkavimo rodiklių skirtumas, kuris yra 1. Taigi konvergencijos procesai yra stipriai paveikę ir vyresniosios kartos džūkavimo polinkius.

⁷² Vyresniosios kartos kalboje gali būti vartojami ir nesutrumpėję veiksmažodžio bendraties formantai $-cie$, $-cia$. Bendratys su šiais formantais dažniausiai vartojamos liaudies dainose.

27 pav. Vyresniosios kartos dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje tarmiškumo įvertis

Vyresniosios kartos dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje situaciją iliustruoja pseudožemėlapis (žr. 28 pav.): tamsiai mėlyna spalva rodo sistemingą dzūkavimą, o šviesesnės spalvos – nesistemingą.

28 pav. Vyresniosios kartos dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje indekso verčių pseudožemėlapis

Pseudožemėlapyje pateikėjų kodai ir tarmiškumo rodikliai pateikiami 15 lentelėje.

15 lentelė. Vyresniosios kartos dzūkavimo bendratyje pateikėjų kodai pseudožemėlapyje

Vyresnioji karta					
Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
1.	662Akm3M	1	19.	698Rud1V	1
2.	662Akm3V	0,66	20.	698Rud3M	0,88
3.	699Dbč3-6M	0,1	21.	647Srp3M	0,75
4.	699Dbč3-3M	1	22.	647Srp3V	1
5.	699Dbč3-5M	1	23.	647Srp3-1M	0,6
6.	696Drž3M	1	24.	647Srp3-6M	1
7.	696Drž3V	0,95	25.	6647Srp3-9	0
8.	696Drž1-1V	1	26.	649Vlk3M	0,65
9.	696Drž3-3M	1	27.	649Vlk3V	1
10.	704Kab3V	0,62	28.	649Vlk3-2M	0,85
11.	704Kab3-3V	1	29.	678Vrn1V	0,5
12.	704Kab3-1M	0	30.	678Vrn1-1V	1
13.	704Kab3-6M	0	31.	678Vrn3-1m	0
14.	688Mrk3V	0,76	32.	679Vyd3M	1
15.	688Mr3-2M	0	33.	679Vyd3-1M	0
16.	688Mrk3M	0,84	34.	679Vyd3-2M	1
17.	697Mrc3M	1	35.	Škl3V	0,45
18.	697Mrc3-2M	0,85			

Iš pseudožemėlapio matyti, kad pateikėjai 1, 4, 5, 8, 9, 11, 17, 19, 22, 24, 27, 30, 32, 34 dzūkuoja sistemingai, o 12, 13, 15, 25, 31, 33 bendratyje visiškai nedzūkuoja, kitų asmenų kalboje vartojamos ir tarminės, ir netarminės formos.

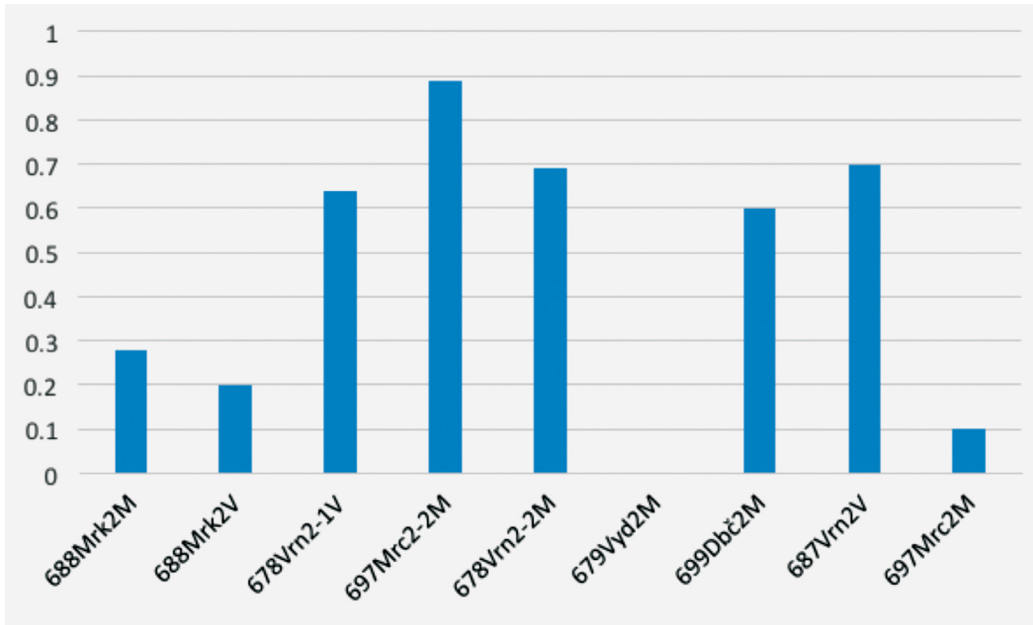
Vietinių tarminių variantų kaitos skale įvertinus dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje atvejus, paaiškėjo, kad tik 57 proc. vyresniosios kartos asmenų dzūkuoja veiksmožodžio bendratyje (rodikliai nuo 1 iki 0,75), 17 proc. tarminius ir netarminius veiksmožodžio bendraties variantus (rodikliai nuo 0,75 iki 0,5), 26 proc. nedzūkuoja.

4.2.2. VIDURINĖS KARTOS DZŪKAVIMO VEIKSMAŽODŽIO BENDRATYJE ĮVERTIS

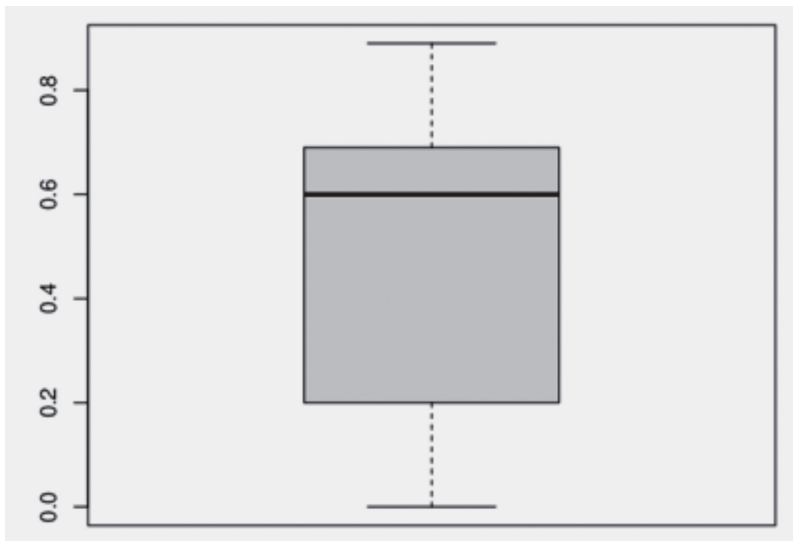
Vidurinės kartos dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje rodikliai yra žemesni negu vyresniosios kartos (žr. 29 pav.). Iš 26 paveikslo matyti, kad nė vienas iš pateikėjų 100 proc. veiksmožodžio bendratyje nedzūkuoja.

Šiuos rezultatus patvirtina ir vidurinės kartos dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje tarmiškumo įverčio suvestinė. Žemiausias rodiklis yra 0,1, vyraujantis – nuo 0,2 iki

0,7, pagrindinis – 0,6 ir didžiausias – 0,89 (žr. 30 pav.). Skirtumas tarp minimalių ir maksimalių tarmiškumo rodiklių taip pat yra labai aukštas – beveik 0,9.

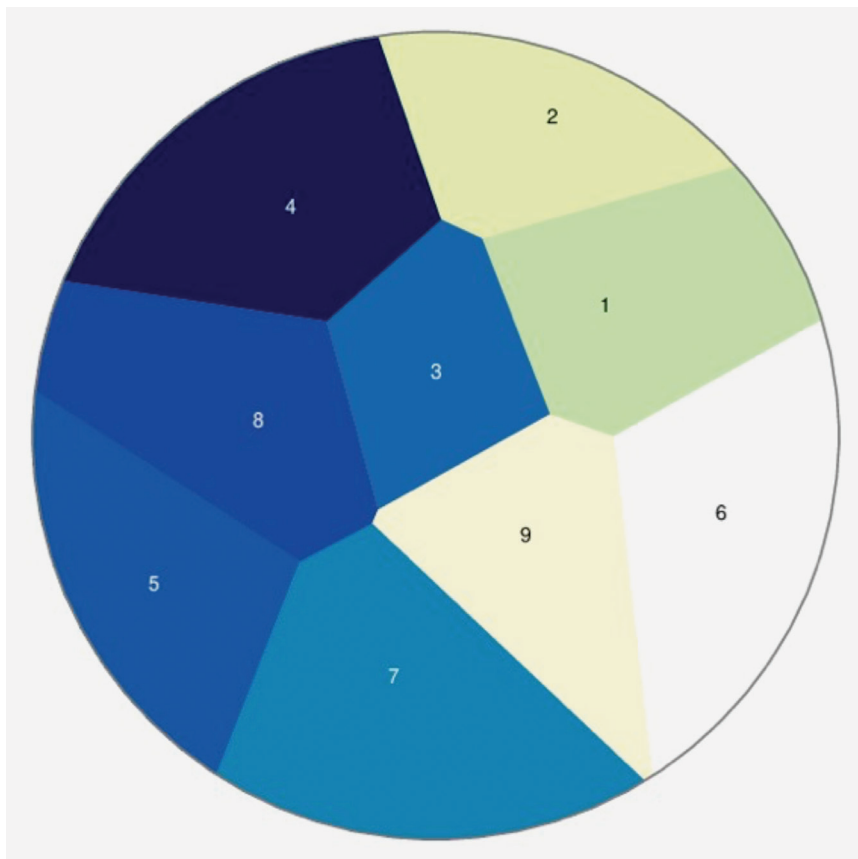
29 pav. Vidurinės kartos dzūkavimo veiksmoždo bendratyje rodikliai

30 pav. Vidurinės kartos dzūkavimo bendratyje tarmiškumo įvertis

Diagramos duomenys atskleidžia, kad vidurinės kartos kalboje dzūkavimas veiksmoždo bendratyje patiria stiprius pokyčius.

Dzūkavimo silpnėjimas išryškėja pseudožemėlapyje (žr. 31 pav.). Tamsiai mėlyna spalva pažymėtas plotas rodo aukščiausius rodiklius – 0,89 (žr. 16 lentelę), šviesios spalvos – dažnesnį netarminių veiksmožodžio bendračių vartojimą. Iš žemėlapiio matyti, kad tik vienas pateikėjas dzūkuoja. Pateikėjų, koduotų skaičiais 2, 1, 9, kalboje fiksuojami tik pavieniai dzūkavimo atvejai, vienas asmuo vartoja netarmines bendratis.

31 pav. Vidurinės kartos dzūkavimo bendratyje indekso verčių pseudožemėlapis

Pseudožemėlapyje pateikėjų kodai ir tarmiškumo rodikliai pateikiami 16 lentelėje.

16 lentelė. Vidurinės kartos dzūkavimo bendratyje pateikėjų kodai pseudožemėlapyje

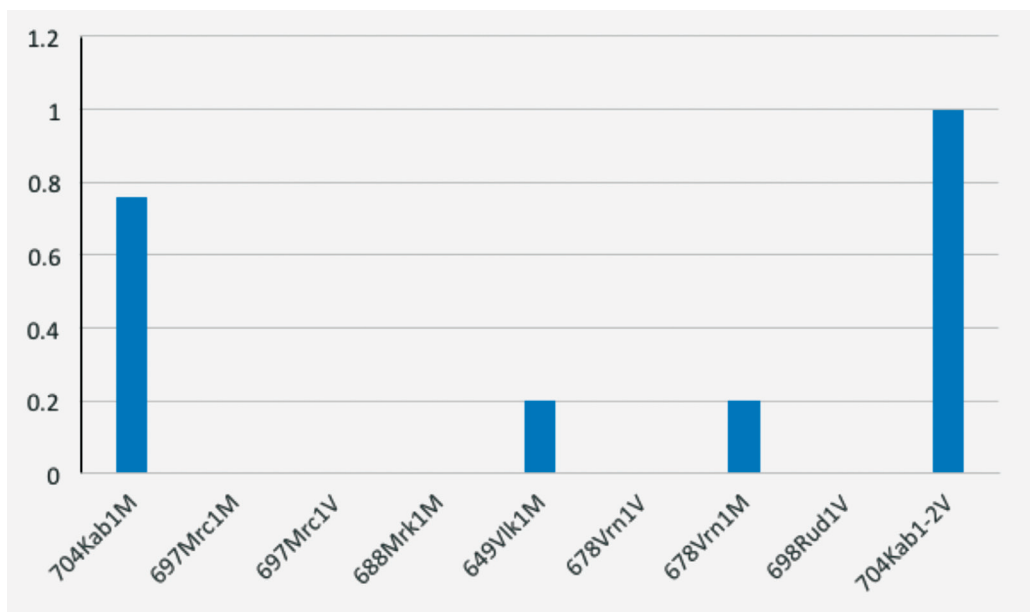
Vidurinė karta					
Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
1.	688Mrk2M	0,28	6.	679Vyd2M	0
2.	688Mrk2V	0,2	7.	699Dbč2M	0,6
3.	678Vrn2-1V	0,64	8.	687Vrn2V	0,7

Vidurinė karta					
Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
4.	697Mrc2-2M	0,89	9.	697Mrc2M	0,1
5.	678Vrn2-2M	0,69			

Vietinių tarminių variantų kaitos skale įvertinus vidurinės kartos dzūkavimo veiksmažodžio bendratyje polinkius, paaiškėjo, kad 12 proc. (rodikliai nuo 1 iki 0,75) išlaiko tarminį požymį, 44 proc. vartoja tarmines ir netarmines formas, 33 proc. pateikėjų veiksmažodžio bendratyje dzūkuoja labai retai, o 11 proc. šio požymio neišlaiko.

4.2.3. JAUNESNIOSIOS KARTOS DZŪKAVIMO VEIKSMAŽODŽIO BENDRATYJE ĮVERTIS

Palaipsnis dzūkavimo silpnėjimas siejamas su jaunesniąja karta. Jai būdingi žemiausi dzūkavimo bendratyje rodikliai, matomi 32 paveiksle.

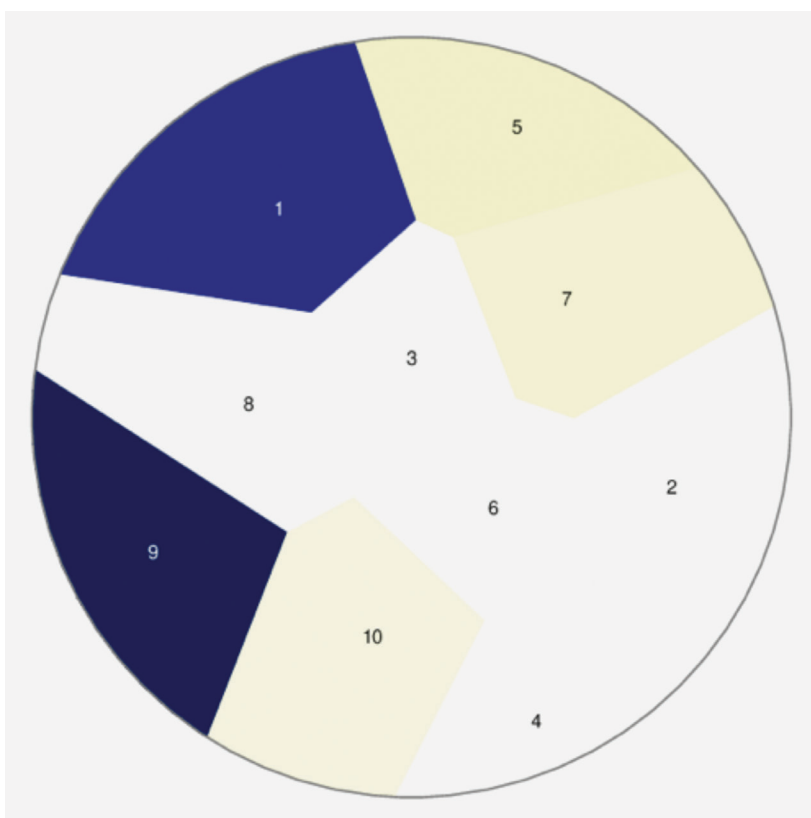
32 pav. Jaunesniosios kartos dzūkavimo veiksmažodžio bendratyje rodikliai

Iš diagramos matyti, kad didžioji dalis jaunimo veiksmažodžio bendratyje beveik nedzūkuoja, jų kalboje pasitaiko tik pavieniai atvejai. Pateikėjai 704Kab1M ir 704Kab1-2V dažniausiai bendratyje taria *c* (po *š*, *ž* – *č*).

Nepaisant aukštų kelių asmenų dzūkavimo rodiklių, tarmiškumo įverčio diagrama rodo jaunesniosios kartos nykstantį dzūkavimą (žr. 33 pav.). Dviem skrituliukais pažymėti 704Kab1M ir 704Kab1-2V rodikliai laikytini išimtimis.

33 pav. Jaunesniosios kartos dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje tarmiškumo įvertis

34 pav. Jaunesniosios kartos dzūkavimo bendratyje indekso verčių pseudožemėlapis

Diagramoje skirtumas tarp minimalių ir maksimalių įverčių yra labai mažas, o vyraujantis rodiklis yra tik 0,1. Akivaizdu, kad jaunimas dzūkavimo veiksmoždžio bendratyje atsisako.

Nubraižytame pseudožemėlapyje (žr. 34 pav.) taip pat matyti, kad pateikėjai 1 ir 9 ši tarminį požymį realizuoja, vis dėlto šviesesnės spalvos žymi, kad dzūkavimas veiksmoždžio bendratyje iš jaunimo kalbos traukiasi. Pateikėjai 2, 3, 4, 6, 8 dzūkavimo požymio bendratyje neišlaiko.

Pseudožemėlapyje pateikėjų kodai ir tarmiškumo rodikliai pateikiami 17 lentelėje.

17 lentelė. Jaunesniosios kartos kartos dzūkavimo bendratyje pateikėjų kodai pseudožemėlapyje

Vidurinė karta					
Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
1.	704Kb1M	0,76	6.	678Vrn1V	0
2.	697Mrc1M	0	7.	678Vrn1M	0,2
3.	697Mrc1V	0	8.	698Rud1V	0
4.	688Mrk1M	0	9.	704Kb1-2V	1
5.	649Vlk1M	0,2			

Vietinių tarminių variantų kaitos skale įvertinti jaunimo dzūkavimo bendratyje polinkių rezultatai rodo, kad 22 proc. išlaiko tarminį požymį, o 78 proc. vartoja netarminį veiksmoždžio bendraties variantą.

Apibendrinus visų trijų kartų dzūkavimo veiksmoždžio bendratyje polinkius, galima teigti, kad įvairiais metodais išmatuoti ir patikrinti duomenys bei gauti rezultatai patvirtina šio tarminio požymio nuoseklų silpnėjimą arba nykimą.

4.3. PRIEBALSIŲ KIETINIMO DINAMIKA

Pagal kietųjų priebalsių *r, š, č, ž, c, dz, dž* tarimą identifikuojami pietinės Varėnės geolekto zonos gyventojai. Ši ryškioji geolekto tarminė ypatybė nurodo asmenų kilmės arba gyvenamąją vietą ir išskiria juos iš kitų. Tai patvirtina Valkiniškuose gyvenanti pateikėja: *Jau Kabeliuose kap toj mano draugės tetukė sakis: Zituke, dar pabūk, dar „Arau arau“ pagiedosim. Tai mes ir dar atsimenam. Tį jau jokio „mekij znak“⁷³ nėra. <...> Iš Dubičių [žmonės] ir sako, „užaitit, ataitit“, tep ir Kabeliuose.*

Marcinkonių (LKA 697), Darželių (LKA 696), Šklėrių (LKA 704), Kabėlių (LKA 704) apylinkėse tariami ir kietieji priebalsiai *p, b, m, v* prieš *e* vokalizmą, pavyzdžiui: [l'a:pə] ~ *lapė*, [l'bə:go] ~ *bėgo*, [l'mə:to] ~ *mėto*, [və'l'u] ~ *vėlu* (704Kab3-1V). Tokių atvejų daugiausia užrašyta iš Kabėlių (LKA 704) punkto. Šių priebalsių kietinimas nėra toks ryškus kaip *r, š, č, ž*, todėl mažiau pastebimas.

⁷³ Rusiškai *мягкий знак* – minkštumo ženklas.

Nedaug užrašyta kietojo s prieš *e* ir *ė* atvejų, pavyzdžiui: [ˈsɑːmˈl̩æ] ~ *semia* (704Kab3-5M), [ˈsɑːnɑːs] ~ *senas* (704Kab3V). Dubičiuose (LKA 699) gyvenančių pateikėjų 699Dbč3M, 699Dbč3-1M, 699Dbč1V kalboje pasitaiko kietųjų *s*, *š* ir *š*, *ž* priebalsių mišimo atvejų, todėl šie priebalsiai laikomi fakultatyviais, arba laisvaisiais, priebalsių fonemų variantais (Girdenis 2003: 58–59; Valentukevičienė 2019: 6). Čia sakoma: [ˈnuvˈl̩ezvʊː] ~ *nuvežiau*, bet [ˈnuvɑːzɑːvʊː] ~ *nuvažiauvau* (699Dbč3-1M), [ˈmusʊː] ~ *mušė* (699Dbč3V).

Be minėtų priebalsių, kietasis priebalsis *l* prieš *e*, *ei*, *ė* vartojamas visoje Varėnės geolekto zonoje, pavyzdžiui: [grʊˈpʲɑːl̩ʲ] ~ *grupelė* (649Vlk3-4M), [ˈpʊɑːl̩ʲ] ~ *puolė* (679Vyd3-4M), [skʲiːˈl̩ʲɑːm] ~ *skylėm(is)* (679Vyd3-3M), [dʲiːrʲl̩ʲgʲeːˈl̩ʲ] ~ *dilgėlė* (Mrc2-1M). Kietasis priebalsis *l* tariamas ir prieš senovinį **ġ* (**ġ*), vėliau virtusį [i:], o šiam įnagininke *į* [ɪ], pavyzdžiui: [ʒɑːˈl̩ʲ] ~ *žole* (Kab1V), [pʲɑːˈl̩ʲ] ~ *pele* (696Drž3-4 M), [ˈgʲeːl̩ʲi:] ~ *gėlė* (688Mrk2-1M), [ˈnɑːʃl̩ʲi:] ~ *našlė* (678Vrn2-2M). Šio priebalsio kietinimas kartografuotas *Lietuvių kalbos atlaso* antrajame tome (LKA II 33–34, 45–53, 66, 101–102, žemėl. Nr. 15, žemėl. Nr. 28, žemėl. Nr. 30–32, žemėl. Nr. 34, žemėl. Nr. 49, žemėl. Nr. 85).

Šiame tyrime nustatyta, kad iš 48 pateikėjų garso įrašų priebalsių kietinimas būdingas 20 vyresniosios, 5 – vidurinės kartos pateikėjams ir 4 – jaunuoliams (žr. 18 lentelę). Kaip matyti iš kietųjų priebalsių inventoriaus lentelės, 2 vyresniosios kartos (699Dbč3-4M, 699Dbč3-5M) pateikėjai šios tarminės ypatybės yra atsisakę, 4 vidurinės kartos atstovų (699Dbč2M, 699Dbč2V, 704Kab2M, 704Kab2-1M) ir net 9 jaunuolių (699Dbč1V, 699Dbč1V, 704Kab1M, 704Kab1-2V, 697Mrc1-2M, 697Mrc1-2V, 697Mrc1V, 697Mrc1-2V, 698Rud1V) kalboje šis reiškinys visiškai nefiksuotas. Pateikėjai skyrėsi ir kietųjų priebalsių individualiu inventoriumi: vyresniosios kartos pateikėjų kalboje fiksuojama nuo 5 iki 12, vidurinės – nuo 1 iki 6, jaunimo – nuo 0 iki 6 priebalsių.

18 lentelė. Pateikėjų kietinamieji priebalsiai

Pateikėjo kodas	Kietinamieji priebalsiai, jų skaičius	Pateikėjo kodas	Kietinamieji priebalsiai, jų skaičius
Darželių LKA 696 punktas			
Vyresnioji karta			
696Drž3V	[l], [r], [z], [ʃ], [ʃ] 5 priebalsiai	696Drž3-2M	[l], [r], [s], [ʃ], [z], [ʃ], [ʃ], [dʒ], [dʒ], [p], [v], [m] 12 priebalsių
696Drž3-1V	[l], [r], [ʃ], [z] 4 priebalsiai	696Drž3-3M	[l], [r], [s], [ʃ], [z], [ʃ], [ʃ], [dʒ], [dʒ], [v], [m] 11 priebalsių
Dubičių LKA 699 punktas			
Vyresnioji karta			
699Dbč3M	[l], [r], [ʃ]	699Dbč3V	[l], [r], [z], [ʃ], [ʃ]
699Dbč3-1M	[l], [r], [ʃ], [z], [ʃ]	699Dbč3-5M	[l], [r], [ʃ], [z], [ʃ]

Pateikėjo kodas	Kietinamieji priebalsiai, jų skaičius	Pateikėjo kodas	Kietinamieji priebalsiai, jų skaičius
699Dbč3-2M	[l], [r], [z], [s], [ʈ], [ʈ]	699Dbč3-3M	[l], [r], [z], [s]
699Dbč3-4M	–	699Dbč3-6M	–
Vidurinė karta			
699Dbč2M	–	699Dbč2V	–
Jaunesnioji karta			
699Dbč1V	–		
Kabelių LKA 704			
Vyresnioji karta			
704Kab3V	[l], [r], [s], [s], [z], [ʈ], [dʒ], [dʒ], [v]	704Kab3M	[l], [r], [s], [z], [ʈ], [dʒ]
704Kab3-5M	[l], [r], [s], [s], [z], [ʈ], [ʈ], [p], [b], [m], [v]	704Kab3V-1V	[l], [r], [s], [s], [z], [ʈ], [dʒ], [dʒ], [v]
Vidurinė karta			
704Kab2V	[l], [r], [s], [z], [ʈ], [dʒ]	704Kab2-1V	[l], [r], [s], [z]
704Kab2M	–	704Kab2-1M	–
Jaunesnioji karta			
704Kab1V	[l], [r], [s], [z], [ʈ], [dʒ]	704Kab1-1V	[l], [r], [s], [z], [ʈ], [dʒ]
704Kab1M	–	704Kab1-1M	[l], [z], [ʈ]
704Kab1-2V	–		
Marcinkonių LKA 697 punktas			
697Mrc3M	[l], [r], [s], [s], [z], [z], [ʈ], [ʈ], [dʒ], [dʒ], [t], [d]	697Mrc3-1M	[l], [r], [s], [s], [z], [ʈ], [dʒ]
697Mrc3-2M	[l], [r], [s], [dʒ], [dʒ], [ʈ]	697Mrc3-3M	[l], [r], [s], [z], [ʈ], [dʒ]
Vidurinė karta			
697Mrc2M	[l], [r], [s], [z], [ʈ], [dʒ]	697Mrc2-2M	[l]
697Mrc2-1M	[l], [r], [s], [z]		
Jaunesnioji karta			
697Mrc1M	[l], [z]	697Mrc1V	–
697Mrc1-2M	–	697Mrc1-3M	–
697Mrc1-2V	–		
Rudnios LKA 698 punktas			
Vyresnioji karta			
698Rud3V	[l]	698Rud3M	[l], [r], [s], [z]
Jaunesnioji karta			
698Rud1V	–		

Tas pats pateikėjas gali tarti ir kietuosius, ir minkštuosius priebalsius, pavyzdžiui: [n¹ɛ²rɛr¹k¹æ] ~ *nereikia* ir [rɛ¹k¹e²j¹o²] ~ *reikėjo* (699Dbč3V), [zɛr¹ʋi¹:n¹ʃ¹k¹ɪs] ~ *zerovyniškis* ir [z¹ɛr¹ʋi¹:no²s] ~ *Zerovnos* (697Mrc3-1M), [atv¹a²ʒa¹ʋi¹] ~ *atvažiavę* ir [n¹ʋʋʒ¹æ²ʋ¹ʋ¹] ~ *nuvažiavau* (697Mrc3-3M), [g²ro¹ʋo¹] ~ *griovio* ir [g²gr¹o¹ʋi¹] ~ *griovį* (699Dbč3M), [p¹pe¹des] ~ *pėdas* ir [p¹ʔ²der¹] ~ *pėdai* (704Kab3V). Dalies vidurinės ir jaunesniosios kartos asmenų kalboje ši tarminė ypatybė visiškai nefiksuoja.

Vidurinės ir jaunesniosios kartos pateikėjai 704Kab1V, 704Kab1-1V ir 697Mrc2M⁷⁴, kietinantys daugiausia priebalsių, priklauso nedidelei socialinei grupei, kurioje patarmė perduodama iš tėvų ir senelių. Tyrimo medžiaga rodo, kad tarmiškumui svarbi ir motinos kalba (plg. Inoue 2008: 477). Pavyzdžiui, vienos šeimos trijų kartų pateikėjai 704Kab3M, 704Kab2V, 704Kab1V, 704Kab1-1V nesistemiškai vartoja tuos pačius kietuosius priebalsius *l*, *r*, *š*, *ž*, *c*, *dz* kaip ir vyresniosios kartos minėta 704Kab3M pateikėja (pateikėjų 704Kab1V, 704Kab1-1V močiutė, 704Kab2V – mama).

Tačiau toje pačioje šeimoje gyvenančių, bet gimusių kituose LKA punktuose kietųjų priebalsių inventorius dažnai nesutampa, pavyzdžiui: 696Drž3-1V sudaro 4, o 696Drž3-1M – 7; 704Kab3V – 13, o 704Kab3M – 6 priebalsiai (Valentukevičienė 2023: 154).

Apibendrinant galima teigti, kad priebalsių kietinimo silpnėjimą pirmiausia žymi pateikėjų kietųjų priebalsių inventorius. Intensyviausiai priebalsius kietina vyriausioji karta Darželių (LKA 696), Marcinkonių (LKA 697), Kabėlių (LKA 704) punktuose. Dubičiuose (LKA 699) vyresniosios kartos kalboje fakultatyvių kietųjų priebalsių *s*, *z* ir *š*, *ž* tarimas prieš *e* ir *ė* įvairuoja.

4.3.1. VYRESNIOSIOS KARTOS PRIEBALSIŲ KIETINIMO POLINKIAI

Pietinėje Varėnės geolekto zonos dalyje vyresnioji karta kietuosius priebalsius *l*, *r*, *s*, *š*, *ž* taria prieš *e* tipo vokalizmą, šiaurinėje dalyje sistemingiau kietinamas priebalsis *l*, priebalsiai *r*, *š*, *ž* gali būti ir atsikėlusiuoju asmenų iš pietinės Varėnės geolekto zonos arba iš Lazdijų rajono savivaldybės.

Daiktavardžio vienaskaitos galininke ir įnagininke balsiai *ę* ir *e* po kietųjų *l*, *r*, *s*, *š*, *ž* suužpakalėja ir tariami [ɨ], [i], pavyzdžiui: [speŋ¹gʋɔlɨ¹] ~ *spanguolę* (697Mrc3M), [ko¹ʒæ¹lɨ¹] ~ *kojelę* (698Rud3V), [pup¹æ¹lɨ¹] ~ *pupele* (697Mrc3M), [puʂa¹lɨ¹] ~ *pušele* (704Kab3V).

Kaip ir po visų kietinamų priebalsių, priešakinės eilės balsiai *e*, *ė* ir *i* suužpakalėja [ba¹la¹ɨ¹] ~ *balelė* (696Drž3M), [gʋ¹lɨ¹k] ~ *gulėk* (704Kab1V), [dʒ¹d¹ɛ¹lɨ¹] ~ *didelė* (698Rud3M), [ra¹m¹æ] ~ *remia* (699Dbč3-2M), [ra¹tʋ] ~ *retu* (696Drž3M), [ʂa¹ra] ~ *šeria* (696Drž3-1M), [sa¹ʒn¹ɛ¹] ~ *sąžinė* (699Dbč3-5), [ʒa¹m¹i] ~ *žemę* (704Kab3V).

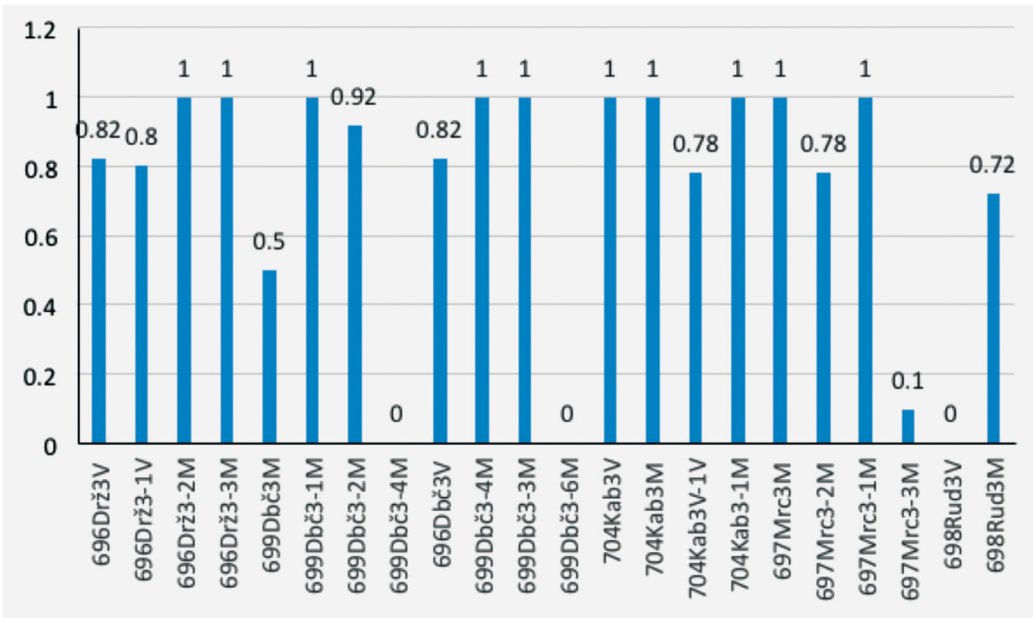
Atliekant tyrimą kelta prielaida, kad kietojo priebalsio *l* vartojimas prieš *e* tipo vokalizmą Varėnės geolekto zonoje realizuojamas sistemingai. Analizuojant vyresniosios kartos priebalsių kietinimo polinkius, paaiškėjo, kad šio priebalsio tarimas taip pat įvairuoja, pavyzdžiui, pateikėjo 699Dbč3V kietasis *l* pavartotas tik kartą žodyje

⁷⁴ Pateikėja augo kartu su tėvais ir seneliais.

[¹'ku:ləʳ] ~ *kūlē*, nors kiti priebalsiai, t. y. *r*, *š*, *ž*, išlaikyti. Kietojo *l* prieš *e* tipo vokalizmą vartojimas nėra stabilus ne tik pietinėje dalyje, bet ir visoje geolekto zonoje, t. y. jis vartojamas pramaišiu.

Kietuosius priebalsius *r*, *š*, *ž* prieš *i* tipo vokalizmą vyresnioji karta dėsningiau taria Darželių (LKA 696), Kabelių (LKA 704), Šklėrių (LKA 703), Marcinkonių punktuose, nors tokių atvejų pasitaiko ir Dubičiuose (LKA 699), Rūdnoje (LKA 698), pavyzdžiui: [²'šim'tuː] ~ *šimtą* (699Dbč3-1M), [^k'vʊ'šɪn'ʊ] ~ *kiaušinių* (696Drž3-3M), [sʊs¹'riŋ'koː] ~ *susirinko* (698Rud3V), [ku'rina] ~ *kūrena* (704Kab3V), [ʃɪtas] ~ *šitas* (696Drž3M), [ʃɪm'ɛt] ~ *šimet* (697Mrc3M), [ʒɪ²'nɛɪ] ~ *žinai* (696Drž3-1M), [gra'ʒɪ] ~ *graži* (696Drž3V).

Vyresniosios kartos kietojo priebalsio *r* vartojimo polinkiai apskaičiuoti nustatant šio priebalsio tarmiškumo rodiklius (žr. 35 pav.).

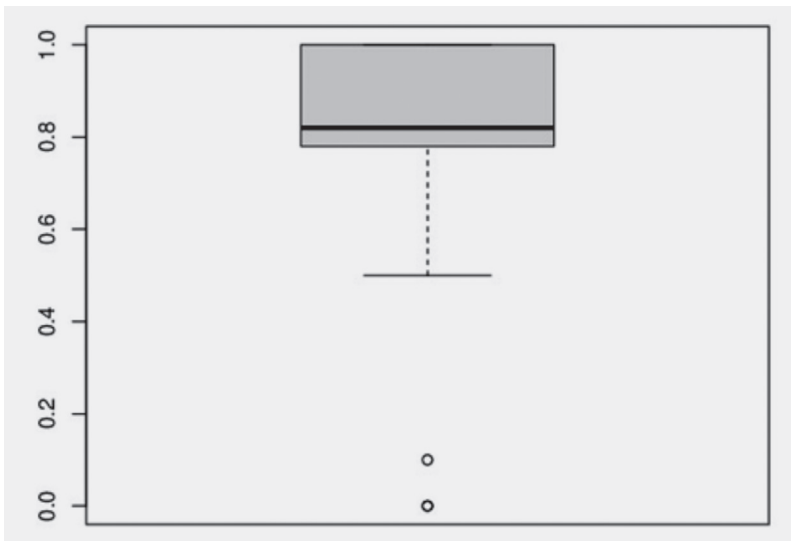

35 pav. Kietinamojo priebalsio *r* tarmiškumo rodikliai

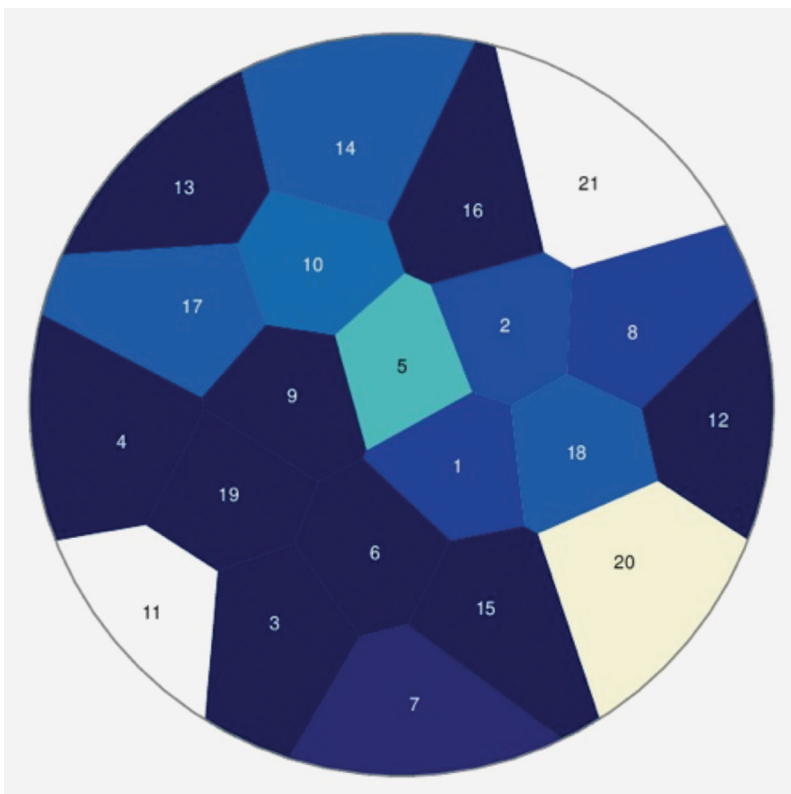
Gabmap programa nubraižyta diagrama išryškino vyresniosios kartos kietojo priebalsio *r* kietinimo nenuoseklumą. Tai patvirtina įverčių suvestinė (žr. 36 pav.), kurioje mažiausias priebalsio *r* kietinimo rodiklis yra 0,5, vyraujantis nuo 0,78 iki 1, pagrindinis – 0,8. Skrituliukai po diagrama rodo pateikėjų priebalsio *r* nekietinimo atvejus.

Kaip matyti iš pseudožemėlapyje, kietasis priebalsis *r* pietinėje Varėnės geolekto zonoje kietinamas intensyviai (žr. 37 pav.). Pateikėjai 3, 4, 6, 9, 12, 13, 15, 16, 19 sistemingai taria kietąjį priebalsį, ne taip nuosekliai – tie pateikėjai, kurie pseudožemėlapyje žymėti šviesesne mėlyna spalva, mažiausiai – gelsva, o balta – rodo, kad šis kietasis priebalsis netiriamas.

Pseudožemėlapyje pateikėjų kodai ir tarmiškumo rodikliai pateikiami 19 lentelėje.

36 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo r priebalsio tarmiškumo įvertis

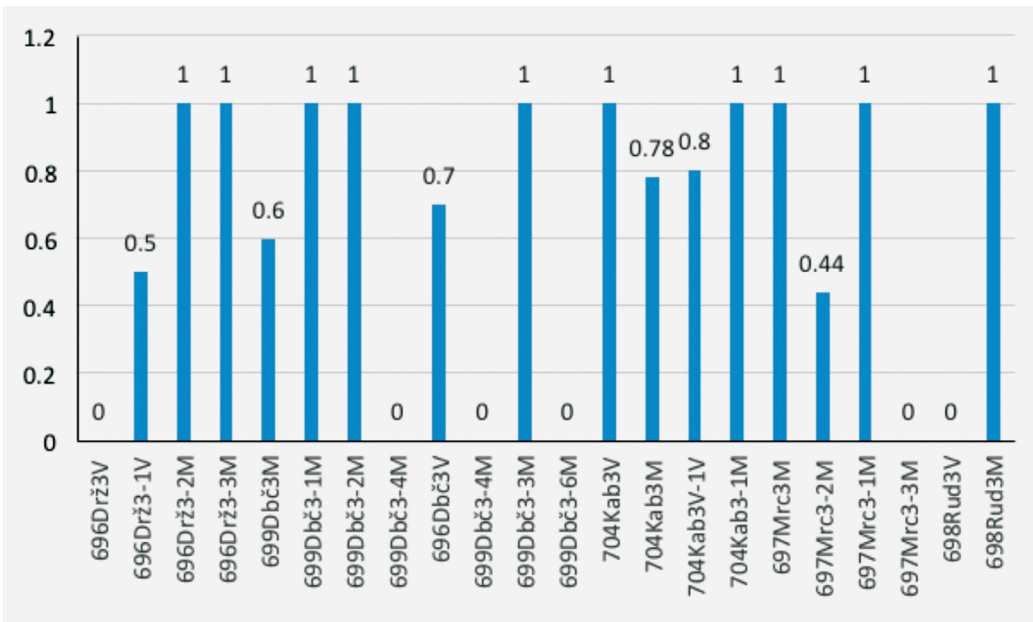
37 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo r priebalsio tarmiškumo pseudožemėlapis

19 lentelė. Vyresniosios kartos pateikėjų, kietinančių *r* priebalsį, kodai pseudožemėlapyje

Vyresnioji karta					
Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
1.	696Drž3V	0,82	12.	699Dbč3-6M	0
2.	696Drž3-1V	0,8	13.	704Kab3V	1
3.	696Drž3-2M	1	14.	704Kab3M	1
4.	696Drž3-3M	1	15.	704Kab3V-1V	0,78
5.	699Dbč3M	0,5	16.	704Kab3-1M	1
6.	699Dbč3-1M	1	17.	697Mrc3M	1
7.	699Dbč3-2M	0,92	18.	697Mrc3-2M	0,78
8.	699Dbč3-4M	0	19.	697Mrc3-1M	1
9.	696Dbč3V	0,82	20.	697Mrc3-3M	0,1
10.	699Dbč3-4M	1	21.	698Rud3V	0
11.	699Dbč3-3M	1	22.	698Rud3M	0,72

Remiantis vietinių tarminių variantų kaitos skale, vyresniosios kartos priebalsio *r* kietinimo įverčio rezultatai rodo, kad 72 proc. pateikėjų priebalsį *r* kietina sistemingai (rodikliai nuo 0,75 iki 1), o 23 proc. kalboje dominuoja netarminis požymis (rodikliai nuo 0,5 iki 0).

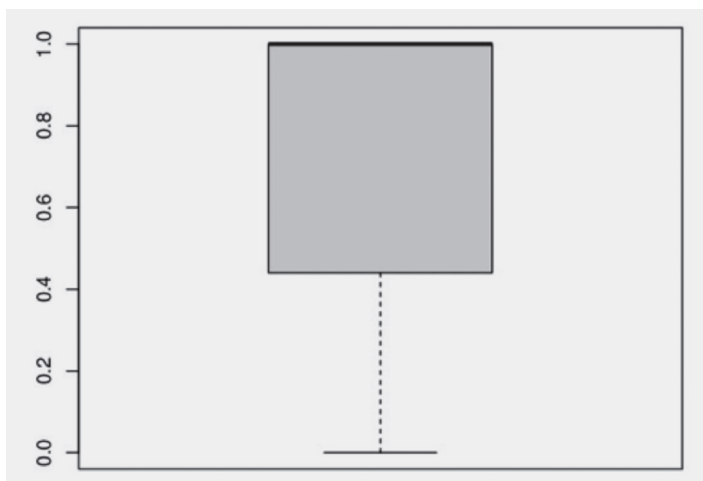
Pietinėje Varėnės geolekto zonoje kietinamojo priebalsio *š* prieš *e* ar *i* tipo vokalizmą rodikliai dar žemesni (žr. 38 pav.).

38 pav. Kietinamojo priebalsio *š* tarmiškumo rodikliai

Iš 21 pateikėjo 10 asmenų ši priebalsį realizuoja sistemingai, 6 – nesistemingai, o 6 jo visiškai nevartoja. Toks šio kietojo priebalsio tarimas žymi kontrastingus pokyčius: gana aukštą tarmiškumo lygį arba visišką jo nebuvimą. Nuoseklų perėjimą prie netarminės kalbos demonstruoja 4 pateikėjai, jų šio priebalsio rodikliai svyruoja nuo 0,44 iki 0,7.

Kaip matyti iš 37 paveikslėlio, šio kietinamojo priebalsio svyravimai nemaži. Rodikliai nuo 0 iki 0,44 rodo vartojamus netarminius variantus. Asmuo, kurio š priebalsio tarmiškumo įvertis yra 0,44, ši priebalsį kietina nenuosekliai.

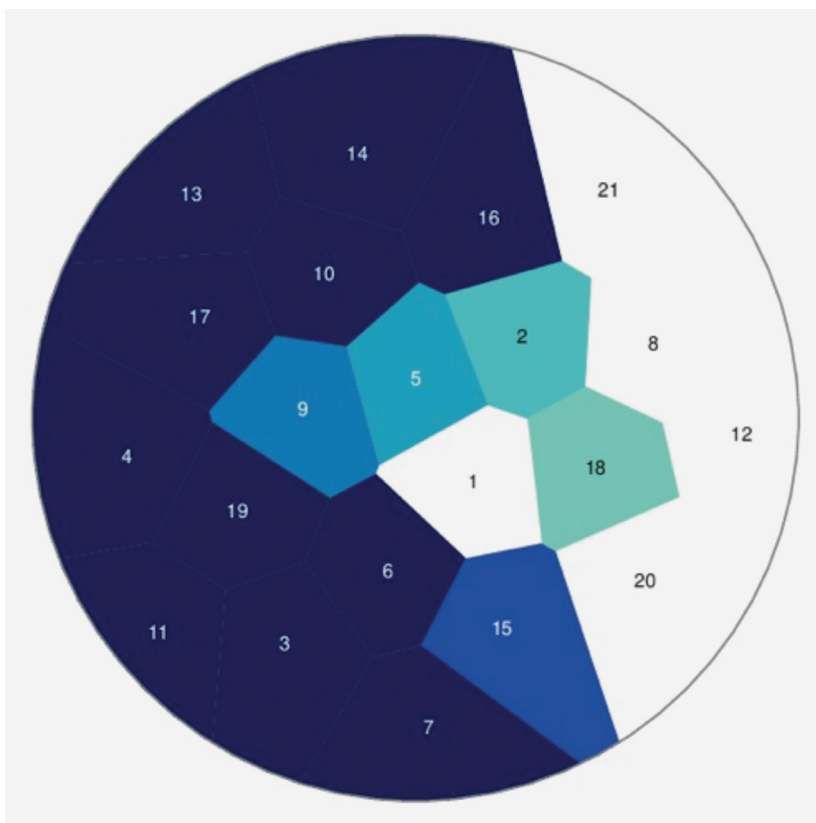
39 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo š priebalsio tarmiškumo įvertis

Kietojo priebalsio š tarmiškumas pseudožemėlapyje žymi nevienodą tarminio požymio realizavimą: 11 pateikėjų išlaiko tradicinį tarminį požymį, o kitų kalboje jis fiksuojamas retai. Tai matyti ir pseudožemėlapyje (žr. 40 pav.).

Pseudožemėlapyje pateikėjų kodai ir tarmiškumo rodikliai pateikiami 20 lentelėje.

20 lentelė. Vyresniosios kartos pateikėjų, kietinančių š priebalsį, kodai pseudožemėlapyje

Vyresnioji karta					
Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
1.	696Drž3V	0,6	12.	704Kab3V	1
2.	696Drž3-1V	0,5	13.	704Kab3M	1
3.	696Drž3-2M	1	14.	704Kab3V-1V	0,8
4.	696Drž3-3M	1	15.	704Kab3-1M	1
5.	699Dbč3M	0,6	16.	697Mrc3M	1
6.	699Dbč3-1M	0,86	17.	697Mrc3-2M	0,36
7.	699Dbč3-2M	1	18.	697Mrc3-1M	1

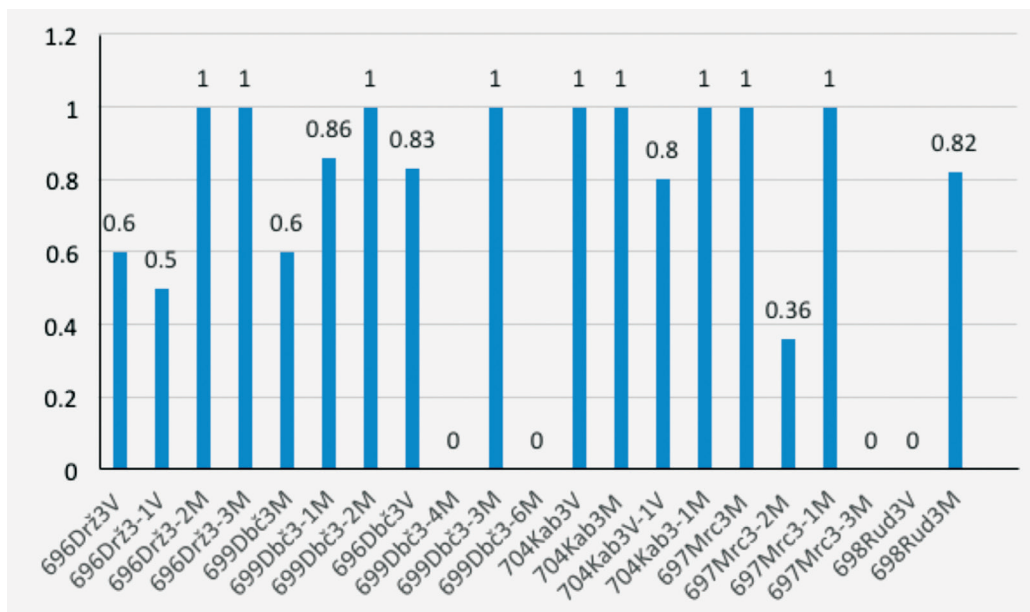

40 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo š priebalsio tarmiškumo pseudožemėlapis

Vyresnioji karta					
Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
8.	696Dbč3V	0,83	19.	697Mrc3-3M	0
9.	699Dbč3-4M	0	20.	698Rud3V	0
10.	699Dbč3-3M	1	21.	698Rud3M	0,82
11.	699Dbč3-6M	0			

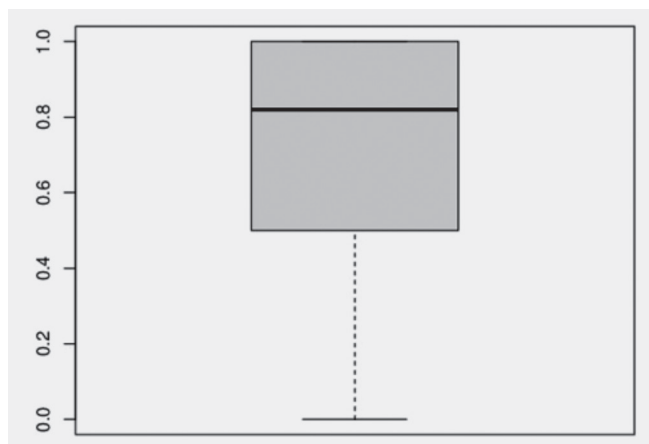
Panaši situacija ir su kietojo priebalsio *ž* prieš *e* ir *i* tipo vokalizmą tarimu (žr. 41 pav.). Svarbu akcentuoti, kad priebalsių kietinimas, kaip ir dzūkavimas, yra neprestižinis tarminis požymis ir jo vengiama kalbant su mažai pažįstamais ar nepažįstamais žmonėmis.

Tyrimų duomenimis, kietojo priebalsio *ž* tarimo prieš *e* ar *i* tipo vokalizmą kai kurie pateikėjai atsisako. Kaip matyti 41 paveiksle, 4 asmenys šio priebalsio visiškai netaria.

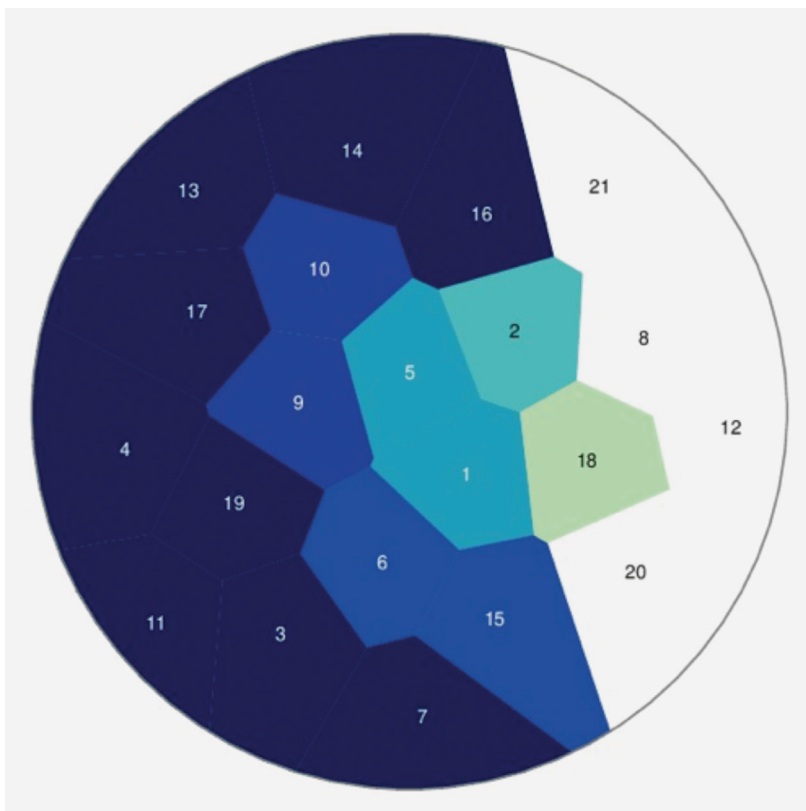
41 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo ž priebalsio ž tarmiškumo rodikliai

Vyresniosios kartos kietinamojo ž priebalsio įverčio diagramoje stačiakampio apatinės ir viršutinės linijų reikšmės taip pat patvirtina šio tarminio požymio rodiklių svyravimus nuo 0,5 iki 1 (žr. 42 pav.). Vyraujantis rodiklis – 0,8. Tai rodo, kad didžioji pateikėjų dalis vartoja tarminį požymį.

42 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo ž priebalsio tarmiškumo įvertis

Atkreiptinas dėmesys, kad vyresniosios kartos kietinamojo ž priebalsio tarmiškumo pseudožemėlapis beveik identiškas š žemėlapiui (plg. 38 pav. ir 43 pav.). Šie panašumai rodo, kad dažniausiai linkstama tose pačiose pozicijose vartoti abu priebalsius.

43 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo ž priebalsio tarmiškumo pseudožemėlapis

Pseudožemėlapyje pateikėjų kodai ir tarmiškumo rodikliai pateikiami 21 lentelėje.

21 lentelė. Vyresniosios kartos pateikėjų, kietinančių š priebalsį, kodai pseudožemėlapyje

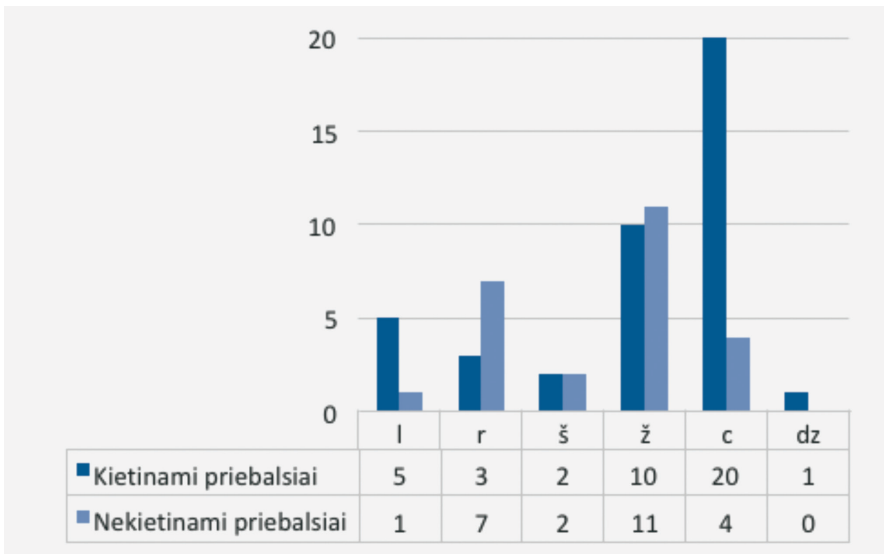
Vyresnioji karta					
Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
1.	696Drž3V	0,6	12.	704Kab3V	1
2.	696Drž3-1V	0,5	13.	704Kab3M	1
3.	696Drž3-2M	1	14.	704Kab3V-1V	0,8
4.	696Drž3-3M	1	15.	704Kab3-1M	1
5.	699Dbč3M	0,6	16.	697Mrc3M	1
6.	699Dbč3-1M	0,86	17.	697Mrc3-2M	0,36
7.	699Dbč3-2M	1	18.	697Mrc3-1M	1
8.	696Dbč3V	0,83	19.	697Mrc3-3M	0

Vyresnioji karta					
Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis	Eil. Nr.	Pateikėjo kodas	Tarmiškumo rodiklis
9.	699Dbč3-4M	0	20.	698Rud3V	0
10.	699Dbč3-3M	1	21.	698Rud3M	0,82
11.	699Dbč3-6M	0	22.		

Apibendrinant trijų labiausiai vartojamų kietinamųjų priebalsių analizę, reikia pasakyti, kad nuo tradicinės pietų aukštaičių požymių pereinama prie tarmiškųjų žymenų, t. y. pavienių priebalsių kietinimo atvejų, kurie leidžia identifikuoti kalbinės atmainos vartotoją.

4.3.2. VIDURINĖS IR JAUNESNIOSIOS KARTOS PRIEBALSŲ KIETINIMO POLINKIAI

Dar dinamiškesni priebalsių kietinimo pokyčiai fiksuojami vidurinės ir jaunesniosios kartos kalboje. Didžiausius svyravimus patiria kietieji *l*, *r*, *š*, *ž* priebalsiai, kurie tariaami pavieniuose žodžiuose, pavyzdžiui: [gɑ²l̥ɔ:s] ~ *galės* (Mrc2M-1M), [l̥p̥i:l̥ɔ] ~ *pylė* (Mrc2-2M), [r̥e:r̥k̥æ] ~ *reikia*, [l̥z̥u:ro] ~ *žiūro* (Mrc1V). Tai matyti iš pateikėjos 697Mrc2-1M pusvalandžio trukmės garso įrašo išrinktų kietinamų ir nekietinamų priebalsių (žr. 44 pav.).

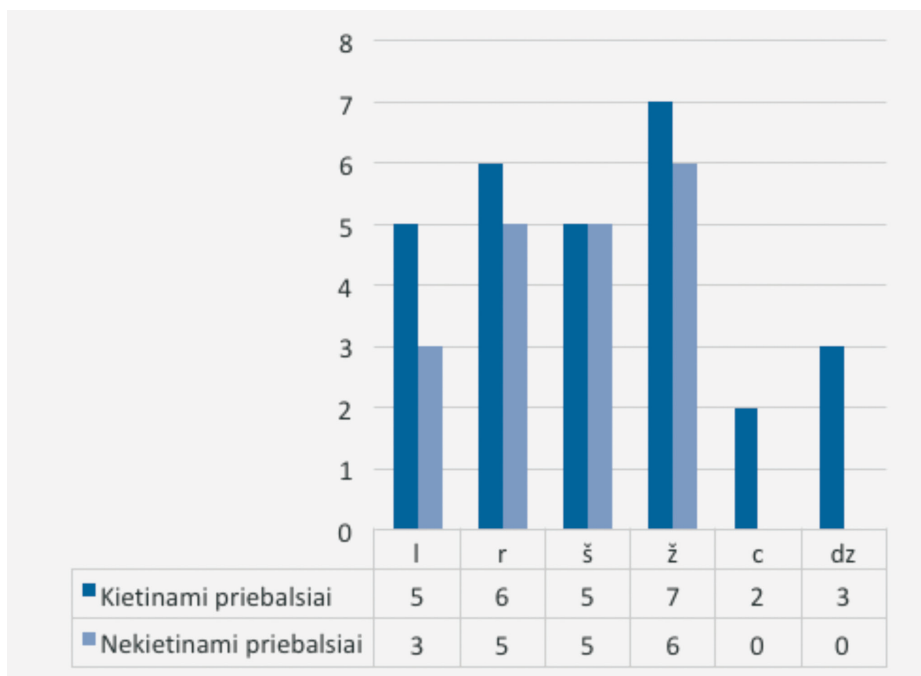

44 pav. Pateikėjos 697Mrc2-1M priebalsių kietinimo polinkiai

Kaip matyti iš 43 paveikslo, stipri kietųjų ir minkštųjų *r*, *š*, *ž* priebalsių konkurencija rodo, kad vis labiau linkstama prieš *e* tipo vokalizmą tarti minkštuosius priebalsius,

pavyzdžiui: [ʋar'ɛ:'na] ~ *Varėna* (704Kab2V), ['r'æ'tas] ~ *retas* (696Drž3M-1), [ʃ'ɛr'mukʃ'n'o] ~ *šermukšnio* (697Mrc2-1M), [ʃ'ɛi'ma] ~ *šeima* (704Kab2V).

Priebalsių kietinimo silpnėjimą patvirtina jaunesniosios kartos kalbinis elgesys. Iš 10 tyrime dalyvavusių jaunuolių tik 4 būdingas šis reiškinys, 6 jaunuoliai kietųjų *r*, *š*, *ž* ir po jų einančių [ɤ:], [ɛ:], [ɪ] balsių netarė. Pavyzdžiui, pateikėjo 704Kab1-1V kietinamų priebalsių inventorių yra gausnis nei kitų jo kartos tyrimo dalyvių, bet priebalsius jis kietina tik bendraudamas su šeimos nariais (žr. 45 pav.).

45 pav. Pateikėjo 704Kab1-1V priebalsių kietinimo polinkiai

Kaip matyti 43 paveiksle, pateikėjo 704Kab1-1V kalboje konkuruoja *l*, *r*, *š*, *ž* ir jų minkštieji koreliatai. Priebalsiai *c*, *dz* konkurencijos nepatiria.

Įvertinus priebalsių kietinimo ir pateikėjų kartų priklausomybę, nustatyta, kad kuo jaunesnis pateikėjas, tuo priebalsiai kietinami rečiau arba visiškai nevartojami. Pavyzdžiui, pateikėja 697Mrc1M pusvalandžio trukmės garso įrašė 18 kartų pavartojo veiksmažodžio formą *važiuoti* ir tik 6 kartus juos tarė su kietaisiais priebalsiais: [atva¹ʒɔɔjɛm] ~ *atvažiuojam(e)*, [atva¹ʒɔɔt] ~ *atvažiuot(y)*, [atva¹ʒɔɔs] ~ *atvažiuos*, [iʃva¹ʒɔɔjɛm] ~ *išvažiuojam*, [iʃvaɔɔrvi] ~ *išvažiavę*, [ʋa¹ʒɔɔjɛm] ~ *važiuojam(e)*.

Apibendrinant galima teigti, kad jaunesniosios ir vidurinės kartos pateikėjų kietųjų priebalsių inventorių ir priebalsių kietinimo polinkiai rodo, kad, kintant pietų aukštaičių patarbei ir formuojantis naujiesiems tarminiams dariniais, priebalsius kietinti linkstama vis rečiau.

4.4. APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

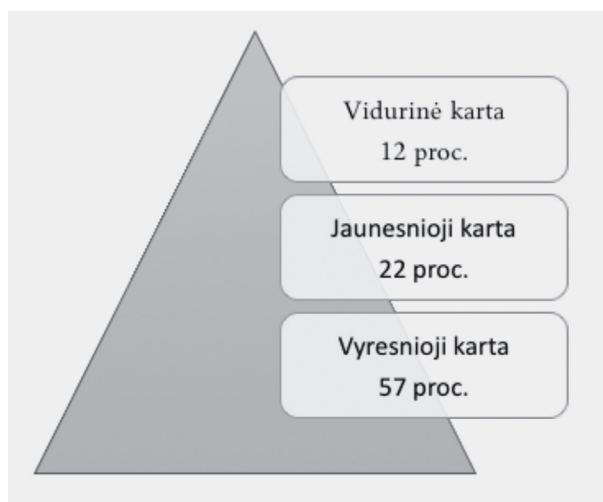
Lyginant vyresniosios ir vidurinės kartų balsių q , φ siaurinimo realizaciją ir analizuojant jų rodiklius (17, 20, 23 pav.), diagramas (18, 21, 24 pav.) ir pseudožemėlapius (19, 22, 23 pav.), galima matyti palaipsnį šio tarminio požymio silpnėjimą (žr. 46 pav.).

46 pav. Trijų kartų balsių q , φ siaurinimas

Kaip matyti iš 46 paveikslo, aukščiausi balsių q , φ siaurinimo rodikliai būdingi vyresniajai kartai, žemesni – vidurinei kartai, mažiausiai šiuos balsius siaurina jaunimas.

Dar didesnius svyravimus patiria dzūkavimas veiksmožodžio bendratyje. Šį požymį 100 proc. realizuoja 57 proc. vyresniosios kartos ir tik 12 proc. vidurinės kartos atstovų, šiek tiek daugiau – jaunimas (žr. 26–34, 47 pav.). Prognozuotina, kad dzūkavimas, kaip ir priebalsių kietinimas, taps tarmiškuoju žymeniu.

47 pav. Trijų kartų dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje realizavimas

Priebalsiai *r*, *š*, *ž* kietinami nevienodai. Pietinėje Varėnės geolekto dalyje intensyviausiai priebalsį *r* kietina vyresnioji karta, mažiau – *š*, *ž*. Šį tarminį požymį silpniau išlaiko vidurinė ir jaunesnioji karta.

Prognozuotina, kad nesistemiškai realizuojami tarminiai požymiai – balsių *q*, *ɛ* siaurinimas, dzūkavimas ir priebalsių *r*, *š*, *ž* kietinimas – taps tarmiškaisiais žymenimis, kurie jau dabar būdingi jaunimo vietinei kalbai.

Apibendrinant galima teigti, kad atliktas tyrimas stebimuoju laiku parodo tarminio požymio nestabilumą ir naujųjų tarminių darinių, kurie išlaiko tik tarmiškuosius žymenis, formavimąsi.

5. KALBOS VARTOTOJŲ POŽIŪRIS Į VIETINĮ KALBOS VARIANTĄ

Šiuolaikiniuose kalbotyros tyrimuose, siekiant paaiškinti kalbos kaitos mechanizmą, remiamasi kalbinių nuostatų tyrimų rezultatais. Kalbinės nuostatos apibūdinamos kaip žmonių požiūris, nuomonė apie kalbą arba kalbinę atmainą (Swan et al. 2004: 17). Kalbinės nuostatos yra kalbinio elgesio pamatas, suponuojantis kalbinius pasirinkimus (Ramonienė 2006: 137; Garret 2010: 23–29).

Lietuvoje nuo XXI a. pradžios gausėja sociolingvistinių tyrimų, analizuojančių kalbines nuostatas tarmių atžvilgiu. Tarminės nuostatos daugiausia tyrinėtos nagrinėjant kalbinį Aukštaitijos, Žemaitijos, Suvalkijos, Dzūkijos miestų kontekstą (Ramonienė 2006: 1–15; Kliukienė 2010: 91–105; Aliūkaitė 2011: 209–220; Kalėdienė 2013: 125–151; Kliukienė 2013: 91–105; Ramonienė 2013: 1–18; Ramonienė 2013a: 75–90; Kliukienė 2014: 1–15; Ramonienė 2017: 95–110 ir kt.). Tyrimų rezultatai parodė, kad ryškiausiu tarmės vartojimu išsiskiria Žemaitijos, kai kurie Aukštaitijos miestai, mažiausiu – Dzūkija.

Visuose regionuose fiksuojamas menkesnis atvirasis (pa)tarmių prestižas ir atvirai išreikštas kalbėtojų nepalankumas nestandartiniam kalbiniam kodui (Vaicekauskienė, Sausverde 2012: 22; Jakaitė–Bulbukienė 2022: 177). Teigiamos nuostatos dėl prestižinio kalbos kodo nebūtinai susijusios su to kodo vartojimu ar nevartojimu (Holmes 2001: 349; Ramonienė 2006: 139–140). Naujausių tyrimų duomenimis, jaunimo tarmės vertinimas yra teigiamas, bet netarminės kalbos prestižas aukštesnis ir jos poreikis domenuose didėja (Ramonienė 2013b: 238–239; Urbanavičienė 2014: 63–81; Urbanavičienė 2018: 66–69; Ramonienė 2022a: 277 ir kt.). Veikiausiai tai yra daugiau kaip šimtmetį trunkančių istorinių ir socialinių procesų ir kalbos standartizacijos pasekmė (Vaicekauskienė, Sausverde 2012: 22, plg. Ramonienė 2006: 145–146).

Naujausiuose sociolingvistų tyrimuose fiksuojamas žemas pietų aukštaičių patarmės prestižas ir menkstantis tarminės kalbos vartojimas (Ramonienė 2022: 186–187, plg. Kalėdienė 2013: 125–151). Šiuos rezultatus patvirtina perceptyviosios dialektologijos tyrimai, kuriuose nagrinėjamos Varėnės ir Merkinės gimnazistų percepcinės kompetencijos (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016: 17–23; Aliūkaitė et al. 2017: 116, 189, 163). Tyrimų rezultatai leidžia identifikuoti tendenciją, kad pietų aukštaičiai linkę vartoti blankiąsias tarmines ypatybes, o savo ir artimųjų tarminę tapatybę įtvirtina mažiau negu jų aplinka. Keliami prielaida ir dėl tarminio kodo nevisavertiškumo (Aliūkaitė et al. 2020: 284).

Šioje dalyje siekiama atskleisti Varėnės geolekto zonoje gyvenančių trijų kartų kalbos vartotojų požiūrį į tarmę, jos vartojimo sritis, vietinio kalbos varianto vertinimą ir gyvybingumo perspektyvas, parodant, kad pateikėjų požiūris į tarmę koreliuoja su ankstesniuose skyriuose analizuotais kalbiniais pokyčiais.

Kalbinių nuostatų tyrimuose dažnai remiamasi teoriniu struktūros modeliu, kuriame išskiriami kognityvinis, emocinis ir elgesio dėmenys (Garrett et al. 2003: 23; Ramonienė 2006: 138; Ramonienė 2013: 3; Ramonaitė 2021: 3). Šioje dalyje pateikėjai perteikia savo požiūrį į vietinį kalbos variantą, jį apmąstydami, racionaliai įvertindami (kognityvinis dėmuo), atskleisdami, kokias emocijas sukelia jų vartojama kalbos atmaina (emocinis dėmuo), aptardami savo kalbinę praktiką.

Kognityvinis dėmuo yra susijęs su asmens įsitikinimais, kaip veikia pasaulis (McKenzie 2010: 19). Jis svarbus formuojant nuomonę apie kalbinę atmainą, pavyzdžiui, kad vienos kalbinės atmainos yra taisyklingsnės už kitas, kad asmuo, mokėdamas kalbą, gali gauti geresnį darbą ir pan. (Garrett et al. 2003: 23). Tai mąstymo lygmuo. Pirmas žingsnis, formuojant kalbines nuostatas, prasideda nuo kognityvinio dėmens – kalbos arba jos atmainos pažinimo.

Emocinis dėmuo – jausminė individo reakcija į nuostatų objektą. Šis komponentas parodo, koks yra jausmų ir nuostatų ryšys, pavyzdžiui, patinka kuria nors kalba dainuoti. Šie du dėmenys turi įtakos kalbiniam elgesiui, kuris apibrėžiamas kaip kalbinė praktika. Vis dėlto kognityvinis ir emocinis dėmenys ne visada suderinami, pavyzdžiui, asmuo teigia, kad vietinį kalbinį variantą reikia saugoti kaip kultūros elementą, bet pats tarmiškai nekalba. Kitaip tariant, kalbinės nuostatos yra kalbinio elgesio pamatas, lemiantis kalbinius pasirinkimus, nes įsitikinimai randasi iš visuomenėje vyraujančių stereotipų, kurie susiję su socialinių grupių ideologijomis, galinčiomis paaiškinti santykius tarp grupių ir jų narių (Garrett et al. 2003: 23).

Kognityvinis, emocinis ir elgesio dėmenys, formuojantys pateikėjų požiūrį į vietinį kalbos variantą, yra svarbūs tarminiam kodui išlikti. Ateities perspektyvas įmanoma prognozuoti atsižvelgiant į patarmės vartotojų kalbines nuostatas, kurias dažniausiai suformuoja socialiniai ir politiniai veiksniai (plg. Saviile–Troike 1990: 181–182; Holmes 2001: 343).

5.1. VYRESNIOJI KARTA

Tarmės išlaikymą etnolingvistinė tapatumo teorija sieja su regioniniu kalbos vartotojų tapatinimusi (Giles, Johnson 1987: 69–99). Alma Ragauskaitė teigia, kad aiškesnės regioninės savimonės Dzūkijos regione būta tik Merkinės–Eišiškių–Varėnės–Alytaūs–Lazdijų areale (Ragauskaitė 2012: 109–125; Ragauskaitė 2016: 164–169).

Kaip rodo tyrimo rezultatai, daugelis vyresniosios kartos pateikėjų, atitinkančių NORM'o kriterijų, save laiko dzūkiais (plg. Savoniakaitė 2009: 157–158; Kalėdienė 2013: 130). Šios regioninės tapatybės pagrindas – pietų aukštaičių patarmė. Rečiau tapatybė siejama su gimimo ar gyvenamąja vieta:

Aš, kap būnu [mieste], tai [kiti] visciek verca kalbų jau tį. Pas mani ciesiai šviesiai, kapoju kap kirviu, kitaipos tai ne. Jau ca tai dzūkė an dzūkės (704Kab3M); Va šita va tai jau mani narvavo, mes abidzvi gulėjom [ligoninėje], tai kap ataina, tai kap ima lietuviškuoc, o kas iš to lietuviškavimo. <...> Sako, kap ji jau kalba, tai verca kalbų kap ne vietinė. <...>

Verca jau kalbų, neklausk, o vis ciek tep nepasako lietuviškai, kap raikia. Iš džiuų išajus, in lietuvius nedaajus (704Kab3-3M); Jei dzūkas, tai ir kalbėk dzūkai (647Srp3-1V).

Vyresniosios kartos pateikėjai nekalbančius tarmiškai vertina neigiamai, į juos žiūrima kaip į svetimus, neturinčius svarbiausio – kalbinio – ryšio su bendruomene, tarmės tradicijos perdavimo tęstinumą ir ryšį su etnografiniu regionu praradusius asmenis:

Dzūkas gali būc, jei jis nekalba dzūkiškai. Kap ir X, aš dzūkė, aš dzūkė. Kokia tu dzūkė, jei dzūkiškai nekalbi? Sako, mus mokyklon mokino lietuviškai. O Dzūkijon nekalbi dzūkiškai gyvendama! Bet dzūkė skaitos, [nors] nekalba dzūkiškai. Gal nemoka. Jei tėvai kalbėjo, kap gali nemokėc? Prastas žmogus kalba dzūkiškai. O [jai] raikia kalbėc lietuviškai, mandriai. Skiriasi [žmonės], vieni kalba ir nesisarmacina, kici sarmacinas (704Kab3-5M).

Aukštesnį išsilavinimą turinčių vyresniosios kartos atstovų (60–75 m.) požiūris į netarminę kalbą yra palankesnis, linkstama prisitaikyti prie kalbinės aplinkos ir derinti tarminę ir netarminę kalbą. Kadangi šio amžiaus grupė vis dar yra mobili, išvykstanti už tarmės ribų ir bendraujanti su kitų kalbinių atmainų vartotojais, todėl vengiama ryškiųjų tarminių ypatybių, trukdančių susikalbėti (plg. Trudgill 1986: 2):

Dabar jau nėra to, kad tep atvirai dzūkiška. Vis ciek daugiau jau in lietuvių [kalbą] aina [žmonės], sulietuvėji. Dabar kažkap tai jau paslaikai, tų c raidį daugiau išmeti, bet bet... <...> Visciek, jei dzūkas, tai dzūkiškas akcentas lieka, dataikai daugiau jau lietuviškai, bet vis tiek jau (696Drž3-1V).

Prisitaikymas prie kalbinės aplinkos, kai iš patarmės eliminuojamos ryškiausios ypatybės, suponuoja jų nykimą. Paprastai išlaikomos tos formos, kurios turi plačiausią geografinę ir socialinę reikšmę (plg. Trudgill 1986: 98).

Dėl neigiamos demografinės situacijos ir bendrinės kalbos įtakos tarmės ateitį vyresnioji karta prognozuoja pesimistiškai:

Aš skaitau, kad dzūkų kalba, ji gali su laiku [išnykti] ir jos nebūc, užtat, kad nebus kam kalbėc (697Mrc3M); Tarmė [bus] istorija. Knygose. Tarmės nebus. Mokykloj kaip moko – lietuviškai, ne tarmiškai. Man atrodo, norint išlaikyti tarmes, reikia kurt gal mokyklas tarmių. Seni žmonės išmiršta, jauni žmonės kalba kitaip (704Kab3-3M).

Viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurių formuojamos neigiamos tarmės nuostatos, yra siaurėjančios vartojimo sritys – jos tampa neberekalingos kasdieniame gyvenime ir neatitinka globalaus pasaulio laikmečio aktualijų. Šis kognityvinis nuostatų dėmuo itin pabrėžiamas:

O kas dabar dzūkiškai kalba kaimuose? Aštuoniasdešimtmetės. O jei ir likis kur kokis jaunesnis, tai jis nuvažiavis kur Vylniun ar miestan irgi tuoj dzūkų kalbu nepasigirs ir ji nereikalinga. Dar daugiausia turi mokėc kelias kalbas. Nu, skaitau, man tep atrodo, dzūkų kalbos su laiku gali ir nelikc, užtai, kad nebus kam kalbėc. <...> Dabar turi laužyc liežuoj ir keliom kalbom kalbėc. Dzūkiškumas išnyks, išblės, kap neliks šitų aštuoniasdešimtmečių, katrie dar kalba dzūkiškai (697Mrc3M).

Kaip rodo empirinė medžiaga, vyresniosios kartos pietų aukštaičių patarmės vertinimas Varėnės geolekto zonoje yra skirtingas. Nors patys vyriausieji pateikėjai patarmę vartoja kaip pagrindinę kalbą, laiko ją etnografinio savitumo žyme, bet taip pat akcentuoja jos menką socialinę vertę globalaus pasaulio kontekste.

5.2. VIDURINĖ KARTA

Vidurinės kartos atstovai viešojoje erdvėje vis rečiau renkasi tarminį kalbėjimą negu vyresnioji karta. Daliai pateikėjų būdingas diglosinis bendrinės kalbos ir tarmės, t. y. dviejų kalbinių variantų, turinčių daugybę papildomų socialinių funkcijų, vartojimas. Dominuojanti kalba linkusi *išstumti* rečiau vartojamą kalbą (Fishman 1967: 36). Pastaroji, neatliekanti jokios konkrečios funkcijos, laikoma nereikalinga ir nenaudinga, o tai skatina kalbos perėjimą į dominuojančią kalbą.

Tyrimo dalyvavę vidurinės kartos pateikėjai, kaip ir vyresnioji karta, patvirtino pietų aukštaičių patarmės, kaip regioninės tapatybės požymio, išskirtinumą. Šios kartos asmenys linkę tapatintis ne su dzūkais, o su lietuviais. Iš 18 apklaustų vidurinės kartos atstovų tik 2 prisipažino nemokantys tarmės, 4 asmenys ją vartojantys ir privačiojoje, ir viešojoje erdvėje, 12 pateikėjų viešojoje erdvėje teigė bendraujantys netarmiškai. Pateikėjai patvirtino, kad jų vaikai tarmiškai vengia kalbėti arba nemoka.

Sociolingvistų atlikti tyrimų rezultatai taip pat rodo, kad Dzūkijos regione palyginti mažai deklaruojamas tarminis bendravimas – tik 8 proc. Keturi iš penkių (80,57 proc.) vadinamosios dzūkiškos miestų grupės pateikėjų į klausimą, kuria tarme bendraujantys su tėvais, atsakė iš viso tarmiškai su jais nekalbantys (Kalėdienė 2013: 132). Tokį kalbinį elgesį lėmė ne tik XX a. regiono ekonominės ir sociokultūrinės sanklodos pokyčiai, bet ir viešoji kalbos politika.

XX a. viešajame gyvenime įsitvirtinus bendrinei kalbai, požiūris į tarmes sparčiai kito. Petras Kalnius lietuvių inteligentijos požiūrį į tarmes įvardija kaip tam tikrą netoleravimą, pasireiškusį švietimo sistemoje, valdžios įstaigose ir kitose viešose vietose (Kalnius 2007: 99). Mokytojai lituanistai mokinius mokė bendrinės kalbos, ugdydami neigiamą nuostatą, kad tarmė nėra didelė vertybė ir ideologiškai netoleruotina (Vaičekauskienė 2010: 166; Meiliūnaitė, Švambarytė-Valužienė 2014: 202). Tai patvirtina ir vidurinės kartos atstovai:

Mokyklos klasėj buvo vienas berniukas itin negabus, kuris vien tik dzūkavo, visi juokėsi iš jo, per lietuvių kalbos pamokas jį taisydavo, o klasiokai visad šaipydavosi (697Mrc2-2M); Kai tėtis grįžo, jis irgi uždraudė namuose dzūkuoti. Tai aš dzūkuoc galėjau cik kaimuky (678Vrn2M); Iki šiol prisimenu rašinėlį, kurį rašiau pradinėse klasėse apie Vėlines, ir ilgai nesupratau, kodėl „pakavota“ man mokytoja nubraukė raudonai ir ištaisė į „palaidota“. Jeigu neklystu, tai žmonių rašymas ar kalbėjimas tarmiškai yra didžiai įtakotas švietimo ir politikos, o vieši užrašai, skelbimai ir pan. – kalbininkų ar valdininkų. Į kurių pusę viskas kreipiama. Net mes Varėnoję gaudavome pastabas iš savivaldybės kalbininkės dėl tarmiškumų renginių pavadinimuose (678Vrn2M).

Emocinis tarmės vertinimas turi įtakos neigiamų kalbinių nuostatų formavimuisi ir yra viena iš daugelio priežasčių siaurinti tarmės vartojimo sritis. Miesto mokykloje dirbanti 43 m. pateikėja apriboja tarmės vartojimo sferą: tarmiškai kalba namuose, bet mažai, retkarčiais – darbe. Ji teigia, kad tarmė tinkama neoficialiuose pokalbiuose, bet kaip stilistinė ypatybė gali būti vartojama ir viešojoje erdvėje, pavyzdžiui, per paskaitas:

Aš tai sakytau, aš jos visai nesisarmacinu. Aš ir mokyklon daug kur šneku, aš išvis. Aišku, aš nesu toks labai žmogus, kad ja kur nors šnekėčiau labai, bet aš jos tikrai nesigėdiju. Aišku, atsistojęs skaityti paskaitą, negali tį dzūkuoc, bet vienas kitas žodis tikrai nebūtų blogai. <...> Ta tarmė, kaip ir kiekvienam lietuviui, kaip ir vėliava, kaip ir himnas (697Mrc2-3M).

Kita pateikėja įsitikinusi, kad asmuo turi prisiderinti prie kalbinės aplinkos ir netarminės kalbos zonose tarmės nebevertoti:

Druskininkai, Lazdijai, tai jau yra kurortas, yra miesteliai didesni. Jau nuveisi su savo dzūkų tarmi, tai žiūrės in tavi, in tavi išsproginį akis ir galvos, iš kur tu čia atsiradai. Jau matosi, kad jau lygis kitas. Lietuvių kalba aina visai kitap, jau tarmė nyksta, svarbiau lietuvių kalba, žmonės vengia kalbėt tarmiškų žodžių (697Mrc2M).

Akivaizdu, kad vidurinės kartos atstovai pripažįsta aukštą ne tarmės, bet bendrinės kalbos prestižą ir nurodo jos tinkamumą bendrauti viešojoje erdvėje. Siaurinamos tarmės vartojimo sferos išstumia ją iš kasdienės komunikacijos, nes kalbėti šia kalbos atmaina, anot pateikėjo, nėra su kuo:

Ir tarmė, kurios aš nemoku, kitoki iš senesnių žmonių, visiškai kitoki žmonės.

[O kodėl tu tarmės nemoki?]

Visiškai užsimiršį tarmė, nėra kur su ja kalbėti.

[Namo tai dzūkiškai kalbėjot?]

Na tik močiutė daugiau kalbėjo (704KabM).

Kaip matyti iš pateikėjų tarmės vertinimo, priklausomai nuo kalbinės patirties, socialinės ir geografinės erdvės tarminė kalba vertinama įvairiai. Vyrauja nuomonė, kad tarmės vartojimą taip pat riboja socialinės pašnekovų hierarchijos ir aplinkos formalumo laipsnis. Tarmė nelaikoma priimtiniu atributu oficialiems, aukšto rango ar aukštesnį statusą turintiems asmenims (Vaicekauskienė, Sausverde 2012: 13):

Pagalvojau, ta dzūkų šneka gaunasi kaip kokių baudžiauninkų. Na, kažkas iš tos serijos. Jei tu kalbi dzūkiškai, tai esi kaimietis, nieko neišmanantis, net toks iškilus žmogus, kaip X profesorius nekalba dzūkiškai (704Kab2V).

Ši stereotipą paneigia Varėnės savivaldybės administracijos vadovai, viešuose renginiuose vartojantys ir tarminę, ir netarminę kalbą. Viešą savivaldybės administracijos vadovų kalbėjimą tarmiškai pateikėjai vertina itin pozityviai ir dažnai pateikia kaip vieną iš svarbiausių minėtų asmenų regioninės tapatybės požymių, siejamų su gimimo vieta ir kilme. Kiti politikai tarmišką aukšto rango pareigūnų kalbėjimą vertina kaip išskirtinumo, dėmesio ar noro būti „artimu“ vietiniams gyventojams siekimą. Tokiame

vertinime galima įžvelgti ir politinio manipuliavimo elementų, siekiant didesnio visuomenės palankumo. Varėnės areale, tikėtina, tarmės vartojimą palaiko paslėptasis tarmės prestižas. Tarmė tebėra suvokiama kaip savos grupės kalbinės elgsenos atributas, kurį palaiko socialinio solidarumo vertė.

Dauguma apklaustų pateikėjų pripažįsta nutrūkusią tarmės tradiciją, būtinybę prisitaikyti prie naujų globalėjančio pasaulio sąlygų ir pesimistiškai vertina tarmės perspektyvą: *Taip, o kas ją pratęs? Nebus kam, nes gimstamumo nulis. Vaikai net nesvajoja būt kaiman. Gal ir atsimis vieną kitą žodį, bet jie jau kitoki, jie ne toki, kaip mes. Jie tik kad išmoks kaip užsienio tarmę, bet jie jau nebus tikri* (dzūkai) (697Mrc2M). Tarmės nykimą, pateikėjų nuomone, lemia neigiama demografinė situacija, didelis gyventojų mobilumas, sunykusi infrastruktūra.

Akivaizdu, kad tarmės saugotojai – vyresnioji karta, o vidurinė linkusi vartoti netarminę kalbą. Tarmės nykimas yra siejamas su dzūkiškos tapatybės nykimu. Pateikėjai teigia, kad *Dzūkija bus, bet dzūkų neliks*.

Optimistiškiau nusiteikę pateikėjai įsitikinę, kad liks pavienių tarmiškai kalbančių žmonių. Kad tarmė išliktų *reikia bendravimo, susirinkimų ar kito, jaunimas nebendravia, kalba grynai lietuviškai; kad šeimon jinai būtų, kad išėjus gatvėn irgi girdėtai* (Mrc2-2M).

Neigiamos nuostatos dėl tarmių vartojimo perspektyvos patvirtina faktą, kad tarmės vartotojai gimtosios tarmės nelaiko prestižine. Kadangi gyventojų kalbinės nuostatos susiformuoja veikiamos įvairių veiksnių, vidurinės kartos požiūris į tarmės vartojimą ir gyvybingumo perspektyvas koreliuoja su 3 skyriuje aptarta demografinė ir sociokultūrinė situacija, lemiančia netarminės kalbos vartojimą.

5.3. JAUNESNIOJI KARTA

Kaip jau minėta 4 dalyje, jaunimo kalboje išlikę tarmiškieji žymenys rodo, kad šios kartos vietinė kalba yra nutolusi nuo tradicinės pietų aukštaičių patarmės. Jaunesniajai kartai „bendrinė kalba ar su vietos tarme sumišusi bendrinė“ tapusi gimtąja kalba (Ramonienė 2022: 161). Lietuvoje atliktų jaunimo nuostatų tyrimų apibendrinti rezultatai atskleidžia aukštą netarminės kalbos prestižą. Kalbėtojui, vartojančiam netarminę kalbą, priskiriamos aukščiausios socialinės savybės ir jo kalba vertinama kaip geriausia: taisyklinga, standartinė, raštingo, išsilavinusio, sėkmingo žmogaus kalba (Vaicekauskienė 2017: 138–140).

Atliekant tyrimą, jaunimo buvo klausama, kuo jie save laiko, su kuo tapatinasi. Jaunuoliai pirmiausia akcentavo tautinę tapatybę, tik paskui siejo save su Dzūkijos regionu, tiksliau, su gyvenamąja vieta, papročiais, gyvenimo būdu. Tarminio kalbėjimo, kaip regioninės tapatybės elemento, jaunimas neišskyrė.

Jaunuoliai teigė atpažįstantys savo gimtąją tarmę pagal fonetinius požymius, ypač dzūkavimą, priebalsių kietinimą ar balsių *q*, *ę* siaurinimą, morfologines formas. Jaunimas nevartoja tarmės dėl dviejų priežasčių: prasto tarmės mokėjimo ir jos menkos socialinės vertės:

Gražiausia dzūkų tarmė, nors kitos [tarmės] gal ir nelabai suprastai. <...> Kaiman grįžis gali kalbėti kaimiška. Būna [jaunimas] „kų“ pasako, o „c“ ar „dz“ nelabai (698 Rud1V).

Tarmę jaunimas vertina kaip gražią, bet senamadišką kaimo kalbą, netinkančią kalbėti mieste, pripažįstamas tarmės nepopuliarumas ir švietėjiškos veiklos trūkumas:

Sarmacinasi, gal galvoja, kad čia pasenę, senesnių žmonių kalba, kažkas tokio, kad nepopuliaru (678Vrn1V); Nu apie tas tarmes (Dzūkija, Suvalkija) mažai pašviesta. Nuo kada prasidėjo, trūksta žinių (704Kab1-3V);

[O jei tarmė būtų pritaikyta moderniai formai, ar ji būtų įdomesnė?].

Žinoma, įdomesnė, bet apie ją niekas nepasakoja, bet apie ją reikėtų kitaip kalbėti, gal jos istoriją papasakoti, dar plius, jei ta istorija įdomesnė būtų, kodėl taip tariama, iš kur ji atsirado. Tai tie visi c, dz, būtų dar labiau įdomiau. Ir palyginimo reikėtų, ir kilmę reikia paaiškinti (704Kab1-3V).

Ne vienas pateikėjas akcentavo vis labiau trūkinėjančią kalbinę tradiciją, bet nepatvirtino, kad tarmė yra negraži ar nereikalinga. Priešingai, laikomasi nuostatos, kad tarmė yra įdomi, vertinga, saugotina:

Man dzūkų tarmė paci gražiausia pasaulyje (688Mrk1V); Nu nežinau, man tai atrodo, kad liūdna, nes daugelis vengia kalbėti tarmiškai. Nes ir bijo, galvoja, kad nemadinga. Man tik kaip tik atrodo, kad geriau tai išsaugot, nes lietuvių kalba ten daugelis gali kalbėti ir tokių žodžių senovinių negalės atsimti, tai reikia išsaugot (688Mrk1M).

Jaunimo lakoniškas tarmės vertinimas rodo, kad šiai amžiaus grupei, patyrusiai didžiausią netarminės kalbos įtaką per informacijos priemones, švietimą, kultūrą ir kt., svarbiausia tautinė tapatybė ir jos kalba, bet ne simbolinę vertę įgijusi tarmė. Jaunosios kartos kalbėjimas bendrine kalba simbolizuoja perėjimą į dominuojančią kultūrą ir tapatinimąsi su prestižiškiausia grupe, kalbančia netarmiškai.

6. IŠVADOS

Šioje disertacijoje multimodaliosios dialektologijos instrumentais išanalizuota kalbinė ir sociokultūrinė Varėnės geolekto sankloda stebimuoju laiku.

Tyrimo rezultatai apibendrinti šiomis išvadomis:

1. Varėnės geolekto zonoje išryškėja horizontalusis ir vertikalusis kontinuumas. Kalbinės kaitos procesai veikia panašiomis sąlygomis, tačiau yra nevienodo intensyvumo ir paveikumo.
2. Atliktu tyrimu nustatyta, kad Varėnės geolekto horizontaliajame kontinuume vykstanti pietų aukštaičių patarmės kaita yra lokali, t. y. konverguojamos skiriamosios ir būdingosios tarminės ypatybės. Vidinę kaitą patvirtina ir vertikalojoje erdvėje vykstantys procesai, t. y. patarmės kaitos procesus lemia sociokultūrinis požiūris aukštas mobilumo lygis tarminės zonos viduje ir urbanistinių bei kurortinių centrų trauka, netarminės kalbos įtaka. Varėnės retai apgyvendinto arealo LKA punktų gyvybingumui didelę įtaką turi infrastruktūros pokyčiai ir demografinė situacija.
3. Punktų gyvybingumas siejamas su demografiniais veiksniais ir sociokultūrinėmis sąlygomis, išvystyta infrastruktūra. Gyvybingiausiais, atsižvelgiant į retai gyvenamojo Varėnės arealo specifiką, laikytini išplėtotą infrastruktūrą turintys punktai: Varėnė (LKA 678), Valkiniškai (LKA 649), Merkėnė (LKA 688). Kiti gyvybingi punktai – Perlojė (LKA 677), Marcinkonys (LKA 697), Nedzingė (LKA 676), Vydėniai (LKA 678), Dubičiai (LKA 699) – nykstant infrastruktūrai silpnėja. Mažo gyvybingumo, nykstančiais punktais laikomi Kabėliai (LKA 704), Rūdnia (LKA 698), Puvėčiai (LKA 689), Daržėliai (LKA 696), Akmuo (LKA 662), Sarapiniškės (LKA 647), Čebatūriai (LKA 663), Pūčkornės (LKA 648), Druckūnai (LKA 661), Kaniavė (LKA 690), Ilgininkai (LKA 660), Šklėriai (703). Varėnės geolekto zonoje LKA punktų vietovių, kuriose vietiniai tarminiai variantai būtų identifikuoti kaip nykstančiosios stadijos atvejai, nenustatyta, išskyrus natūraliai (dėl gyventojų mažėjimo ir sumenkusios infrastruktūros) nykstančius punktus.
4. Geriausiai tarminės ypatybės yra išlaikiusi pietinė Varėnės geolekto dalis: Marcinkonių (LKA 697), Rūdnios (LKA 698), Dubičių (LKA 699), Puvėčių (LKA 689), Kaniavės (LKA 690), Daržėlių (LKA 696), Šklėrių (LKA 703), Kabėlių (LKA 704) punktai. Pietinėje zonoje, kurioje vartojama daugiau tarminių ypatybių, kaitos procesas yra lėtesnis ir ne toks ryškus. Tai lemia punktų lokalizacija ir demografiniai veiksniai, t. y. minėtos vietovės, kuriose dominuoja vyresniosios ir vidurinės kartos gyventojai, yra nutolusios nuo urbanistinių centrų ir mažiau paveikios netarminės kalbos įtakai.
5. Galima Varėnės geolekto tarminių ypatybių kaitos kryptis yra rytų pusė. Dėl stiprios Vilniaus traukos visa Varėnės geolekto zona pakliūva į bendrinės kalbos

įtakos zoną, todėl fiksuojami spartūs patarmės pokyčiai vidurinės ir jaunesniosios kartos kalboje.

6. Gyvenamosiose vietovėse vartojamas pakitęs ir gana nehomogeniškas tarminis variantas. Varėnės geolektas yra nutolęs nuo tradicinės pietų aukštaičių patarmės. Daugiausia tarminių požymių realizuoja vyresnioji karta. Vidurinės ir jaunesniosios kartos tarminis kalbėjimas siejamas su regiolektu.
7. Statistiškai apskaičiuoti tarmiškumo rodiklių vidurkiai parodė, kad skiriamąją pietų aukštaičių ypatybę balsių *q*, *ɸ* siaurinimą išlaiko visos trys kartos. Jų tarmiškumo rodikliai aukščiausi iš visų tirtų tarminių požymių.
8. Kiekybiniais metodais patvirtintas dzūkavimo nykimas. Dzūkavimo rodikliai veiksmažodžio bendratyje yra žemi visose trijose kartose. Jaunimo kalboje dzūkavimas atlieka ne tarminio požymio, o tarmiškojo žymens funkciją.
9. Horizontaliajame kalbos kontinuume priebalsių kietinimo variantiškumo išlyginimas sietinas su sociolingvistiniais kintamaisiais – bendruomenių narių amžiumi ir išsilavinimu. Pietinėje Varėnės geolekto zonoje šis konsonantizmo reiškinys būdingas tik vyresniajai kartai, vidurinės ir jaunesniosios kartos priebalsių kietinimo polinkiai panašėja visoje geolekto zonoje.
10. Varėnės geolekto tarmiškumo silpnėjimas ir kalbinės bendruomenės polinkis atsisakyti lokalių tarminių ypatybių, pavyzdžiui, priebalsių *r*, *š*, *ž*, *č*, *dž*, *dz* kietinimo, būdingo pietinei Varėnės geolekto zonai, priebalsių *s*, *z* ir *š*, *ž* mišimo ir kt. tarminių požymių, rodo sparčius niveliacijos procesus, tarminio ploto supanašėjimą. Geolekto nutolimas nuo tradicinės pietų aukštaičių patarmės identifikuojamas pagal tarmiškumo požymius, kurie iš vartosenos yra ištrinami arba virtę nestabiliais tarmiškaisiais žymenimis. Vadinamąją vertikaliąją kaitą, tarminės kalbos konvergenciją ar išlyginimą su bendrine kalba, atspindi vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovai, kurių kalboje labiausiai išlaikyti blankieji požymiai. Jaunimo kalbinės preferencijos sietinos su stebimuoju laiku Varėnės geolekto tolesne raida ir kaita ir regiolekto formavimusi.
11. Tarmės vartotojų kalbinės nuostatos atskleidžia menką socialinę pietų aukštaičių patarmės vertę ir simbolinę jos reikšmę identifikuojant Dzūkijos regiono kultūrą ir gyventojų tapatybę. Kognityvinis ir emocinis kalbinių nuostatų vertinimo dėmenys siejami su platesnėmis kalbos vartotojų socialinėmis ir ekonominėmis galimybėmis ir kalbiniu elgesiu.
12. Atsižvelgiant į jaunimo kalbos variantiškumą ir Varėnės geolekto zonoje vykstančius konvergencijos, divergencijos ir niveliacijos procesus, prognozuotina sparti geolekto kaita ir perėjimas prie regiolekto.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Aliūkaitė Daiva 2009: Bendrinės kalbos vaizdiniai: kvazistandarto problema. – *Respectus Philologicus* 16(21)A, 160–187.
2. Aliūkaitė Daiva 2010: Naujasis dialektas: galimas tarminio kalbėjimo vertinimo scenarijus. – *Respectus Philologicus* 18(23), 41–57.
3. Aliūkaitė Daiva 2011: Jaunųjų žemaičių raiškos idealai: sąmoningosios nuostatos. – *Respectus Philologicus* 20(25), 209–220.
4. Aliūkaitė Daiva 2013: Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. – *Taikomoji kalbotyra* 2, 1–27. Interneto prieiga: <https://doi:10.15388/TK.2014.17486> [žiūrėta 2019 11 04].
5. Aliūkaitė Daiva, Bakšienė Rima, Jaroslavienė Jurgita, Judžentytė Gintarė, Leskauskaitė Asta, Lubienė Jūratė, Meiliūnaitė Violeta, Pakalniškienė Dalia, Ragaišienė Vilija, Rinkauskienė Regina, Švambarytė-Valužienė Janina, Urbanavičienė Jolita, Vaišnienė Daiva 2014: Punktų tinklo tankis geolingvistinės skirties *aukštaičiai : žemaičiai* požiūriu. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 129–205.
6. Aliūkaitė Daiva, Jaroslavienė Jurgita, Meiliūnaitė Violeta 2014: Teoriniai medžiagos rinkimo pagrindai. Anketų (klausimynų) sudarymo principai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 49–62.
7. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 29–47.
8. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014a: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 257–262.
9. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2016: Lietuvos gimnazistų požiūris: išsilavinimas bendrinės kalbos vaizdiniuose. – *Verbum* 7, 17–33. Interneto prieiga: <https://doi:10.15388/Verb.2016.7.10283> [žiūrėta 2020 01 03].
10. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Brazaitienė Laura 2020: *Lietuvių kalbos variantai tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
11. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Geržotaitė Laura 2017: *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyvosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
12. Ambrazevičius Rytis, Leskauskaitė Asta 2014: *Priebalsių akustinės ypatybės: palatalizacija ir balsingumas*, Kaunas: Technologija.

13. Aliūkaitė Daiva, Valikonė Jolanta 2012: Bendrinės kalbos ir tarmės domenai. – *Verbum* 3, 7–20.
14. Auer Peter 2013: The Geography of Language of Language: Steps toward a New Approach. – *FRAGL* 16, 1–39.
15. Auer Peter 2017: The neo-standard of Italy and elsewhere in Europe. – *Theoretical and Empirical Studies on the Restandardization of Italian*, eds. Cerruti Massimo, Crocco Claudia, Marzo Stefania, Berlin-New York: Mouton De Gruyter, 365–374.
16. Auer Peter, Baumann Paul, Schwarz Christian 2011: Vertical vs. horizontal change in the traditional dialects of southwest Germany. A quantitative approach. – *Taal en Tongval* 63(1), 13–41. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.5117/TET2011.1.AUER> [žiūrėta 2022 09 02].
17. Auer Peter, Hinskens Frans 1996: The Convergence and Divergence of Dialects in Europe. New and Not So New Developments in Old Area. – *Sociolinguistica* 10, Tübingen: Max Niemeyer, 1–25. Interneto prieiga: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110245158.1/html> [žiūrėta 2022 01 01].
18. Bailey Guy, Wikle Thomas, Tillery Jan, Sand Lori 1991: The apparent time construct. – *Language Variation and Change* 3, 241–264.
19. Bakšienė Rima 2015: Tarminio kalbėjimo savivertė ir gyvybingumas: XXI a. pradžios Šakių ir Jurbarko šnektos. – *Lietuvių kalba* 9, 1–20. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.15388/LK.2015.22631> [žiūrėta 2020 03 12].
20. Bakšienė Rima 2018: Lietuvių tarmių transkripcija *ipa* simboliais: pietų aukštaičių ypatybių analizė. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 22(1/2), 10–20. Interneto prieiga: https://vards.liepu.lv/files/VARDS%20UN%20TA%20PETISANAS%20ASPEKTI_2018.pdf [žiūrėta 2021 05 25].
21. Bakšienė Rima 2022: Dar kartą dėl aukštaičių patarmių transkripcijos tarptautinės fonetinės abėcėlės rašmenimis (keletas tikslintinų atvejų). – *Acta Linguistica Lithuanica* 86, 165–183.
22. Baranauskienė Viktorija 2021: *Socioteritorinė atskirtis Lietuvos retai apgyventose teritorijose*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvos socialinių mokslų centras.
23. Baranovskij Antonij 1898: *Zametki o litovskom jazyke i slovare*, SanktPeterburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk (Барановский Антоній 1898: *Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарь*, Санктпетербургъ: типографія императорской академіи наукъ).
24. Beaman Karen V. 2021: Identity and mobility in linguistic change across the lifespan: The case of Swabian German. – *Urban Matters. Current Approaches of International Sociolinguistic Research (Studies in Language Variation)*, eds. Arne Ziegler, Stefanie Edler, Nina Kleczkowski & Georg Oberdorfer, Amsterdam: John Benjamins, 27–60.
25. Brown Keith (ed.) 2006: *Encyclopedia of Language and Linguistics*, vol. 3, Amsterdam: Elsevier.
26. Burridge James 2018: Unifying models of dialect spread and extinction using surface tension dynamics. – *Royal Society open science* 5(1), 1–21. Interneto prieiga: <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rsos.171446#:~:text=https%3A//doi.org/10.1098/rsos.171446> [žiūrėta 2023 01 16]

27. Chambers Jack K. 2002: Dynamics of dialect convergence. – *Journal of Sociolinguistics* 6, 117–130.
28. Chambers Jack K., Trudgill Peter 1980: *Dialectology*, Cambridge: Cambridge University Press.
29. Chambers Jack K., Trudgill Peter 2004: *Dialectology* (2nd ed.), Cambridge: Cambridge Textbooks in Linguistics.
30. Čekmonas Valerijus, Grumadienė Laima 1993: Kalbų paplitimas rytų Lietuvoje. – *Lietuvos rytai*, sud. Kazimieras Garšva ir Laima Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 132–136.
31. Čepaitienė Agnė 2016: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.15388/TK.2016.17509> [žiūrėta 2019 11 27].
32. Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolinguistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
33. Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidis 2022: Sociokultūrinių tinklų tyrimo modelio tarmės kaitai nustatyti koncepcija ir realizacija. – *Baltistica* 58(2), 291–327. Interneto prieiga: <https://doi:10.15388/Baltistica.57.2.2487> [žiūrėta 2023 03 03].
34. Čičirkaitė Ramunė 2019: *Vilniaus kalbos fonetinių ypatybių socialinės reikšmės: stigmatizuojamas ilginimas ir santykis su žiniasklaidos kalba*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
35. Dambrauskienė Diana 2021: *Pietų žemaičių raseiniškių kalbinis pereinamumas: horizontalus ir vertikalusis variantiškumas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
36. Dambrauskienė Diana 2021a: Tarmiškumo rodiklių ir objektyviųjų ekstralingvistinių veiksnių koreliacija pietų žemaičių raseiniškių uždarytųjų sociokultūrinių tinklų vietovėse. – *Lietuvių dialektologijos profiliai: XXI amžiaus pradžios regioniniai variantai, jų santykiai ir perspektyvos*, Violeta Meiliūnaitė (aut. ir sud.), Agnė Čepaitienė, Diana Dambrauskienė, Žydrūnas Šidlauskas, Nijolė Tuomienė, Simona Vyniautaitė, Danutė Valentukevičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 101–116. Interneto prieiga: <http://lki.lt/wp-content/uploads/2022/01/Lietuviu-dialektologijos-profiliai-1.pdf> [žiūrėta 2022 03 28].
37. Dambrauskienė Diana 2022: Tauragės zonos tarmiškumas: tarminių požymių realizacijos pokyčiai (XX a. antroji pusė – XXI a. antrasis dešimtmetis). – *Lietuvių kalba* 17, 92–108. Interneto prieiga: <https://doi:10.15388/LK.2022.7> [žiūrėta 2023 01 05].
38. Dambrauskienė Diana 2022a: Pietų žemaičių raseiniškių šiaurinės dalies tarmiškumo pokyčiai (XX a. 2-oji pusė – XXI a. 2-asis dešimtmetis). – *Acta Linguistica Lithuanica* 87, 270–291.
39. Daugirdas Vidmantas, Baubinas Ričardas 2008: Retai apgyventos teritorijos Lietuvoje. 1. Teritorinės sklaidos aspektai. – *Annales Geographicae* 40(2), 28–37.
40. Daugirdas Vidmantas, Burneika Donatas, Kriaučiūnas Edis, Ribokas Gintaras, Stanaitis Saulius, Ubarevičienė Rūta 2013: *Lietuvos retai apgyventos teritorijos*, Vilnius: Standartų spaustuvė.
41. De Bot Kees, Stoessel Saskia 2002: Introduction: Language change and social networks. – *International Journal of the Sociology of Language* 153, 1–7.

42. Dovydaitis Jurgis 1968: Priebsaliai *d*, *t* ir *g*, *k* Dieveniškėse ir kitose vietose. – *Dieveniškės*, Vilnius: Vaga, 185–190.
43. Fishman Joshua 1967: Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without Bilingualism. – *Journal of Social* 23, 29–38.
44. Gal Susan 1979: Language shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria. – *Language, Thought, and Culture: Advances in the Study of Cognition*, New York: Academic.
45. Garret Peter 2010: *Attitudes to Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
46. Garrett Peter, Coupland Nikolas, Williams Angela 2003: *Investigating Language Attitudes*, Cardiff: University of Wales Pres.
47. Garšva Kazimieras 2005: *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
48. Gečienė Ingrida 2009: Socialinių tinklų analizė migracijos studijose. – *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2(25), 130–143.
49. Gerullis Georg 1930: *Litauische Dialektstudien von Georg Gerullis*, Leipzig: Markert & Petters.
50. Geržotaitė Laura 2015: Geolingvistinė Antano Baranausko lietuvių tarmių klasifikacijos analizė. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 4, sud. Vilija Ragaišienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 133–155.
51. Geržotaitė Laura 2016: *Lietuvos tarmių klasifikacijos tyrimas geolingvistiniu aspektu* [rankraštis]: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
52. Geržotaitė Laura, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolektų ir regiolektų formavimasis Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, XIII žemėlapis.
53. Giddens Anthony 2005: *Sociologija*, Kaunas: Poligrafija ir informatika.
54. Giles Howard, Johnson Patricia 1987: Ethnolinguistic theory: a social psychological approach to language maintenance. – *International Journal of the Sociology of Language* 68, 69–99.
55. Girdenis Aleksas 1983: Iš kur vis dėlto /t'/, /d'/? – *Baltistica* 19(1), 71–73.
56. Girdenis Aleksas 2003: *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
57. Girdenis Aleksas, Zinkevičius Zigmas 1966: Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra* 14, 139–147.
58. Granovetter Mark 1983: The Strength of Weak Ties: a Network Theory Revisited. – *Sociological Theory* 1, 201–233.
59. Gritėnienė Aurelija 2007: Naujieji augalų pavadinimai aukštaičių tarmėje. – *Kalbos kultūra* 80, 76–84.
60. Grumadienė Laima 1992: Bendrinė ir pusiau tarminė kalba. – *Gimtoji kalba* 11, 1–3.
61. Grumadienė Laima 2001: Kodėl vis dažniau girdime pusiau tarminę kalbą? – *Kalbos kultūra* 74, 81–85.

62. GST – XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai), Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Daiva, Aliūkaitė, Laura Geržotaitė, Jurgita Jaroslaviėnė, Gintarė Judžentytė, Asta Leskauskaitė ir kt., sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 2014.
63. Hasiuk Michał 1989: Jotvingių kalbos rekonstrukcijos klausimai. – *Baltistica* 3(1), 84–87.
64. Hernández-Campoy Juan Manuel 1999: Paradigmatic Complementariness in Variation Studies. – *Alicante Journal of English Studies / Revista Alicantina De Estudios Ingleses* 12, 75–88. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.14198/raei.1999.12.06> [žiūrėta 2020 06 25].
65. Holmes Janet 2001: *An Introduction to Sociolinguistics*, Essex: Longman.
66. Hoppenbrouwers Cornelis A. J. 1983: Het genus in een Brabants regiolect. – *TABU (Bulletin voor Nederlandse Taalkunde)* 13, 1–25.
67. Hudson Richard A. 1996: *Sociolinguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
68. Inoue Fumio 2008: Geographical distance center and multivariate analysis of the standard Japanese – *Dialectologia* 1, 65–81.
69. Inoue Fumio 2010: Real and apparent time clues to the speed of dialect diffusion. – *Dialectologia* 5, 45–64.
70. Inoue Fumio 2012: Improvements in the Sociolinguistic Status of Dialects as Observed through Linguistic Landscapes – Utilisation of Google Maps and Google Insights. – *Dialectologia* 8, 85–132. Interneto prieiga: <https://raco.cat/index.php/Dialectologia/article/view/250037> [žiūrėta 2020 02 27].
71. Jakaitė-Bulbukienė Kristina 2022: „Išsilavinęs, įdomus, veiklus...“ – bendrine kalba ar tarme kalbantis žmogus? – *Sociolingvistinė Lietuvos panorama. Gyventojų kalbinės nuostatos ir kalbinis elgesys*, moksl. red. Meilutė Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 161–179.
72. Jankowiak Mirosław 2018: Współczesne gwary białoruskie na południowej Litwie (rejon orański). – *Acta Albaruthenica* 18, Warszawa, 201–211.
73. Jankowiak Mirosław 2018a: Polonizmy leksykalne w gwarach białoruskich na Litwie (rejon orański). – *LingVaria* (13)25, Kraków, 143–160.
74. Jankowiak Mirosław 2020: Współczesne gwary białoruskie na Litwie (rejon solecznicki). – *Slavistica Vilnensis* 65(2), 83–97.
75. Jankowiak Mirosław 2022: *Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego*, Praha.
76. Jankowiak Mirosław 2024: *Šiuolaikinės baltarusių šnektos Lietuvoje 1 t.: Varėnos rajonas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Interneto prieiga: http://ki.lt/wp-content/uploads/2024/02/M_Jankowiak_Gwary-bialoruske_maketas.pdf [žiūrėta 2024 02 01].
77. Kalėdienė Laima 2013: Požiūris į tarmes ir nuostatos dėl jų vartojimo trijose Dzūkijos etnografinio regiono dalyse. – *Miestai ir kalbos* II, moksl. red. Meilutė Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 125–151.
78. Kalnius Petras 2007: Regioninių tapatumų judėjimo priešataros dabartinėje Lietuvoje. – *Lituanistica* 53, 3(71), 92–112.
79. Karaciejūtė Vitalija 2011: Varėnos šnektos daiktavardžių fleksinės klasės ir jų hierarchija. – *Lituanistica* 57, 3(85), 314–324.

80. Karaciejūtė Vitalija 2012: Varėnos šnektos daiktavardžio skaičiaus kategorija. – *Žmogus ir žodis* 14(1), 53–59.
81. Karaciejūtė Vitalija 2013: *Varėnos šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
82. Karaciejūtė Vitalija 2014: Varėnos šnektos daiktavardžio giminės kategorija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 71, 229–245.
83. Kardelis Vytautas, Stakutytė Emilija 2015: Iš lietuvių dialektologijos raidos. – *Lietuvių kalba* 9, 1–27. Interneto prieiga: <https://doi:10.15388/LK.2015.22626> [žiūrėta 2019 11 12].
84. Kiseliūnaitė Dalia 2022: *Kuršių nerijos kuršininkų kalba* 1 d.: *Fonetika ir fonologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Interneto prieiga: <http://lki.lt/dalia-kiseliunaite-kursininku-kalba-monografija-2022/> [žiūrėta 2023 01 20].
85. Kliukienė Regina 2010. Tarmės mieste: mokėjimas, vartojimas ir kalbinės nuostatos. – *Miestai ir kalbos*, moksl. red. Meilutė Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 91–105.
86. Kliukienė Regina 2013: Tarmės mokėjimas, vartojimas ir nuostatos Žemaitijos regione. – *Miestai ir kalbos* II, moksl. red. Meilutė Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 91–104.
87. Kliukienė Regina 2014: Kalbėjimas su tėvais tarmiškai ir gyventojų požiūris į tarmes Žemaitijos miestuose (kiekybinė analizė). – *Taikomoji kalbotyra* 5, 1–15. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.15388/TK.2014.17458> [žiūrėta 2020 02 15].
88. Kriaučiūnas Edis, Daugirdas Vidmantas 2013: Rečiausiai gyvenamų Lietuvos teritorijų gyvenviečių tinklo ypatumai. – *Geografijos metraštis* 46, 32–45.
89. Labov William 1963: The social motivation of a sound change. – *Word* 19, 207–309.
90. Labov William 1966: *The Social Stratification of English in New York City*, Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
91. Labov William 1972: *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
92. Labov William 1990: The Intersection of Sex and Social Class in the Course of Linguistic Change. – *Language Variation and Change* 2, 205–254.
93. Labov William 2001: Principles of Linguistic change. – *Cognitive and Cultural Factors*, vol. 3, Oxford: Wiley Blackwell.
94. Lafkioui Mena B. 2015: Méthodologie de recherche en géolinguistique. – *Corpus* 14, 12–20. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.4000/corpus.2658> [žiūrėta 2019 10 28].
95. Lapinskas Remigijus 2010: *Pats trumpiausias taikomosios statistikos kursas su R.*, Vilnius: Vilniaus universitetas. Interneto prieiga: <https://web.vu.lt/mif/a.reklaite/files/2013/02/2010.01-Pats-trumpiausias-su-R.pdf> [žiūrėta 2020 09 20].
96. Lazauskaitė-Ragaišienė Vilija 2001: Dviskiemenių *u* kamieno daiktavardžių kirčiavimo raida pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose. – *Baltistica* 35(2), 159–169.
97. Lazauskaitė-Ragaišienė Vilija 2004: Dviskiemenių *ā* kamieno daiktavardžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose. – *Baltų ir kitų kalbų fonetikos ir akcentologijos problemos*, 126–138.

98. Lazauskaitė-Ragaišienė Vilija 2007: Dviskiemenių *ē* kamieno daiktavardžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose. – *Žmogus ir žodis* 9(1), 37–46.
99. Lazauskaitė-Ragaišienė Vilija 2008: Dviskiemenių *ijo* kamieno daiktavardžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose. – *Lituanistica* 54, 3(75), 37–50.
100. Lazauskaitė-Ragaišienė Vilija 2008a: Priesagos *-inis*, *-ė* būdvardžiai pietinių pietų aukštaičių šnektose. – *Žmogus ir žodis* 10(1), 94–104.
101. Lazauskaitė-Ragaišienė Vilija 2009: Dviskiemenių *o* ir *ijo* kamienų daiktavardžių kirčiavimo variantų paplitimas pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose. – *Garsas ir jo tyrimo aspektai: metodologija ir praktika*, 161–181.
102. Leinonen Therese, Çöltekin Çağrı, Nerbonne John 2016: Using Gabmap. – *Lingua* 178, 71–83.
103. Leskauskaitė Asta 2004: *Pietų aukštaičių vokalizmo ir prozodijos bruožai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
104. Leskauskaitė Asta 2005: Par priekšėjas rindas patskaņu [i], [i] lietošanu lietuviešu dienvidaukštaišu izloksnēs. – *Zinātnisko rakstu krājums* 15, 47–52.
105. Leskauskaitė Asta 2005a: Pietų aukštaičių šnektų *i* kamieno daiktavardžiai. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 259–274.
106. Leskauskaitė Asta 2006: *Kučių krašto šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
107. Leskauskaitė Asta 2006a: Pietvakarinio Lietuvos paribio šnektos ir slavų kalbos. – *Acta Baltico-Slavica* 30, 26–43.
108. Leskauskaitė Asta 2009: *Marcinkonių šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
109. Leskauskaitė Asta 2012: Daiktavardžių gramatinių kategorijų vartojimo dažnumas pietinėse pietų aukštaičių šnektose. – *Kalbų ir kultūrų sankirtų archyvai 4: Naujaisi kalbų ir kultūrų tyrimai*, 81–90.
110. Leskauskaitė Asta 2016: Bendruomenės veiksnys: sociokultūrinių tinklų perspektyva. – *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*, Danguolė Mikulėnienė, Asta Leskauskaitė, Vilija Ragaišienė, Laura Geržotaitė, Nijolė Birgelienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 186–193.
111. Leskauskaitė Asta 2016a: *Seirijų šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
112. Leskauskaitė Asta 2017: Onušio šnektos eskizas. – *Onuškis*, vyr. red. Živilė Driskiuvienė, Vilnius: Versmė, 1–11.
113. Leskauskaitė Asta 2018: Šiaurinių pietų aukštaičių lingvistinis kraštovaizdis XX a. 6–7 dešimtmetyje. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, sud. Rima Bakšienė, Nardiežda Morozova, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 26–43.
114. Leskauskaitė Asta 2018a: Dėl kai kurių prielinksniinių konstrukcijų vartojimo pietų aukštaičių areale. – *Prace baltistyczne* 7, 115–132.
115. Leskauskaitė Asta 2018b: *Leipalingio apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
116. Leskauskaitė Asta 2020: Morphological Integration of the Slavic Loanwords in the South Aukštaitian subdialects. – *Slovanské dialekty v jazykovém kontaktu. Nářeční lexikum v*

- pomezních oblastech v minulosti a současnosti*, ed. Mirosław Jankowiak, Michal Vašíček, Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR, v. v. i., 79–88.
117. Leskauskaitė Asta 2020a: *Švendubrės apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
 118. Leskauskaitė Asta 2022: Gamta ir žmogus pietų aukštaičių pasaulėvaizdyje. – *Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków / Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje* 3, Vilnius, Kraków, Księgarnia Akademicka, 232–251.
 119. Leskauskaitė Asta 2022a: Prielinksinių konstrukcijų kaita pietų aukštaičių šnektose. – *Vakary ir pietų aukštaičiai: tarmių ir kitų kalbų sąveika*, sud. Jolita Urbanavičienė, Aurelija Gritėnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 367–393.
 120. Leskauskaitė Asta, Mikulėnienė Danguolė 1998: Dėl priebalsių *t'*, *d'* ir *k'*, *g'* mišimo pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių tarmėse. – *Baltistica* 33(1), 95–102.
 121. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. I-336 „Dėl Kaišiadorių, Radviliškio, Rokiškio ir Varėnos rajonų kai kurių gyvenamųjų vietovių pavadinimų atstatymo ir pakeitimo“, *Valstybės žinios*, 1990-07-20, Nr. 20-506.
 122. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas, *Valstybės žinios*, 2002 07 02, Nr. 73-3085.
 123. Lippi Green Rosina 1989: Social Network Integration and Language Change in Progress in a Rural Alpine Village. – *Language in Society* 18, 213–234.
 124. LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*, Vilnius: Mokslas, 1982.
 125. LKA III – *Lietuvių kalbos atlasas 3: Morfologija*, Vilnius: Mokslas, 1991.
 126. LKT – *Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija)*, Vilnius: Mintis, 1970.
 127. LKTCh – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
 128. Markevičienė Žaneta 1999: *Aukštaičių tarmių tekstai* 1, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
 129. Markevičienė Žaneta 2010: Ašašnikų ir Kabelių šnektų fonetikos ypatumai: dabartinė padėtis. – *Žmogus ir žodis* 1, 48–51.
 130. Marshall Gordon 1998: *Oxford Dictionary of Sociology*, Oxford: Oxford University Press.
 131. McKenzie Robert M. 2010: *The Social Psychology of English as a Global Language: Attitudes, Awareness and Identity in the Japanese Context*, London: Springer.
 132. Meiliūnaitė Violeta, Mikulėnienė Danguolė 2014: Trinaris optimizacijos modelis: punktų gyvybingumo laipsniai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 124–128.
 133. Meiliūnaitė Violeta, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Brazaitienė Laura, Tuomienė Nijolė 2022: *Lietuviškumo (savi)raiška Šalčininkų rajone: aplinkybės ir galimybės*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Interneto prieiga: <http://lki.lt/wp-content/uploads/2023/05/Lietuviskumo-saviraiska-Salcininku-rajone-1.pdf> [žiūrėta 2023 04 10].
 134. Merkys Vytautas 2006: *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius: Versus aureus.
 135. Mikulėnienė Danguolė 1996: Dėl linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantų pietinėse aukštaičių šnektose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 36, 148–154.

136. Mikulėnienė Danguolė 2018: *Multimodalusis tarmėtyros modelis: vietinės lenkų kalbos variantiškumo Lietuvoje tyrimo galimybės*. Interneto prieiga: http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/mikuleniene_%20tarmetyros_modelis.pdf [žiūrėta 2019 12 20].
137. Mikulėnienė Danguolė 2018a: *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai I*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
138. Mikulėnienė Danguolė 2018b: XXI a. lietuvių tarmėtyros sąvokos: tarminių kalbos variantų periferiškumas ir pereigiškumas. – *Prace Baltystyczne* 7, 134–142.
139. Mikulėnienė Danguolė 2019: Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. – *Respectus Philologicus* 35(40), 51–62.
140. Mikulėnienė Danguolė 2020: New Trends in Lithuanian Dialectology: Multimodal Research Model. – *Acta Linguistica Lithuanica* 82, 11–33.
141. Mikulėnienė Danguolė 2020a: Tarmiškumas kaip išmatuojamas dydis. – *Lietuvių kalba* 15, 3–11. Interneto prieiga: <https://doi:10.15388/LK.2020.22434> [žiūrėta 2021 07 10].
142. Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė 2021: *Tarmyno punkto samprata*. – *Baltistica* 56(1), 81–106.
143. Mikulėnienė Danguolė (sud. ir aut.), Čepaitienė Agnė, Bakšienė Rima, Geržotaitė Laura, Kardelytė-Grinevičienė Daiva, Leskauskaitė Asta, Meiliūnaitė Violeta, Vyniautaitė Simona 2020: *Dialektometrinis lietuvių tradicinių tarmių klasifikacijos pjūvis: žvalgomasis tyrimas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
144. Mikulėnienė Danguolė, Morkūnas Kazys 1997: *Dieveniškųjų šnektos tekstai*, Vilnius: Mokslo ir leidybos institutas.
145. Miliūnaitė Rita 2005: Kalba kaip žmogaus įvaizdžio dalis. – *Kalbos kultūra* 78, 32–55.
146. *Militärgeographische Karte von Litauen und dem Memelgebiet* 1939, Bibliographischen Institut AG, Leipzig. Interneto prieiga: https://www.lithuanianmaps.com/images/1939_MILITAEERGEGRAPHISCHE_KARTE_VON_LITAUEN_400K_comp.jpg [žiūrėta 2022 04 10].
147. Milroy Lesley 1980: *Language and Social Networks*, Oxford: Basil Blackwell.
148. Milroy Lesley 2002: Introduction: Mobility, contact and language change – Working with contemporary speech communities. – *Journal of Sociolinguistics* 6(1): 3–15.
149. Monka Malene 2015: Mobilitet og sprogforandring. – *NyS, Nydanske Sprogstudier*, 1(49), 98–122. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.7146/nys.v1i49.22911> [žiūrėta 2019 11 04].
150. Morkūnas Kazys 1994: Dėl priedzūkio ir jo ribų. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 84–92.
151. Murinienė Lina 2015: Naujosios Akmenės jaunimo kalba: tradicinės tarmės relikvai ir inovacijos. – *XII tarptautinis baltistų kongresas, pranešimo tezės*, Vilnius.
152. Murinienė Lina 2018: *Akmenės apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–58.
153. Oficialiosios statistikos portalas. Interneto prieiga: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=4de25ccf-d9d0-4a9f-81bd-bec607a23712#/> [žiūrėta 2024 03 09].
154. Pakalniškienė Dalia, Lubienė Jūratė 2015: Tarmė modernioje Lietuvoje: šiaurės žemaičių kringiškių atvejis. – *Res Humanitariae* 17, 101–113.
155. Plygavka Lilija 2014: Baltarusių kalbų dialektai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 228–237.

156. Połujański Aleksander 1858: *Wędrówki po guberni augustowskiej w celu naukowym odbyte*, Warszawa. Interneto prieiga: <http://linia-polnocna.internetdsl.pl/wedrowki/index.html> [žiūrėta 2020 09 12].
157. PPAŠŽ I – *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas*, Asta Leskauskaitė, Vilija Ragaišienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016.
158. PPAŠŽ II – *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas*, Asta Leskauskaitė, Vilija Ragaišienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2019.
159. Pupkis Aldonas 1995: Prestižinė kalba ir Jablonskio autoritetas. – *Gimtoji kalba* 12, 1–4.
160. Ragaišienė Vilija 2010: *Linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
161. Ragaišienė Vilija 2012: Daiktavardžių kirčiavimo polinkiai XX a. 6–7 dešimtmečio pietų aukštaičių šnektų rankraštiniuose šaltiniuose. – *Respectus Philologicus* 22(27), 219–231.
162. Ragaišienė Vilija 2014: Linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantų pateikimas *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyne*. – *Leksikografija ir leksikologija* 4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 190–215.
163. Ragaišienė Vilija 2015: Dviskiemenių *ju* kamieno daiktavardžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 3, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 304–321.
164. Ragaišienė Vilija 2022: Žmogų ir jo aplinką apibūdinantys skoliniai pietų aukštaičių šnektose. – *Vakary ir pietų aukštaičiai: tarmių ir kitų kalbų sąveika*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 394–412.
165. Ragaišienė Vilija 2022: Mirtis kaip vertybių matas pietų aukštaičių pasaulėvaizdyje. – *Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków / Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje* 3, Vilnius, Kraków: Księgarnia Akademicka, 37–51.
166. Ragaišienė Vilija 2023: Pietų aukštaičių šnektose vartojamų slavizmų vertinimo atspalviai. – *Slavistica Vilnensis* 68(1), 73–86. Interneto prieiga: [https://doi.org/10.15388/SlavViln.2023.68\(1\).96](https://doi.org/10.15388/SlavViln.2023.68(1).96) [žiūrėta 2024 01 05].
167. Ragauskaitė Alma 2012: Kompleksinė kultūrinio regiono samprata. – *Tautosakos darbai* 43, 109–125.
168. Ragauskaitė Alma 2016: *Lietuvos etnokultūrinis regionavimas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija.
169. Ramonaitė Jogilė Teresa 2021: Kalbinės nuostatos ir kalbinis elgesys: kieno poveikis stipresnis? Tarptautinio įvaikinimo situacijos tyrimas ir sąsajos su emigracija. – *Bendrinė kalba* 94, 1–24. Interneto prieiga: <https://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/2106/2212> [žiūrėta 2023 12 14].
170. Ramonienė Meilutė 2006: Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejis. – *Kalbos kultūra* 79, 137–148.
171. Ramonienė Meilutė 2013: Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. – *Taikomoji kalbotyra* 2, 1–18. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.15388/TK.2013.17260> [žiūrėta 2019 12 28].

172. Ramonienė Meilutė 2013a: Tarmės Aukštaitijos miestuose: mokėjimas, vartojimas ir kalbinės nuostatos. – *Miestai ir kalbos* II, moksl. red. Meilutė Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 75–90.
173. Ramonienė Meilutė 2013b: Išvados. Lietuvos urbanistiniai kalbiniai repertuarai ir XXI amžiaus sociolingvistinės perspektyvos. – *Miestai ir kalbos* II, moksl. red. Meilutė Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 235–239.
174. Ramonienė Meilutė 2017: Bendrinė kalba ir tarmė. Socialinės vertės skirtumai. – *Lietuvių kalbos idealai. Kaip keitėsi geriausias kalbos idėja*, moksl. red. Loreta Vaicekauskienė, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 95–110.
175. Ramonienė Meilutė 2022: Tarmių vieta XXI amžiaus Lietuvoje. – *Sociolingvistinė Lietuvos panorama. Gyventojų kalbinės nuostatos ir kalbinis elgesys*, moksl. red. Meilutė Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 183–205.
176. Ramonienė Meilutė 2022a: Ką pasako žvilgsnis į kalbinės nuostatas? – *Sociolingvistinė Lietuvos panorama. Gyventojų kalbinės nuostatos ir kalbinis elgesys*, moksl. red. Meilutė Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 275–278. Interneto prieiga: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:168439365/datastreams/MAIN/content> [žiūrėta 2023 01 24].
177. Rutkovska Kristina 2014: Lenkų kalbos paplitimas ir vartojimo ypatumai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 216–227.
178. Rutkovska Kristina 2016: Dabartinė Lietuvos lenkų tarmių būklė. – *Lietuvos lenkų tarmės*, Vilniaus universitetas, Polonistikos centras. Interneto prieiga: <http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/> [žiūrėta 2019 11 03].
179. Salys Antanas 1933: Kelios pastabos tarmių istorijai. – *Archivum Philologicum* 4, 21–34.
180. Salys Antanas 1992: *Raštai 4: Lietuvių kalbos tarmės*, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.
181. Sankoff Gillian 2019: Language Change across the Lifespan: Three Trajectory Type. – *Linguistic Society of America* 95(2), 197–229.
182. Savičiūtė Gertrūda, Vitkauskas Vytautas 1976: Prie balsių *t : k* ir *d : g* maišymas Švendubrės šnekoje. – *Baltistica* 12(2), 146–149.
183. Saville-Troike Muriel 1990: *The Ethnography of Communication. An Introduction*, Oxford: Basil Blackwell.
184. Savoniakaitė Vida 2009: Šiuolaikiniai dzūkai ir suvalkiečiai. – Rasa Paukštytė-Šaknienė, Vida Savoniakaitė, Žilvytis Šaknys (sud.), Irma Šidiškienė, *Lietuvos kultūra Dzūkijos ir Suvalkijos papročiai*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
185. Schmidt Jürgen Erich 2011: Formation of and change in regiolects and (regional) dialects in German. – *Taal & Tongval* 63, 143–173.
186. Siebenhaar Beat 2009: Horizontal convergence of linguistic varieties in a language space. – *Language and Space: Theories and Methods. An International Handbook of Linguistic Variation*, eds. Auer, Peter / Jürgen Erich Schmidt, Berlin, New York: Mouton de Gruyter: 241–258.

187. Skurkaitė Dana, Vidugiris Aloyzas 1964: Kai kurios Zervynų tarmės ypatybės. – *Zervynos*, Vilnius: Lietuvos TSR kraštotyros draugija, 121–129.
188. Spolsky Bernard 1998: *Sociolinguistics*, Oxford: Oxford University Press.
189. SŠG – *Sapūno ir Šulco gramatika*, parengė K. Eigminas, B. Stundžia, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas, 1997.
190. Šidlauskas Žydrūnas 2023: Priedzūkio tarminių ypatybių rekonstrukcija horizontaliajame ir vertikalajame kontinuumo: Kauno marių dugno atvejis. – *Acta Linguistica Lithuanica* 89, 211–235.
191. Švambarytė-Valužienė Janina 2014: Kalbinio punkto gyvavimo situacija: XX a. vidurys – XXI a. pradžia. – *Acta Linguistica Lithuanica* 71, 215–228.
192. Tagliamonte Sali A. 2006: *Analysing sociolinguistic variation*, Cambridge: Cambridge University Press.
193. Tamaševičius Giedrius 2008: Sociolingvistinis šnekamajai kalbai būdingos leksikos tyrimas. – *Kalbos kultūra* 81, 206–217.
194. Triaušytė Monika 2020: Naujojo vietinio kalbinio kodo samprata ir vertė: paribio žemaičių atvejis. – *Lietuvių kalba* 15, 1–15. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.15388/LK.2020.22436> [žiūrėta 2023 01 03].
195. Trudgill Peter 1983: *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*, London: Penguin.
196. Trudgill Peter 1986: *Dialects in contact*, Oxford: Blackwell.
197. Trudgill Peter 1992: Dialect contact, Dialectology and Sociolinguistics. – Kingsley Bolton, Helen Kwok (eds.), *Sociolinguistics Today. International Perspectives*, London/New York: Routledge, 71–79.
198. Trumpa Edmundas 1998: Kai kurios dzūkavimo raidos tendencijos Pelesos šnekoje. – *Baltistica* 33(1), 85–94.
199. Trumpa Edmundas 2008: *Pelesos šnektos balsinės fonemos ir jų variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
200. Tuomienė Nijolė 2008: *Ramaškonų šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
201. Tuomienė Nijolė 2010: Pietų aukštaičių šnektos Baltarusijoje: kalbų sąveikos padariniai. – *Respectus Philologicus* 18(23), 223–234.
202. Tuomienė Nijolė 2019: Pietų aukštaičių patarmės paribiai: sintaksinių konstrukcijų kaita. – *Kalbotyra* 72, 87–106.
203. Tuomienė Nijolė 2022: Kodų kaitos funkcijos Pietryčių Lietuvos diskurse / Functions of Code-Switching in the Discourse of Southeast Lithuania / Koda maiņas funkcijas dienvidaustrumu Lietuvas diskursā. – *Linguistica Lettica* 30, 238–265. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.22364/lingualet.30> [žiūrėta 2023 05 10].
204. Tuomienė Nijolė 2022a: Pietų aukštaičių patarmės paribiai: dvibalsių tarties kaita Šalčininkų apylinkėse. – *Acta humanitarica academiae Saulensis* 29, 51–67.
205. Urbanavičienė Jolita 2014: Rytų ir pietryčių vilniškių kalbinės nuostatos. – *Acta Linguistica Lithuanica* 70, 63–81.
206. Urbanavičienė Jolita 2018: Baltų *ā, *ē diftongizacija vidurinės ir jaunesniosios kartos rytų aukštaičių vilniškių kalboje. – *Rytų aukštaičių patarmė: kaita ir pokyčiai*, sud. Jolita Urbanavičienė, Ritutė Petrokienė, Vilnius: Baltijos kopija, 59–82.

207. Urbanavičiūtė Žaneta 1970: Kietieji ir minkštieji priebalsiai lietuvių literatūrinėje kalboje ir tarmėse. – *Baltistica* 6(1), 61–65.
208. Urbanavičiūtė Žaneta 1970a: Priebalsiai *l, r, s* (z?) prieš negalūninius *ē, en* lietuvių kalbos tarmėse. – *Kalbotyra* 21, 75–86.
209. Urbanavičiūtė Žaneta 1971: Priebalsių kietinimas lietuvių kalbos tarmėse. – *Kalbotyra* 23, 55–70.
210. Urbanavičiūtė Žaneta 1974: Priebalsiai *l, r, s, z* prieš žodžio galo *e* aukštaičių tarmėse. – *Kalbotyra* 25(1), 73–81.
211. Urbanavičiūtė Žaneta 1976: Ašašnikų šnektą. – *Mūsų kalba* 6, 20–23.
212. Urbanavičiūtė Žaneta 1978: Priebalsių *t, d, n* ir *b, p, m, v* kietinimas lietuvių kalbos tarmėse. – *Kalbotyra* 29(1), 69–77.
213. Vaicekauskienė Loreta 2008: Preskriptyvumas ir deskriptyvumas (skolinių) norminimo politikoje. – *Darbai ir dienos* 50, 31–41.
214. Vaicekauskienė Loreta 2010: Lietuvių kalbos norminimo šimtmetis. – *Naujasis židinys-Aidai*, 165–172.
215. Vaicekauskienė Loreta 2017: Du sąmonės lygmenys, dvi geriausios kalbos, vienas standartas. – *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*, moksl. red. Loreta Vaicekauskienė, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 111–142.
216. Vaicekauskienė Loreta, Sausverde Erika 2012: Lietuvos tarmių rezervatas. Socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. – *Taikomoji kalbotyra* 1, 1–27. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.15388/TK.2012.17250> [žiūrėta 2019 12 28].
217. Valentukevičienė Danutė 2019: Kabelių apylinkių sangražiniai veiksmažodžiai. – *Lietuvių kalba* 13, 1–15. Interneto prieiga: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22485> [žiūrėta 2019 10 23].
218. Valentukevičienė Danutė 2021: Dzūkavimo pokyčiai Varėnos geolekto plote. – *Lietuvių dialektologijos profiliai: XXI amžiaus pradžios regioniniai variantai, jų santykiai ir perspektyvos*, Violeta Meiliūnaitė (aut. ir sud.), Agnė Čepaitienė, Diana Dambrauskienė, Žydrūnas Šidlauskas, Nijolė Tuomienė, Simona Vyniautaitė, Danutė Valentukevičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 37–57. Interneto prieiga: <http://lki.lt/wp-content/uploads/2022/01/Lietuviu-dialektologijos-profiliai-1.pdf> [žiūrėta 2022 03 28].
219. Valentukevičienė Danutė 2023: Priebalsių kietinimo dinamika Marcinkonių apylinkėse. – *Acta Linguistica Lithuanica* 88, 145–164.
220. *Varėnos rajono savivaldybė: seniūnijos*. Interneto prieiga: <https://varena.lt/seniunijos/> [žiūrėta 2024 03 15].
221. *Varėnos rajono savivaldybės viešoji biblioteka*. Interneto prieiga: <https://www.varenosvb.lt/mobili-biblioteka> [žiūrėta 2024 03 15].
222. Vencius Tautvydas 2021: Socialinis mobilumas tarp kartų Lietuvoje: skirtingo matavimo perspektyvos. – *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 24, 40–53. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2022.36> [žiūrėta 2024 03 01].
223. Vidugiris Aloyzas 1989: Šnektos apžvalga. – *Dubičiai*, Vilnius: Mintis, 201–213.
224. Vidugiris Aloyzas 1970: Dainavos šalies žmonių tarmė. – *Merkinė*, Vilnius: Vaga, 247–256.

225. Vidugiris Aloyzas 1998: *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
226. Vyniautaitė Simona 2020: Plungės geolektas regresyvinės balsių *i, u* asimiliacijos požiūriu. – *Lietuvių kalba* 14, 1–19. Interneto prieiga: <https://doi.org/10.15388/LK.2020.22465> [žiūrėta 2021 08 01].
227. Vyniautaitė Simona 2021: *Tarminio požymio statika ir dinamika: žemaičių regresyvinės balsių asimiliacijos atvejis*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
228. Volter Eduard A. 1887: *Ob etnografičeskoj pojezdke po Litve i Žmudi letom 1887 goda*, Sanktpeterburg: tipografija Imperatorskoj akademii nauk (Волтер Эдуард А. 1887: *Объ этнографической поьздкѣ по Литвѣ и Жмуди льтом 1887 года*, Санктпетербургъ: типографія Императорской академіи наукъ).
229. Zinkevičius Zigmąs 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
230. Zinkevičius Zigmąs 1969: Apie lietuvių kalbos tarmių skirstymą. – *Lietuvos TSR Mokslių akademijos darbai, A serija* 3(31), 137–151.
231. Zinkevičius Zigmąs 1987: „Dzūkai“ ir „dzūkavimas“. – *Acta Baltica–Slavica* 18, 413–421.
232. Zinkevičius Zigmąs 2002: *Rinktiniai straipsniai*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija.
233. Zinkevičius Zigmąs 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 137–149.
234. Zinkevičius Zigmąs 2009: Senųjų lietuvių kalbos gramatikų duomenys ir ano meto tarmės. – *Lituanistica* 55, 1–2(77–78), 52–57.
235. Zinkevičius Zigmąs 2009a: Jotvingiai ir jų kalba. – *Terra Jatwezenorum* 1, 18–33.

MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ IR KONFERENCIJŲ SĄRAŠAS

PUBLIKACIJOS DISERTACIJOS TEMA:

1. Valentukevičienė Danutė 2023: Prie balsių kietinimo dinamika Marcinkonių apylinkėse. – *Acta Linguistica Lithuanica* 88, 145–164.
2. Valentukevičienė Danutė 2021: Dzūkavimo pokyčiai Varėnos geolekto plote. – *Lietuvių dialektologijos profiliai: XXI amžiaus pradžios regioniniai variantai, jų santykiai ir perspektyvos*, Violeta Meiliūnaitė (sud.), Agnė Čepaitienė, Diana Dambauskienė, Žydrūnas Šidlauskas, Nijolė Tuomienė, Danutė Valentukevičienė, Simona Vyniautaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Interneto prieiga: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2021~1686069249750/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2022 03 28].
3. Valentukevičienė Danutė 2019: Kabelių apylinkių sangražiniai veiksmažodžiai. – *Lietuvių kalba* 13, 1–15. Interneto prieiga: <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22485> [žiūrėta 2019 10 23].

PRANEŠIMAI DISERTACIJOS TEMA:

1. Valentukevičienė Danutė 2023: Varėnos geolekto atvejais: pietų aukštaičių patarmė ir tapatybė. – 28-oji tarptautinė mokslinė Jono Jablonskio konferencija *Kalba ir laikmetis: asmens, kartos, visuomenės reprezentacijos kalboje*, 2023 m. rugsėjo 21–22 d., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Interneto prieiga: <http://lki.lt/skelbiame-28-osios-tarptautines-mokslines-jono-jablonskio-konferencijos-kalba-ir-laikmetis-asmens-kartos-visuomenes-reprezentacijos-kalboje-programa/> [žiūrėta 2023 09 21].
2. Valentukevičienė Danutė 2022: (De)palatalizacijos dinamika Marcinkonių apylinkėse. – Lietuvių kalbos instituto doktorantų mokslinė konferencija *Naujausi moksliniai tyrimai ir inovacijos*, 2022 m. balandžio 28 d., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Interneto prieiga: <http://lki.lt/wp-content/uploads/2023/03/LKI-doktorantu-mokslines-konferencijos-programa.pdf> [žiūrėta 2022 04 28].
3. Valentukevičienė Danutė 2022: Depalatalizacijos polinkiai Marcinkonių ir Kabelių apylinkėse. – VI tarptautinė mokslinė konferencija iš ciklo *Slavų kalbos sociolingvistikos aspektu. Slavijos paribiai XX–XXI amžių sandūroje. Kalba–visuomenė–kultūra–tapatybė* ir kultūrinės lingvistikos dirbtuvės, 2022 m. rugsėjo 8–10 d., Vilnius: Vilniaus universitetas, Vilniaus universiteto Polonistikos centras. Interneto prieiga: https://www.sociolingvistika2022.flf.vu.lt/wp-content/uploads/2022/08/Tezes_2022_maketas-23.08-su-ISBN-2.pdf [žiūrėta 2022 09 08].
4. Valentukevičienė Danutė 2021: Pietų aukštaičių patarmės pokyčiai XXI a. rašytiniuose tekstuose. – 2-oji tarptautinė mokslinė konferencija *Jaunieji humanitarai ir Kazimieras Būga*, 2021 m. lapkričio 21–22 d., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Interneto prieiga: <http://lki.lt/wp-content/uploads/2021/11/Konfe>

rencijos-%E2%80%9EJaunieji-humanitarai-ir-Kazimieras-buga-programa.pdf
[žiūrėta 2021 11 21].

5. Valentukevičienė Danutė 2021: Dzūkavimo pokyčiai: XXI a. situacija. – 10-oji tarpdisciplininė mokslinė konferencija *Regionas, istorija, kultūra ir kalba*, 2021 m. gegužės 20–21 d., Šiauliai: Vilniaus universiteto Šiaulių akademija.

SUMMARY

LINGUISTIC AND SOCIAL CLUSTER OF VARÈNA GEOLECT DURING THE APPARENT TIME

This dissertation examines the linguistic and sociocultural characteristics of the Varèna gelect, the attitudes of its inhabitants towards this local language variant, and provides a prognostic assessment of its future, all analysed in apparent time.

RESEARCH MATERIAL. The data analysed in this study (audio recordings, sociolinguistic resident place questionnaires, and sociolinguistic informants' questionnaires) were collected between 2019 and 2023 from 12 locations within the Varèna gelect zone, as identified in the Lithuanian Language Atlas (LLA): Sarapiniškės (LLA 647), Valkiniškai (LLA 649), Akmuõ (LLA 662), Varèna (LLA 678), Vydėniai (LLA 679), Merkinė (LLA 688), Daržėliai (LLA 696), Marcinkónys (LLA 697), Rudnià (LLA 698), Dubičiai (LLA 699), Šklėriai (LLA 703), Kabėliai (LLA 704). A total of 122 people from three generations were interviewed: 79 older, 18 middle-aged, and 25 younger informants. This resulted in 121 hours of recorded dialect texts and 115 completed sociolinguistic questionnaires. The sociocultural situation of the Varèna gelect zone is analyzed based on sociolinguistic data from 21 LLA points for the area, focusing on infrastructure and mobility patterns.

RESEARCH OBJECT. The object of this study is the linguistic and sociocultural cluster of the Varèna gelect, analyzed in apparent time based on the collected data.

The **RESEARCH AIM** is to investigate both the horizontal and vertical continuums of the Varèna gelect and to identify the directions of change in the traditional South-eastern Highlands subdialect within the Varèna gelect zone.

To realize the aim the following **OBJECTIVES** were set:

- 1) To discuss the population density and demographic situation, determine the infrastructure of the areas, and analyze their influence on the change in the local linguistic variant. This is based on data from informants' surveys and other information sources while considering the sociocultural and socio-economic conditions of the central settlements within the Varèna gelect zone.
- 2) To create a map of sociocultural networks and, based on its analysis, identify the characteristics of the open and closed networks within the Varèna gelect zone;
- 3) To analyze the selective linguistic data from the chosen LLA points;
- 4) To study the language variants among representatives of three generations, their perspectives on language usage, and to determine the correlation between linguistic attitudes and extralinguistic factors;
- 5) To ascertain the directions of language change across three generations and assess the vitality, dialectality, stability, and prognostic dialectal continuity of the area under investigation.

RESEARCH NOVELTY AND RELEVANCE. This study on the Varėnà geolect, focusing on sociocultural and linguistic interactions, holds significant relevance in several aspects. It represents the first exploration of geolect as a new dialectal formation in Lithuanian dialectology, employing advanced quantitative and qualitative methods from Geolinguistics and Sociolinguistics. The research investigates various aspects including the specifics of the Varėnà geolect zone, social networks and mobility patterns of its inhabitants, selective dialect data, and linguistic preferences observed in apparent time. By integrating both horizontal and vertical dimensions, the study emphasizes the developmental features and trends of this emerging dialect formation.

This work is relevant from both theoretical and practical perspectives. It contributes to the understanding of the ongoing development and evolution of the Varėnà geolect, offering insights into the prognosis of the viability of new language formations and their distinctive characteristics.

STRUCTURE. The dissertation consists of an Introduction, four chapters, and Conclusions.

The second chapter of the dissertation (*Varėna Geolect Basis – Southern Highlanders' Subdialect*) explores the Southern Highlands subdialect within the framework of Lithuanian dialect classifications. It examines the dialectal features specific to the Varėnà subdialect and discusses the territorial and dialectal heterogeneity observed within the Varėnà geolect zone.

In the third chapter, the geolinguistic paradigm is employed to analyze the horizontal continuum of the Varėnà geolect. Statistical data is utilized to describe the infrastructure of the Varėnà area, assess the viability of LLA points, examine socio-cultural networks, and discuss population mobility trends. The chapter concludes with a prognostic assessment, predicting the distribution of potentially well-preserved and vulnerable dialectal features across the territory.

The fourth chapter analyzes the phonetic features of the dialect, focusing on the narrowing of vowels *q* and *ę*, the dynamics of consonant hardening, and the evolution of what is known as *dzūkavimas*. These selected dialectal features are examined as crucial elements of the Varėnà geolect.

The fifth chapter explores the attitudes of the older, middle, and younger generations towards the local language variant, as well as their perspectives on dialect usage and the Southern Highlands subdialect. The conclusions drawn from the data analyzed in the preceding chapters of the dissertation are presented in the final section.

The bibliography comprises 235 entries.

The thesis includes 47 figures and 21 tables as illustrative materials. Additionally, it contains 5 appendices: 1. Register of sound recordings; 2. Sociolinguistic questionnaire of the place of residence; 3. Sociolinguistic questionnaire of the informant; 4. Compendium of characters of the South Highlands subdialect in the International Phonetic Transcription (IPT); 5. List of Varėnà district municipality general education schools by territories served according to educational programs in 2020.

METHODS. The study employs a multimodal or multifunctional dialectology approach. Within this framework, the analysis evaluates selective dialectal facts, considering the socio-historical and socio-cultural context of the residential area, socioeconomic indicators, and the community's attitudes towards local language variants across three generations.

In the dissertation, the socio-cultural situation of the Varėnà geolect zone was examined according to a multidimensional model of prognostic research:

1. The study utilized the socio-cultural network of the community method to investigate demographic, geographical, and factors influencing the mobility of language users within the geographical area. Centres of attraction and directions of population mobility were visualized on maps created using the geospatial information program *Felt Maps*, integrating Google Maps functionalities with *Geographic Information Systems* (GIS).

2. The study identified several prominent linguistic features: the narrowing of vowels *q* and *ę* (replaced by *q̄* and *ę̄*, a phenomenon known as *dzūkavimas*), the use of affricates *c* and *dz* instead of *t* and *d*, and *č* and *dž* in specific positions, as well as consonant hardening. These features were analyzed using the quantitative language change estimation method developed by Fumio Inoue and applied in Lithuanian geolinguistic research by Danguolė Mikulėnienė. The generalized estimates of these dialect features among the Southern Highlanders were illustrated using a rectangular diagram and the computer program Gabmap, employing dialectometric methods. The data was visualized in a pseudo-map format

The infinitive form of the verb was selected to estimate *dzūkavimas*, focusing on its systematic occurrence in this form. Other instances of *dzūkavimas* were excluded due to their irregular and unsystematic nature.

3. The dissertation discusses the attitude of dialect users towards the local language variant using descriptive and comparative methods.

Analytical, comparative, and descriptive methods are utilized to analyze empirical data and objectively calculated indicators of dialectality. This involves comparing features within the dialectal area and describing the results obtained.

In the second chapter, titled *Varėnà Geolect Basis – Southern Highlanders' Subdialect*, the following topics are discussed: the classification of the aforementioned subdialect within Lithuanian dialects (2.1), its characteristic phonetic features (2.2), and the territorial and linguistic heterogeneity within the Varėnà geolect zone (2.3).

Antanas Salys (1933) identified the Southern Highlanders based on their pronunciation of *an*, *am* and *en*, *em*, notably their unique consonantal features known as *dzūkavimas*. He initially referred to them as Western Dzūkai. Later, Aleksas Girdenis and Zigmas Zinkevičius introduced the term “Southern Highlanders' subdialect” to replace this designation. According to their classification, distinctive features of the Southern Highlanders include the diphthong *uo*, pronounced as a parallel, and the retention of mixed diphthongs *an*, *am*, *en*, and *em*. However, these features alone are

insufficient to distinctly identify the Varėnà dialect. When identifying new dialectal formations, varying degrees of dialecticity are encountered, and many prominent dialectal features have become unstable – meaning they are not universally used and are not consistently present.

The traditional Southern Highlands subdialect is characterized by several distinguishing features: the pronunciation of mixed diphthongs *an*, *am*, *en*, *em* and nasal vowels *q*, *ɛ*. Additionally, notable characteristics include the substitution of *e*, *ei* at the beginning of words with *a*, *ai*, as well as the softening and hardening of consonants. Less prominent features encompass variations in vowel quality such as *o*, *é*, and the lengthening of initial syllables with the occurrence of sequences like *ui*, *il*, *im*, *in*, *ir*, *ul*, *um*, *un*, and *ur*.

The variability in the Varėnà dialect zone can be attributed to the uneven socio-cultural and linguistic development of the LLA points, influenced by their administrative dependencies over the centuries.

In the chapter titled *Geolinguistic Paradigm in Studies of Regional Variability*, several key aspects related to the Varėnà geolect zone are explored: the assessment of LLA points based on demographic, sociocultural, and economic characteristics categorized them into viable, moderately viable, low viability, and disappearing points (3.1); analysis of the socio-demographic situation, focusing on sparsely inhabited areas, and geographical factors influencing the spread of linguistic innovations (3.2); discussion on population mobility trends and identification of urban centres such as Varėnà, Vĩlnius, Drũskininkai, Eĩšiškės, and Kalesniĩkai that act as focal points for migration (3.3).

The linguistic shift in Varėna is linked to the interconnected social networks of its residents and communities, as well as the pull of urban centres and the impact of non-dialectal languages (3.4). It is argued that the southern Varėna geolect zone offers the most conducive environment for the survival of the dialectal variant.

One crucial indicator of dialectal evolution is the alteration of dialectal features. In the chapter *Realization of Phonetic Features in the Varėna Geolect Zone*, dialectal features are assessed using quantitative methods. The evaluation utilizes Fumio Inoue's scale for measuring changes in dialectal speech (dialectality), as adapted by Danguolė Mikulėnienė. The results are also analyzed using the computer program *Gabmap*: diagrams and pseudo-maps are drawn.

The research findings revealed that the reduction of the long vowels *q* and *ɛ* is a common trait across all three generations. This dialectal feature diminishes progressively from one generation to the next, whereas the prevalence of non-dialectal features increases. Analysis of the narrowing of *q* and *ɛ* among the youth suggests that language among young people is undergoing processes of convergence (4.1).

Quantitative methods used to measure the indicators of *dzũkavimas* in verb infinitives confirm a consistent weakening or disappearance of this dialectal feature (4.2). Among the older generation, 57% fully realize this feature, whereas only 12% of the

middle generation do so. Young people exhibit slightly higher realization rates compared to the middle generation.

Consonants like *r*, *š*, and *ž* undergo varying degrees of hardening. In the southern part of the Varèna geolect, the older generation notably intensifies the hardening of the consonant *r*, while *š* and *ž* are less affected. However, the middle and younger generations exhibit less pronounced adherence to this dialectal feature (4.3).

The apparent-time analysis of phonetic features reveals the instability of dialectal characteristics and the emergence of new dialectal forms that preserve only their markers. Research data indicates that the language used by the younger generation diverges the most from the traditional Southern Highlanders' subdialect.

The section *Language Users' Attitude Towards the Local Language Variant* explores how three generations of language users in the Varèna geolect zone perceive their dialect. It examines their views on its usage, their assessment of the local language variant, and their perspectives on its future viability. The findings indicate a correlation between the informants' attitudes towards the dialect and ongoing linguistic changes, including the emergence of new dialectal forms.

The assessment of dialect users' attitudes reflects cognitive, emotional, and practical aspects of language use. Across all three generations, the local language variant is seen as integral to ethnographic identity, distinguishing between "insiders" and "outsiders". Despite the positive emotional and cognitive evaluations of the Southern Highlanders' dialect, its low social prestige does not influence linguistic behaviour significantly.

The research results of this dissertation are summarized in the following CONCLUSIONS:

1. In the Varèna geolect zone, both horizontal and vertical continuums emerge. The processes of linguistic change occur under similar conditions but vary in intensity and effectiveness.
2. In the Varèna geolect zone, changes in the southern highlanders' subdialect within the horizontal continuum are local, with primary and secondary dialect features converging. This internal change is also evident in the vertical continuum, where socio-cultural factors such as high mobility within the dialect area, the influence of urban and resort centres, and exposure to non-dialect languages drive the subdialect's evolution. Additionally, infrastructure changes and demographic shifts significantly impact the viability of LLA points in the sparsely populated Varèna area.
3. The viability of these points is linked to demographic factors, socio-cultural conditions, and developed infrastructure. The points with developed infrastructure are considered the most viable, taking into account the specifics of the sparsely inhabited Varèna area: Varèna (LLA 678), Valkiniñkai (LLA 649), and Merkinè (LLA 688). Other viable points are Perlojà (LLA 677), Marcinkónys

(LLA 697), Nedzingė (LLA 676), Vydėniai (LLA 678), and Dubičiai (LLA 699), which weaken as infrastructure deteriorates. The following points are considered of low vitality, disappearing: Kabėliai (LLA 704), Rūdnia (LLA 698), Puvėčiai (LLA 689), Daržėliai (LLA 696), Akmuo (LLA 662), Sarapiniškės (LLA 647), Čebatėriai (LLA 663), Pūčkėrnės (LLA 648), Druckūnai (LLA 661), Kaniavà (LLA 690), Įlgininkai (LLA 660), and Šklėriai (LLA 703). In the Varėnà geolect zone, the locations of LLA points where local dialect variants would be identified as cases of the endangered stage have not been identified, except the points that are disappearing naturally (due to population decline and deteriorated infrastructure).

4. The southern part of the Varėnà geolect has best preserved its dialectal features in Marcinkónys (LLA 697), Rudnià (LLA 698), Dubičiai (LLA 699), Puvėčiai (LLA 689), Kaniavà (LLA 690), Daržėliai (LLA 696), Šklėriai (LLA 703), and Kabėliai (LLA 704). In the southern zone, where more dialectal features are used, the change process is slower and less pronounced. This is determined by the localization of points and demographic factors, i.e., the mentioned areas, which are dominated by older and middle generation residents, are far from urban centers and are less susceptible to the influence of non-dialectic language.
5. The potential direction of change in the dialectal features of the Varėnà geolect is towards the east. Due to the strong influence of Vilnius, the entire Varėnà geolect zone is affected by the standard language. This influence leads to rapid changes in pronunciation, especially among the middle and younger generations.
6. In residential areas, a modified and rather inhomogeneous dialect variant is used. The Varėnà geolect has significantly diverged from the traditional sub-dialect of the southern highlanders. While the older generation preserves most of the dialect features, the speech of the middle and younger generations is more aligned with the regiolect.
7. Statistical analysis of dialect indicators shows that all three generations retain the distinguishing characteristic of southern highlanders: the narrowing of the vowels *q* and *ę*. These dialectal indicators are the most prominent among all studied dialect features.
8. Quantitative methods have confirmed the decline of the Dzūkai dialect. Dialect usage rates (Lith *dzūkavimas*) in verb conjugation are low across all three generations. Among young people, *dzūkavimas* functions as a dialectal marker rather than a dialectal sign.
9. In the horizontal continuum of language, the levelling of consonant hardening variability is linked to sociolinguistic variables, such as the age and education of community members. In the southern Varėnà geolect zone, this consonantism phenomenon is characteristic only of the older generation. The tendencies of middle and younger generations to harden consonants are similar throughout the geolect zone.

10. The weakening of the dialecticity of the Varèna geolect and the community's tendency to abandon local dialect features—such as the hardening of consonants *r*, *š*, *ž*, *č*, *dž*, *dz*, characteristic of the southern zone of the Varèna geolect, and the mixing of consonants *s*, *z*, and *š*, *ž*—indicate rapid levelling processes and increased similarity within the dialectal area. The distance of the geolect from the traditional dialect of the southern highlanders is marked by the erasure or transformation of dialect features into unstable markers. The vertical change, which involves the convergence or levelling of the dialect with the common language, is reflected in the speech of the middle and younger generations, who exhibit the most preserved dialect features. The language preferences of young people are linked to the ongoing development and change of the Varèna geolect and the formation of the regiolect over time.
11. The linguistic preferences of dialect users highlight the relatively low social status of the Southern Highlands dialect and its symbolic importance in defining the culture and identity of Dzūkija region inhabitants. The cognitive and emotional aspects of language attitude assessments are intertwined with broader socio-economic opportunities and the linguistic behaviors of language users.
12. Considering the variability in the language of young people and the ongoing processes of convergence, divergence, and leveling within the Varèna geolect zone, a rapid shift from the geolect to the regiolect can be anticipated.

GYVENIMO, MOKSLINĖS IR KŪRYBINĖS VEIKLOS APRAŠYMAS

Disertantė Danutė Valentukevičienė gimė 1973 m. gegužės 16 d. Marcinkonių kaime, Varėnės rajone. Mokėsi Marcinkonių vidurinėje mokykloje.

2011 m. baigė Vilniaus pedagoginį universitetą, lietuvių filologijos studijas, įgijo lietuvių filologijos bakalauro laipsnį ir mokytojo kvalifikaciją, 2015 m. – Lietuvos edukologijos universitetą, lietuvių filologijos magistrantūros studijas (specializacija – kalbotyra).

Po studijų D. Valentukevičienė dalyvavo Lietuvių kalbos instituto projektuose: 2011–2012 m. – *Tarmių leksikos ir fonetikos pokyčių fiksavimas ir mokslinis tyrimas*, 2013 m. – *Tarmių duomenų rinkimas Lietuvių kalbos žodyno kartotekai ir Tarmių archyvo fonotekai* (projektų vadovė – dr. Jolita Urbanavičienė).

2019–2023 m. studijavo Lietuvių kalbos instituto doktorantūroje ir parengė mokslo daktaro disertaciją *Kalbinė ir sociokultūrinė Varėnės geolekto sankloda stebimuojai laiku* (darbo vadovė – prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė) pagal suteiktą Lietuvių kalbos institutui, Vytauto Didžiojo universitetui, Klaipėdos universitetui, Vilniaus universitetui doktorantūros teisę.

D. Valentukevičienės mokslinių interesų sritis – pietų aukštaičių patarmė ir jos pagrindu besiformuojantys tarminiai dariniai. Kartu su bendraautoriais Violeta Meiliūnaite, Agne Čepaitiene, Diana Dambrauskiene, Žydrūnu Šidlausku, Nijole Tuomienie, Simona Vyniautaite parengė studiją *Lietuvių dialektologijos profiliai: XXI amžiaus pradžios regioniniai variantai, jų santykiai ir perspektyvos* (2021), išspausdino du mokslinius straipsnius, dalyvavo 4 tarptautinėse konferencijose.

Disertantė dalyvauja dialektologų ekspedicijose, skaito paskaitas visuomenei. Jos mokslinės sklaidos straipsniai išspausdinti žurnaluose *Pasaulio lietuvis* ir *Gimtoji kalba*.

2022 m. už aktyviai vykdomus mokslinius tyrimus D. Valentukevičienei skirta Evelinos Kolupailaitės–Masiokienės ir Broniaus Masioko stipendija.

Nuo 2023 m. D. Valentukevičienė dirba Lietuvių kalbos institute, Geolingvistikos centre, jaunesniąja mokslo darbuotoja.

**GYVENAMŲJŲ VIETŲ
(LIETUVIŲ KALBOS ATLASO PUNKTŲ)
SUTRUMPINIMAI**

Akm (LKA 662) – Akmuõ, Varėnõs r.	Ndz (LKA 676) – Nedzìngė, Varėnõs r.
Dbč (LKA 699) – Dubìčiai, Varėnõs r.	Pčk (LKA 648) – Pūčkõrnės, Varėnõs r.
Drc (LKA 661) – Druckúnai, Varėnõs r.	Prl (LKA 677) – Perlojà, Varėnõs r.
Čbt (LKA 663) – Čebatõriai, Varėnõs r.	Pvč (LKA 689) – Puvõčiai, Varėnõs r.
Drž (LKA 696) – Daržėliai, Varėnõs r.	Rud (LKA 698) – Rudnià, Varėnõs r.
Ilg (LKA 660) – Įlgininkai, Varėnõs r.	Srp (LKA 647) – Sarapìniškės, Varėnõs r.
Kab (LKA 704) – Kabėliai, Varėnõs raj.	Škl (LKA 703) – Šklėriai, Varėnõs r.
Knv (LKA 690) – Kaniavà, Varėnõs r.	Vyd (LKA 679) – Vydėniai, Varėnõs r.
Krš (LKA 664) – Kuřšiai, Varėnõs r.	Vlk (LKA 649) – Valkiniņkai, Varėnõs r.
Mrc (LKA 697) – Marcinkónys, Varėnõs r.	Vrn (LKA 678) – Varėnà, Varėnõs r.
Mrk (LKA 688) – Merkìnė, Varėnõs r.	

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav. Naujieji tarminiai dariniai – geolektai ir regiolektai (Geržotaitė, Mikulėnienė 2014, XIII žemėlapis ir komentaras).....	8
2 pav. Lokaluota Varėnės geolekto zona (žemėlapio autorė Laura Brazaitienė).....	11
3 pav. Lietuvių tarmių žemėlapis (A. Salys 1933).....	20
4 pav. Dėsningsnis balsių <i>i, y</i> suužpakalėjimas po kietinamų priebalsių <i>r, š, ž, č, dž</i>	25
5 pav. Žodžio pradžios <i>e</i> tarimas (LKA II, žemėl. Nr. 9).....	28
6 pav. Kamieno tvirtapradžiai <i>am, an</i> (LKA II, žemėl. Nr. 68).....	29
7 pav. 1939 m. pietų aukštaičių LKA punktai (Militärgeographische Karte von Litauen und dem Memelgebiet).....	31
8 pav. Priebalsių kietinimas kamienne prieš <i>e</i> (žemėl. Nr. 87).....	32
9 pav. Jotas po <i>b, p</i> žodžiuose <i>bjaurus, pjauti, spjauti</i> ir jų vediniuose (LKA II, žemėl. Nr. 81).....	32
10 pav. Minkštųjų priebalsių <i>t, d</i> ir <i>k, g</i> mišimo paplitimas pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių plote (Leskauskaitė, Mikulėnienė 1998: 97).....	33
11 pav. Lietuvos seniūnijų urbanizacijos lygio tipologija.....	40
12 pav. Varėnės rajono savivaldybės gyventojų skaičiaus pokytis 2019–2023 m.	41
13 pav. Bibliotekų, kultūros centrų, mokyklų ir gydymo įstaigų tinklas Varėnės rajono savivaldybėje 2023 m.	44
14 pav. Svarbiausi Varėnės geolekto zonos traukos centrai ir mobilumo kryptys (žemėlapio autorė L. Brazaitienė).....	48
15 pav. Pietinė Varėnės geolekto zona, kurioje geriausiai išlaikomos tarminės ypatybės (žemėlapio autorė L. Brazaitienė).....	51
16 pav. Vietinių tarminių variantų kaita (Mikulėnienė 2020: 40).....	52
17 pav. Vyresniosios kartos balsių <i>q, ɣ</i> siaurinimo rodikliai.....	54
18 pav. Vyresniosios kartos balsių <i>q, ɣ</i> siaurinimo įvertis.....	55
19 pav. Vyresniosios kartos balsių <i>q, ɣ</i> siaurinimo indekso verčių pseudožemėlapis.....	56
20 pav. Vidurinės kartos balsių <i>q, ɣ</i> siaurinimo rodikliai.....	58
21 pav. Vidurinės kartos balsių <i>q, ɣ</i> siaurinimo įvertis.....	58
22 pav. Vidurinės kartos balsių <i>q, ɣ</i> siaurinimo indekso verčių pseudožemėlapis.....	59
23 pav. Jaunesniosios kartos balsių <i>q, ɣ</i> siaurinimo rodikliai.....	61
24 pav. Jaunesniosios kartos balsių <i>q, ɣ</i> siaurinimo įvertis.....	61
25 pav. Jaunesniosios kartos balsių <i>q, ɣ</i> siaurinimo indekso verčių pseudožemėlapis.....	62
26 pav. Vyresniosios kartos dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje rodikliai.....	64
27 pav. Vyresniosios kartos dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje tarmiškumo įvertis.....	65
28 pav. Vyresniosios kartos dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje indekso verčių pseudožemėlapis.....	65
29 pav. Vidurinės kartos dzūkavimo veiksmožodžio bendratyje rodikliai.....	67
30 pav. Vidurinės kartos dzūkavimo bendratyje tarmiškumo įvertis.....	67

31 pav. Vidurinės kartos dzūkavimo bendratyje indekso verčių pseudožemėlapis.....	68
32 pav. Jaunesniosios kartos dzūkavimo veiksmažodžio bendratyje rodikliai.....	69
33 pav. Jaunesniosios kartos dzūkavimo veiksmažodžio bendratyje tarmiškumo įvertis	70
34 pav. Jaunesniosios kartos dzūkavimo bendratyje indekso verčių pseudožemėlapis	70
35 pav. Kietinamojo priebalsio <i>r</i> tarmiškumo rodikliai.....	75
36 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo <i>r</i> priebalsio tarmiškumo įvertis.....	76
37 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo <i>r</i> priebalsio tarmiškumo pseudožemėlapis	76
38 pav. Kietinamojo priebalsio <i>š</i> tarmiškumo rodikliai.....	77
39 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo <i>š</i> priebalsio tarmiškumo įvertis	78
40 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo <i>š</i> priebalsio tarmiškumo pseudožemėlapis	79
41 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo priebalsio <i>ž</i> tarmiškumo rodikliai	80
42 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo <i>ž</i> priebalsio tarmiškumo įvertis	80
43 pav. Vyresniosios kartos kietinamojo <i>ž</i> priebalsio tarmiškumo pseudožemėlapis.....	81
44 pav. Pateikėjos 697Mrc2-1M priebalsių kietinimo polinkiai.....	82
45 pav. Pateikėjo 704Kab1-1V priebalsių kietinimo polinkiai.....	83
46 pav. Trijų kartų balsių <i>q</i> , <i>ę</i> siaurinimas.....	84
47 pav. Trijų kartų dzūkavimo veiksmažodžio bendratyje realizavimas	84

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Varėnės geolekto zonos LKA punktų sąrašas.....	14
2 lentelė. Apklaustų pateikėjų pasiskirstymas LKA punktuose pagal amžiaus grupes	15
3 lentelė. Pateikėjų išsilavinimas.....	15
4 lentelė. Tarmių identifikacijos lentelė (Girdenis, Zinkevičius 1966: 146).....	21
5 lentelė. Tarniniai pietų aukštaičių požymiai	22
6 lentelė. Gyvybingų punktų charakteristika	36
7 lentelė. Vidutiniškai gyvybingi punktai.....	37
8 lentelė. Mažai gyvybingi punktai	38
9 lentelė. Nykstantys punktai	39
10 lentelė. Gyventojų tankis Varėnės rajono savivaldybės seniūnijose 2022 m.	42
11 lentelė. Gyventojų skaičius Marcinkonių seniūnijoje 2020 m.	43
12 lentelė. Vyresniosios kartos pateikėjų kodai pseudožemėlapyje	56
13 lentelė. Vidurinės kartos pateikėjų kodai pseudožemėlapyje	60
14 lentelė. Jaunesniosios kartos pateikėjų kodai pseudožemėlapyje.....	62
15 lentelė. Vyresniosios kartos dzūkavimo bendratyje pateikėjų kodai pseudožemėlapyje ..	66
16 lentelė. Vidurinės kartos dzūkavimo bendratyje pateikėjų kodai pseudožemėlapyje	68
17 lentelė. Jaunesniosios kartos dzūkavimo bendratyje pateikėjų kodai pseudožemėlapyje	
18 lentelė. Pateikėjų kietinamieji priebalsiai	71
19 lentelė. Vyresniosios kartos pateikėjų, kietinančių <i>r</i> priebalsį, kodai pseudožemėlapyje	72
20 lentelė. Vyresniosios kartos pateikėjų, kietinančių <i>š</i> priebalsį, kodai pseudožemėlapyje	78
21 lentelė. Vyresniosios kartos pateikėjų, kietinančių <i>š</i> priebalsį, kodai pseudožemėlapyje	81

PRIEDAI

1 PRIEDAS. GARSO ĮRAŠŲ REGISTRAS

Eil. Nr.	LKA punktas	Vietovė	Pateikėjo kodas	Garso įrašo data	Garso įrašo trukmė
AKMUO (LKA 662)					
Vyresnioji karta					
1.	LKA662 Akmuo	Maskaukos k.	662Akm3V	2021 m.	1 val. 19 min. 7 sek.
2.	LKA662 Akmuo	Paakmenės k.	662Akm3M	2021 m.	48 min. 1 sek.
3.	LKA662 Akmuo	Akmenio k.	662Akm3-1V	2021 m.	22 min. 5 sek.
4.	LKA662 Akmuo	Maskaukos k.	662Akm3-1M	2021 m.	1 val. 56 min. 39 sek.
Vidurinė karta					
5.	LKA662 Akmuo	Paakmenės k.	662Akm2V	2021 m.	45 min. 58 sek.
Iš viso: 5 val. 11 min. 50 sek.					
DARŽELIAI (LKA 696)					
Vyresnioji karta					
6.	LKA696 Darželiai	Darželių k.	696Drž3M	2021 m.	10 min. 24 sek.
7.	LKA696 Darželiai	Darželių k.	696Drž3M	2021 m.	1 val. 32 min. 55 sek.
	LKA696 Darželiai	Darželių k.	696Drž3V	2021 m.	
8.	LKA696 Darželiai	Darželių k.	696Drž3-1V	2021 m.	1 val. 1 min. 49 sek.
	LKA696 Darželiai	Darželių k.	696Drž3-1M	2021 m.	
9.	LKA696 Darželiai	Darželių k.	696Drž3-2M	2021 m.	2 val. 23 min. 4 sek.
10.	LKA696 Darželiai	Kapiniškių k.	696Drž3-3M	2021 m.	1 val. 5 min. 53 sek.
11.	LKA696 Darželiai	Kapiniškių k.	696Drž3-3M	2021 m.	1 val. 5 min. 22 sek.
	LKA696 Darželiai	Kapiniškių k.	696Drž3-2V	2021 m.	
Jaunesnioji karta					
12.	LKA696 Darželiai	Darželių k.	696Drž1M	2021 m.	1 val. 5 min. 22 sek.
Iš viso: 8 val. 16 min. 44 sek.					
DUBIČIAI (LKA 699)					
Vyresnioji karta					
13.	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč3M	2021 m.	2 val. 4 min. 43 sek.
	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč3-1M		
	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč3-2M		
14.	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč3-3M	2021 m.	1 val. 40 min. 20 sek.
15.	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč3-4M	2021 m.	1 val. 31 min. 32 sek.
	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč3V		

Eil. Nr.	LKA punktas	Vietovė	Pateikėjo kodas	Garso įrašo data	Garso įrašo trukmė
16.	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč3-5M	2021 m.	1 val. 3 sek.
	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč3V		
17.	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč3-6M	2023 m.	1 val. 26 min.
18.	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč3-6M	2023 m.	52 min.
Vidurinė karta					
19.	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč2V	2023 m.	30 min.
20.	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč2M	2023 m.	2 val. 20 min.
Jaunesnioji karta					
21.	LKA699 Dubičiai	Dubičių k.	699Dbč1V	2023 m.	28 min.
Iš viso: 11 val. 34 min. 38 sek.					
KABELIAI (LKA 704)					
Vyresnioji karta					
22.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3V	2019 m.	2 val. 30 min. 38 sek.
	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3-2M	2019 m.	
23.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3-1V	2019 m.	23 min. 57 sek.
24.	LKA704 Kabeliai	Ašašninkų k.	704Kab3-2V	2019 m.	36 min.
25.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3M	2019 m.	27 min. 1 sek.
26.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3-7M	2019 m.	2 val. 17 min.
	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3-3V	2019 m.	
27.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3-1M	2019 m.	41 min. 40 sek.
28.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3-2M	2019 m.	1 val. 6 min. 34 sek.
29.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3-3M	2019 m.	17 min. 50 sek.
30.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3-4M	2019 m.	2 val. 13 min. 33 sek.
31.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3-5M	2019 m.	3 val. 34 min. 49 sek.
32.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3-6M	2019 m.	2 val. 23 min. 20 sek.
33.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3-7M	2019 m.	1 val. 10 min. 21 sek.
34.	LKA704 Kabeliai	Daržinėlių k.	704Kab3-8M	2019 m.	2 val. 50 min.
Vidurinė karta					
35.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab2V	2020 m.	1 val. 3 min. 57 sek.
36.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab2V	2020 m.	44 min. 55 sek.
	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab3-2V	2020 m.	
37.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab2V	2020 m.	36 min. 6 sek.
	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab2-1V	2020 m.	
38.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab2V	2020 m.	1 val. 3 min. 57 sek.
39.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab2M	2020 m.	7 min. 46 sek.
40.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab2-1M	2020 m.	8 min. 15 sek.

Eil. Nr.	LKA punktas	Vietovė	Pateikėjo kodas	Garso įrašo data	Garso įrašo trukmė
Jaunesnioji karta					
41.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab1M	2019 m.	1 val. 3 min.
42.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab1-1M	2022 m.	1 val.
43.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab1V	2022 m.	40 min.
44.	LKA704 Kabeliai	Ašalninkų k.	704Kab1-1V	2022 m.	1 val.
45.	LKA704 Kabeliai	Kabelių k.	704Kab1-2V	2019 m.	1 val. 29 min.
Iš viso: 25 val. 8 min. 15 sek.					
MARCINKONYS (LKA 697)					
Vyresnioji karta					
46.	LKA697 Marcinkonys	Marcinkonių k.	697Mrc3M	2022 m.	2 val. 16 min.
47.	LKA 697 Marcinkonys	Marcinkonių k.	697Mrc3-1M	2022 m.	1 val. 36 min.
48.	LKA 697 Marcinkonys	Marcinkonių k.	697Mrc3-2M	2022 m.	23 min. 12 sek.
49.	LKA 697 Marcinkonys	Marcinkonių k.	697Mrc3-3M	2022 m.	1 val. 21 min. 16 sek.
Vidurinė karta					
50.	LKA 697 Marcinkonys	Marcinkonių k.	697Mrc2M	2022 m.	1 val. 19 min. 45 sek.
51.	LKA 697 Marcinkonys	Marcinkonių k.	697Mrc2-1M	2022 m.	3 val. 13 min. 43 sek.
52.	LKA 697 Marcinkonys	Marcinkonių k.	697Mrc2-2M	2022 m.	3 val. 17 min. 57 sek.
Jaunesnioji karta					
53.	LKA 697 Marcinkonys	Marcinkonių k.	697Mrc1V	2022 m.	1 val. 2 min. 14 sek.
54.	LKA 697 Marcinkonys	Marcinkonių k.	697Mrc1M	2022 m.	1 val. 39 min. 37 sek.
55.	LKA 697 Marcinkonys	Marcinkonių k.	697Mrc1V	2022 m.	10 min. 32 sek.
56.	LKA 697 Marcinkonys	Marcinkonių k.	697Mrc1-1M	2023 m.	1 val.
57.	LKA 697 Marcinkonys	Marcinkonių k.	697Mrc1-2M	2021 m.	1 val.
Iš viso: 18 val. 24 min. 16 sek.					
MERKINĖ (LKA 688)					
Vyresnioji karta					
58.	LKA 688 Merkinė	Merkinės m.	688Mrk3V	2021 m.	1 val. 24 sek.
59.	LKA 688 Merkinė	Subartonių k.	688Mrk3-1V	2021 m.	1 val. 54 min. 49 sek.
	LKA 688 Merkinė	Subartonių k.	688Mrk3-1M		
60.	LKA 688 Merkinė	Subartonių k.	688Mrk1V		
61.	LKA 688 Merkinė	Subartonių k.	688Mrk3M	2021 m.	1 val. 2 min. 38 sek.
62.	LKA 688 Merkinė	Merkinės m.	688Mrk3-2M	2021 m.	1 val. 13 sek.
63.	LKA 688 Merkinė	Merkinės m.	688Mrk3-3M	2021 m.	33 min. 4 sek.
Vidurinė karta					
64.	LKA 688 Merkinė	Netiesų k.	688Mrk2M	2022 m.	46 min.
65.	LKA 688 Merkinė	Merkinės m.	688Mrk2-1M	2022 m.	34 min. 51 sek.
66.	LKA 688 Merkinė	Merkinės m.	688Mrk2V	2021 m.	33 min. 18 sek.

Eil. Nr.	LKA punktas	Vietovė	Pateikėjo kodas	Garso įrašo data	Garso įrašo trukmė
Jaunesnioji karta					
67.	LKA 688 Merkinė	Merkinės m.	688Mrk1V	2024 m.	36 min.
68.	LKA 688 Merkinė	Merkinės k.	688Mrk1M	2024 m.	46 min.
69.	LKA 688 Merkinė	Merkinės m.	688Mrk1-1M	2022 m.	32 min. 40 sek.
Iš viso: 9 val. 37 min. 1 sek.					
RUDNIA (LKA 698)					
Vyresnioji karta					
70.	LKA 698 Rudnia	Rudnios k.	698Rud3V	2023 m.	1 val. 14 min.
71.	LKA 698 Rudnia	Rudnios k.	698Rud3M	2023 m.	30 min. 34 sek.
Jaunesnioji karta					
72.	LKA 698 Rudnia	Rudnios k.	698Rud1V	2021 m.	27 min.
2 val. 11 min. 34 sek.					
SARAPINIŠKĖS (LKA 647)					
Vyresnioji karta					
73.	LKA 647 Sarapiniškės	Genionių k.	647Srp3M	2021 m.	2 val. 9 min. 25 sek.
74.	LKA 647 Sarapiniškės	Genionių k.	647Srp3V	2022 m.	
75.	LKA 647 Sarapiniškės	Sarapiniškių k.	647Srp3-1M	2021 m.	1 val. 43 min. 37 sek.
	LKA 647 Sarapiniškės	Sarapiniškių k.	647Srp3-2M		
76.	LKA 647 Sarapiniškės	Varėnės m.	678Srp3-3M		
	LKA 647 Sarapiniškės	Sarapiniškių k.	647Srp3-4M		
77.	LKA 647 Sarapiniškės	Puodžių k.	647Srp3-5M	2022 m.	1 val. 7 sek.
77.	LKA 647 Sarapiniškės	Molių k.	647Srp3-6M	2022 m.	33 min. 29 sek.
78.	LKA 647 Sarapiniškės	Salų k.	647Srp3-1V	2022 m.	57 min. 27 sek.
79.	LKA 647 Sarapiniškės	Bartelių k.	647Srp3-7M	2022 m.	1 val. 24 min 7 sek.
80.	LKA 647 Sarapiniškės	Bartelių k.	647Srp3-8M	2022 m.	1 val. 4 min.
81.	LKA 647 Sarapiniškės	Puodžių k.	647Srp3-9M	2022 m.	59 min. 41 sek.
Jaunesnioji karta					
82.	LKA 647 Sarapiniškės	Puodžių k.	647Srp1M	2022 m.	30 min. 11 sek.
Iš viso: 8 val. 34 min. 6 sek.					
VALKININKAI (LKA 649)					
Vyresnioji karta					
83.	LKA 649 Valkininkai	Valkininkai	649Vlk3M	2023 m.	20 min. 42 sek.
84.	LKA 649 Valkininkai	Valkininkai	649Vlk3-1M	2023 m.	1 val. 19 min.
85.	LKA 649 Valkininkai ⁷⁵	Valkininkai	649Vlk3V	2023 m.	30 min. 44 sek.
	LKA 649 Valkininkai	Dargužių k.	649Vlk3-1M		

⁷⁵ Jolantos Molienės garso įrašas.

Eil. Nr.	LKA punktas	Vietovė	Pateikėjo kodas	Garso įrašo data	Garso įrašo trukmė
86.	LKA 649 Valkininkai	Čižiūnų k.	649Vlk3-2M	2023 m.	42 min.
87.	LKA 649 Valkininkai ⁷⁶	Užuperkasės k.	649Vlk3-3M	2022 m.	29 min. 6 sek.
88.	LKA 649 Valkininkai ⁷⁷	Čižiūnų k.	649Vlk3-4M	2023 m.	29 min.
	LKA 649 Valkininkai	Čižiūnų k.	649Vlk3-5M		
89.	LKA 649 Valkininkai ⁷⁸	Dargužių k.	649Vlk3-6M	2022 m.	3 val. 30 min. 30 sek.
	LKA 649 Valkininkai	Užuperkasės k.	649Vlk3-7M		
Vidurinė karta					
90.	LKA 649 Valkininkai	Valkinininkai	649Vlk2M	2023 m.	20 min.
Jaunesnioji karta					
91.	LKA 649 Valkininkai	Valkininkai	649Vlk1V	2023 m.	44 min. 38 sek.
92.	LKA 649 Valkininkai	Valkininkai	649Vlk1M	2023m.	25 min. 18 sek.
93.	LKA 649 Valkininkai	Valkininkai	649Vlk1-1M	2023 m.	53 min.
94.	LKA 649 Valkininkai	Valkininkai	649Vlk1-1V	2023 m.	20 min. 42 sek.
95.	LKA 649 Valkininkai	Valkininkai	649Vlk1-2M	2023 m.	1 val. 19 min.
Iš viso: 10 val. 48 min. 6 sek.					
VARĖNA (LKA 679)					
Vyresnioji karta					
96.	LKA 679 Varėna	Senoji Varėna	678Vrn3V	2021 m.	30 min.17 sek.
97.	LKA 679 Varėna	Moliadugnio k.	678Vrn3-1V	2021 m.	1 val. 1 min. 49 sek.
98.	LKA 679 Varėna	Meržežio k.	678Vrn3M	2021 m.	2 val.
99.	LKA 679 Varėna	Senoji Varėna	678Vrn3-1M	2021 m.	1 val. 13 min.14 sek.
Vidurinė karta					
100.	LKA 679 Varėna	Senoji Varėna	678Vrn2V	2021 m.	1 val. 20 min. 47 sek.
101.	LKA 679 Varėna	Senoji Varėna	678Vrn2M	2021 m.	1 val. 51 min.
Jaunesnioji karta					
102.	LKA 679 Varėna	Senoji Varėna	678Vrn1M	2021 m.	49 min. 39 sek.
103.	LKA 679 Varėna	Senoji Varėna	678Vrn1-1M	2021 m.	1 val. 22 min. 33 sek.
104.	LKA 679 Varėna	Senoji Varėna	678Vrn1-1M	2021 m.	1 val. 51 min.
105.	LKA 679 Varėna	Senoji Varėna	678Vrn1V	2021 m.	1 val. 1 min. 19 sek.
Iš viso: 11 val. 16 min. 58 sek.					
VYDENIAI (LKA 679)					
Vyresnioji karta					
106.	LKA 679 Vydeniai	Krivilių k.	679Vyd3M	2023 m.	45 min.

⁷⁶ Silvijos Valentukevičės garso įrašas.

⁷⁷ Jolantos Molienės garso įrašas.

⁷⁸ Dalios Blažulionytės garso įrašas.

Eil. Nr.	LKA punktas	Vietovė	Pateikėjo kodas	Garso įrašo data	Garso įrašo trukmė
107.	LKA 679 Vydeniai	Kijutiškių k.	679Vyd3-1M	2023 m.	2 val.18 min.
108.	LKA 679 Vydeniai	Razumnos k.	679Vyd3-2M	2023 m.	2 val.
109.	LKA 679 Vydeniai	Razumnos k.	679Vyd3V		
Vidurinė karta					
110.	LKA 679 Vydeniai	Vydenių k.	679Vyd2M	2019 m.	50 min. 44 sek
Iš viso: 6 val. 14 min.18 sek					
ŠKLĖRIAI LKA 703					
Vyresnioji karta					
111.	LKA 703 Šklėriai	Šklėrių k.	703Škl3V	2022 m.	1 val.
112.	LKA 703 Šklėriai	Margionių k.	703Škl3M	2022 m.	1 val. 17 min.
113.	LKA 703 Šklėriai	Margionių k.	703Škl3-M	2022 m.	14 min.
	LKA 703 Šklėriai	Margionių k.	703Škl3M	2022 m.	
114.	LKA 703 Šklėriai	Margionių k.	703Škl3-3M	2022 m.	1 val. 17 min.
Iš viso 3 val. 48 min.					

2 PRIEDAS. GYVENAMOSIOS VIETOVĒS SOCIOLINGVISTINIS KLAUSIMYNAS

VIETOVĒS SOCIOLINGVISTINIS KLAUSIMYNAS

LKA punkto Nr.*	
LKA punkto pavadinimas*	<i>Daržēlraī</i>
Vietovē*	<i>Daržēliņš k.</i>

Vietovēs sociokultūrinē charakteristika

Administrācijas centras	
☐ Yra	<i>Marčankonņi ciems</i>
☐ Pavadinimai:	
Mokykla	
☐ Yra	<i>Nē</i>
☐ Pavadinimai:	
Darželis	
☐ Yra	<i>Nē</i>
☐ Pavadinimai:	
Vietos īmonēs	
☐ Yra	<i>Nē</i>
☐ Pavadinimai:	
Maldos namai	
☐ Yra	<i>Nē</i>
☐ Pavadinimai:	
Kapinēs	
☐ Yra	<i>Nē</i>
☐ Pavadinimai:	
Bendruomenēs (parapijas) namai	
☐ Yra	<i>Nē</i>
☐ Pavadinimai:	

Medicinos įstaiga

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Vaistinė

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Parduotuvė

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Restoranas, kavinė, užėiga

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Turgus

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Biblioteka

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Turizmo (istorinis, kultūrinis) objektas

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Muziejus

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Vietos laikraštis, žurnalas

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Vietos radijas, televizija

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Interneto svetainė, Facebook'o paskyra

Yra

Pavadinimai:

Darželinė

Kita

Yra

Pavadinimai:

Paveldas

Architektūros (dvaras, malūnas, parkas, karčema ir kt.)

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Dailės (skulptūra, paveikslas ir kt.)

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Gamtos (akmuo, medis, gamtovaizdis ir kt.)

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Istorijos (pilis, piliakalnis, švedkapiai, karių kapinės, kūrgrinda, žymaus žmogaus gimtinė ir kt.)

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Etnografinis (kalendorinių švenčių, darbo ar šeimos papročių, maisto gaminimo ir kt.)

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Mitologinis (vandens telkinio, slėnio, kalno ar miško vardo, mitologinė kilmė ir kt.)

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Religinis (šventos vietos, atlydai ir kt.)

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Kita

Yra

Pavadinimai:

Rašytinis paveldas

Išrašai iš registracijos dokumentų

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Antkapių užrašai

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Dainų, eilėraščių, atsiminimų rinkiniai, dienoraščiai ir kt.

Yra *Nėra*

Pavadinimai:

Kita

Yra

Pavadinimai:

Gyvosios kalbos vardynas

Vietovardžiai, vandenvardžiai

Yra

Pavadinimai: *Parekos (lauko pavadinimai)*

Pavardės

Yra *Grigai, Miskiniai, Krūšai*

Pavadinimai:

Vardai Yra Pavadinimai: *Jonas, Darius, Birutė, Narytė***Gvulių vardai** Yra Pavadinimai: *Juodis, Margis***Kita** Yra Pavadinimai:**Žodinė kultūros tradicija****Viešieji užrašai (vietinė kalba)** Yra Pavadinimai: *Nėra***Įmonių, įstaigų pavadinimai** Yra Pavadinimai: *Nėra***Prekių ir paslaugų pavadinimai** Yra Pavadinimai: *Nėra***Vietiniai gatvių, aikščių ir kt. viešųjų vietų pavadinimai** Yra Pavadinimai: *Gruobos gatvė***Internetinės svetainės, Facebook'o puslapiai vietinė kalba** Yra Pavadinimai: *„Dauzėlinėkrai“***Kita** Yra

3 PRIEDAS. SOCIOLINGVISTINIS PATEIKĖJO KLAUSIMYNAS

1.	Pateikėjo kodas	662Akm3V		
2.	Gimimo metai	1944 m.		
	Gimimo vieta	Maskaukos kaimas	(kaimas)	
		Nukryžiuotojo Jėzaus Priskėlimo parapija, Vilkaviškio vyskupija	(parapija)	
3.		Varėnos apylinkė	(apylinkė, seniūnija arba valsčius)	
		Varėnos rajonas	(rajonas arba miestelis, miestas)	
			(užsienio šalis)	
	Dabartinė gyvenamoji vieta	Maskaukos kaimas	(kaimas)	
		Nukryžiuotojo Jėzaus Priskėlimo parapija, Vilkaviškio vyskupija	(parapija)	
4.		Jakėnų seniūnija	(apylinkė, seniūnija arba valsčius)	
		Varėnos rajonas	(rajonas arba miestelis, miestas)	
			(užsienio šalis)	
	Gyvenimo dabartinėje vietoje pastovumas	Punkto teritorijoje gyvenama nuolat	X	
		<i>(Jei Lietuvoje – nurodyti kaimą (miestą, miestelį) ir rajoną, jei kitur – šalį)</i>		
5.		Ne punkto teritorijoje gyventa ne ilgiau kaip 5 metus	X	
		Vilniuje (žiemomis)		
		<i>(Jei Lietuvoje – nurodyti kaimą (miestą, miestelį) ir rajoną, jei kitur – šalį)</i>		
		Ne punkto teritorijoje gyventa 6–10 metų		
		<i>(Jei Lietuvoje – nurodyti kaimą (miestą, miestelį) ir rajoną, jei kitur – šalį)</i>		
	Tautybė			
6.	Oficialioji dokumentuose	lietuvis	X	kita (įrašyti)
	Pagal savimonę	lietuvis	X	kita (įrašyti)

Sutuoktinio tautybė					
7.	Oficialioji dokumentuose	lietuvis	X kita (<i>įrašyti</i>)		
	Pagal savimonę	lietuvis	X kita (<i>įrašyti</i>)		
Bendravimo kalba šeimoje					
8.	Su sutuoktinius	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
	Su vaikais	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
	Su vaikaičiais	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
	Su tėvu	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
	Su motina	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
	Su broliais, seserimis	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
	Su seneliu (tėvo)	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
	Su močiute (tėvo)	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
	Su seneliu (motinos)	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
	Su močiute (motinos)	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
Įprastasis kalbos vartojimas					
9.	Galvoja	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
	Skačiuoja	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
	Bendrauja su gyvūnais	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine X kita kalba (<i>įrašyti</i>)		
Kalbų mokėjimas					
10.	Gimtoji kalba kita (-os) (<i>įrašyti</i>) Kitos kalbos	lietuvių	X Kalba X Skaito X Rašo X		
		gudų	X Kalba X Skaito X Rašo		
		rusų	X Kalba X Skaito X Rašo		
		lietuvių	X Kalba X Skaito X Rašo		
		lenkų	X Kalba X Skaito X Rašo		
		anglų	X Kalba X Skaito X Rašo		
		vokiečių	X Kalba X Skaito X Rašo		
		prancūzų	X Kalba X Skaito X Rašo		

Išsilavinimas							
	Pradinis		(klasių)				
	Nebaigtas vidurinis		(klasių)				
11.	Vidurinis		(klasių)				
	Profesinis		(klasių)				
	Aukštesnysis		(klasių)				
	Aukštasis	Aukštasis	(klasių)				
	Kitoks (įrašyti)		(klasių)				
	Mokymosi kalba (-os)	Pradinėje	Vidurinėje	Profesinėje	Aukštesniojoje	Aukštojoje	Kitur
12.	Lietuvių		lietuvių			lietuvių	
	Rusų						
	Lenkų						
	Kita (-os) (įrašyti)						
Veikla							
	Žemės ūkis		Anksčiau		Dabar		
	Amatai, žvejyba		Anksčiau		Dabar		
	Verslas, prekyba		Anksčiau		Dabar		
	Administravimas		Anksčiau		Dabar		
13.	Technika, inžinerija		Anksčiau	X	Dabar		
	Švietimas, kultūra		Anksčiau		Dabar		
	Sveikatos apsauga		Anksčiau		Dabar		
	Namų ūkis		Anksčiau		Dabar	X	
	Kita darbinė veikla		Anksčiau		Dabar		

Bendravimo kalba viešumoje						
14.	Parduotuvėje	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Įstaigose	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Per susirinkimus, sueigas	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Su kunigu	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Su pažįstamais	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Su nepažįstamais	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Savo krašte pats dažniau prakalbina pažįstamus	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Savo krašte pats dažniau prakalbina nepažįstamus	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Kita (<i>įrašyti</i>)	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Bendravimo kalba su kaimynais					
	15.	Su vyriausiajia karta (daugiau nei 50 m.)	tarmiškai (vietinė kalba)	X		kita kalba (<i>įrašyti</i>)
		Su vyresniąjia karta (31–49 m.)	tarmiškai (vietinė kalba)		X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)
		Su jaunesniąjia karta (iki 30 m.)	tarmiškai (vietinė kalba)		X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)
	Religijos kalba					
16.	Meldžiasi	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Eina išpažinties	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Moko poterių kitus	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
Kaip tinka kalbėti						
17.	Privačiai su artimaisiais ir pažįstamais	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Viešai su artimaisiais ir pažįstamais	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Su nepažįstamais savo krašte	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Visada savo krašte	tarmiškai (vietinė kalba)	X		kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Visur ir visada, jei tik supranta	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Per radiją ir TV savo krašte	tarmiškai (vietinė kalba)		X	kita kalba (<i>įrašyti</i>)	
	Kita (<i>įrašyti</i>)	tarmiškai (vietinė kalba)	lietuvių bendrine		kita kalba (<i>įrašyti</i>)	

Kaip tinka rašyti					
	Laiškus, žinutes, jei tik supranta	tarmiškai (vietine kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (įrašyti)
	Žiniasklaidoje, jei skiriama savo krašto žmonėms	tarmiškai (vietine kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (įrašyti)
	Grožinę literatūrą, jei tik moka	tarmiškai (vietine kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (įrašyti)
	Kita (įrašyti)	tarmiškai (vietine kalba)	lietuvių bendrine		kita kalba (įrašyti)
Kaip tinka dainuoti					
	Vienam ar su artimaisiais	tarmiškai (vietine kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (įrašyti)
19.	Per iškilmes (vestuves, vakarėlius ir kt.) savo krašte	tarmiškai (vietine kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (įrašyti)
	Per radiją ir TV savo krašte	tarmiškai (vietine kalba)	lietuvių bendrine	X	kita kalba (įrašyti)
	Kita (įrašyti)	tarmiškai (vietine kalba)	lietuvių bendrine		kita kalba (įrašyti)
Jei žmogus kalba tarmiškai (vietine kalba), tai jis yra:					
	Kaimietis	taip	ne	X	
20.	Menkai išsilavinęs	taip	ne	X	
	Vyresnio amžiaus	taip	ne	X	
	Gerbiantis gimtąją tarmę (vietinę kalbą)	taip	X	ne	
	Patriotiškai nusiteikęs	taip	X	ne	
	Kita (įrašyti)	taip	ne		
Pateikėjo kalbėjimo trūkumai					
	Be dantų	taip	ne	X	
21.	Mikčioja	taip	ne	X	
	Švepluoja	taip	ne	X	
	Kita (įrašyti)	taip	ne		

© Lietuvių kalbos institutas

© Daiva Aliūkaitė, Laima Kalėdienė

**4 PRIEDAS. PIETŲ AUKŠTAIČIŲ PATARMĖS
TARPTAUTINĖS FONETINĖS TRANSKRIPCIJOS (TFA)
RAŠMENŲ SAŽADAS**

Garsai ir kiti fonetiniai vienetai	Tradiciniai tarminiai simboliai	Apibūdinimas pagal tradicinę lietuvių tarmių transkripciją	IPA rašmenys	Apibūdinimas pagal IPA
BALSIAI				
<i>a</i> tipo balsiai	[a]	užpakalinės eilės žemutinio pakilimo nelūpinis balsis; įvairaus ilgumo	[ɑ]	užpakalinės eilės atvirasis nelūpinis balsis
	[ã]	užpakalinės eilės žemutinio pakilimo šiek tiek sulūpintas balsis; įvairaus ilgumo	[ɔ]	užpakalinės eilės atvirasis lūpinis balsis
	[α]	redukuotas balsis [ɑ] (šiek tiek priešakesnis ir aukštesnio pakilimo), nelūpinis; dažniausiai trumpasis	[ɐ]	vidurinės eilės nelūpinis balsis, artimas atvirajam
<i>e</i> tipo balsiai	[e]	priešakinės eilės žemutinio pakilimo nelūpinis balsis; įvairaus ilgumo	[ɛ]	Priešakinės eilės vidutinis atviresnysis nelūpinis balsis
	[æ]	priešakinės eilės žemutinio pakilimo nelūpinis balsis su [a] atspalviu: šiek tiek užpakalesnis ir žemesnio pakilimo; įvairaus ilgumo	[æ]	priešakinės eilės nelūpinis balsis, artimas atvirajam
	[ɛ̃]	suužpakalėjusi [e] atmaina, vartojama po kietųjų priebalsių	[ɜ]	vidurinės eilės vidutinis atviresnysis nelūpinis balsis
<i>é</i> tipo balsiai	[ɛ̄]	priešakinės eilės vidutinio pakilimo nelūpinis įtemptasis balsis; ilgasis arba pusilgis	[e]	priešakinės eilės vidutinis uždaresnysis nelūpinis balsis
	[ɛ]	priešakinės eilės vidutinio pakilimo nelūpinis balsis kiek atviresnis ir mažiau įtemptas; įvairaus ilgumo	[ɛ̃]	pažeminto pakilimo balsis ɛ̃]
	[ɛ̄̃]	suužpakalėjusi [ɛ̄] atmaina, vartojama po kietųjų priebalsių	[ɞ]	vidurinės eilės vidutinis uždaresnysis nelūpinis balsis
	[ɛ̃]	suužpakalėjusi [e] atmaina, vartojama po kietųjų priebalsių	[ɞ̃]	pažeminto pakilimo balsis ɞ̃]
<i>i</i> tipo balsiai	[ī], [ī.]	priešakinės eilės aukštutinio pakilimo nelūpinis įtemptasis balsis; ilgasis arba pusilgis	[i:], [ī]	priešakinės eilės uždarys nelūpinis balsis
	[i]	priešakinės eilės kiek žemesnio pakilimo nelūpinis neįtemptasis balsis; trumpasis	[ɪ]	nelūpinis balsis, artimas priešakiniam uždaryjam

Garsai ir kiti fonetiniai vienetai	Tradiciniai tarminiai simboliai	Apibūdinimas pagal tradicinę lietuvių tarmių transkripciją	IPA rašmenys	Apibūdinimas pagal IPA
	[ɪ]	šiek tiek suužpakalėjusi balsio [i] atmaina, vartojama po kietųjų priebalsių	[ɪ̯]	atitrauktas (užpakalesnis) balsis [ɪ]
	[ɪ̯]	stipriai suužpakalėjusi įtempta balsio [i] atmaina; įvairaus ilgumo	[i̯]	vidurinės eilės uždarysis nelūpinis balsis
	[i̯]	neskiemeninis balsis [i], tam tikrose pozicijose pakeičiantis [j]	[ɪ̯]	neskiemeninis balsis [ɪ]
<i>o tipo balsiai</i>	[o]	užpakalinės eilės vidutinio pakilimo lūpinis įtemptasis balsis; ilgasis arba pusilgis	[o]	užpakalinės eilės pusiau uždaresnysis lūpinis balsis
	[o̞]	užpakalinės eilės vidutinio pakilimo lūpinis balsis, šiek tiek atviresnis ir mažiau įtemptas negu [o]; įvairaus ilgumo	[o̞]	pažeminto pakilimo balsis [o]
	[ɔ]	užpakalinės eilės šiek tiek žemesnio pakilimo negu [o], silpniau sulūpintas, mažiau įtemptas balsis; gali būti įvairaus ilgumo	[ɔ]	užpakalinės eilės vidutinis atviresnysis lūpinis balsis
<i>u tipo balsiai</i>	[u], [u.]	užpakalinės eilės aukšutinio pakilimo lūpinis įtemptasis balsis; vartojamas ilgasis arba pusilgis	[u:], [u̯]	užpakalinės eilės uždarysis lūpinis balsis
	[u]	užpakalinės eilės šiek tiek žemesnio pakilimo lūpinis neįtemptasis balsis; trumpasis	[u]	lūpinis balsis, artimas užpakaliniam uždaryjam
	[u̯],[u]	užpakalinės eilės lūpinis balsis, šiek tiek atviresnis už [u]; dažniausiai vartojamas trumpasis, rečiau gali pasitaikyti pusilgis	[u̯]	pažeminto pakilimo balsis [u]
	[u̯]	neskiemeninis balsis [u], tam tikrose pozicijose pakeičiantis [ɔ]	[u̯]	neskiemeninis balsis [u]
PRIEBALSIAI IR AFRIKATOS				
š	[š]	pučiamasis liežuvio priešakinis alveolinis duslusis priebalsis	[ʃ]	pučiamasis (frikatyvinis) postalveolinis duslusis priebalsis
š	[š]	pučiamasis liežuvio priešakinis alveolinis duslusis priebalsis	[ʃ̚]	pučiamasis (frikatyvinis) postalveolinis duslusis priebalsis

Garsai ir kiti fonetiniai vienetai	Tradiciniai tarminiai simboliai	Apibūdinimas pagal tradicinę lietuvių tarmių transkripciją	IPA rašmenys	Apibūdinimas pagal IPA
ž	[ʒ]	pučiamasis liežuvio priešakinis alveolinis skardusis priebalsis	[ʒ]	pučiamasis (frikatyvinis) postalveolinis skardusis priebalsis
ž	[ʒ]	pučiamasis liežuvio priešakinis alveolinis skardusis priebalsis	[z]	pučiamasis retrofleksinis postalveolinis skardusis priebalsis
c	[c]	dantinė duslioji afrikata	[tʃ]	alveolinė duslioji afrikata
č	[č]	alveolinė duslioji afrikata	[tʃ]	palatoalveolinė duslioji afrikata
č	[č]	duslioji afrikata	[tʃ]	alveolinė duslioji afrikata
dz	[ʒ]	dantinė skardžioji afrikata	[dz]	alveolinė skardžioji afrikata
dž	[ʒ]	alveolinė skardžioji afrikata	[dʒ]	postalveolinė skardžioji afrikata
dž	[ʒ]	alveolinė skardžioji afrikata	[dz]	postalveolinė skardžioji afrikata
v	[v]	sklandusis lūpinis dantinis priebalsis	[v]	sklandusis lūpinis dantinis priebalsis (labiodentalinis aproksimantas)
gomurinis <i>n</i>	[ŋ]	gomurinė priebalsio [<i>n</i>] atmaina, vartojama prieš priebalsius [<i>k</i> , <i>g</i>]	[ŋ]	nosinis (nazalinis) gomurinis (veliarinis) priebalsis
ch	[x]	pučiamasis gomurio užpakalinis liežuvio užpakalinis duslusis priebalsis	[x]	pučiamasis (frikatyvinis) gomurinis (veliarinis) duslusis priebalsis
h	[h]	pučiamasis gomurio užpakalinis liežuvio užpakalinis skardusis priebalsis	[χ]	pučiamasis (frikatyvinis) gomurinis (veliarinis) skardusis priebalsis
BALSIŲ KIEKYBĖ IR REDUKCIJA				
balsio ilgumas	·	žymima dešinėje raidės pusėje viršuje	:	žymima dešinėje raidės pusėje
balsio / pusbalsio pusilgumas	·	žymima dešinėje raidės pusėje apačioje	·	žymima dešinėje raidės pusėje viršuje
balsio redukcija	<i>a</i> / (<i>a</i>), <i>i</i> / (<i>i</i>)	žymimas pakeltomis (kartais ir apskliaustomis) raidėmis	˘	žymima virš raidės

Garsai ir kiti fonetiniai vienetai	Tradiciniai tarminiai simboliai	Apibūdinimas pagal tradicinę lietuvių tarmių transkripciją	IPA rašmenys	Apibūdinimas pagal IPA
PRIEBALSIŲ MINKŠTUMAS IR BALSINGUMAS				
priebalsio minkštumas	' / ' / ˘	apostrofas dešinėje raidės pusėje viršuje; lankelis – virš raidės	ˈ	raidės dešinėje pusėje viršuje
nežymus suskardėjimas	[ʂ], [t]	raidės apačioje	[ʂ], [t]	raidės apačioje
nežymus suduslėjimas	[ǰ], [ŋ]	raidės apačioje, kai kurių raidžių – viršuje	[ǰ], [ŋ]	raidės apačioje, kai kurių raidžių – viršuje
KIRTIS IR PRIEG Aidė				
pagrindinis kirtis	'	žymima prieš kirčiuotą skiemenį; žymimas tik tais atvejais, kai žodyje yra šalutinių kirčių	'	žymimas prieš kiekvieną kirčiuotą skiemenį
šalutinis kirtis	,	žymima prieš kirčiuotą skiemenį	,	žymimas prieš kirčiuotą skiemenį
tvirtapradė priegaidė	ˈ	žymima virš kirčiuoto ilgojo balsio ar dvibalsio / dvigarsio pabrėžto dėmens	¹	žymima prieš skiemens kirčio ženklą
tvirtagalė priegaidė	˘	žymima virš kirčiuoto ilgojo balsio ar dvibalsio / dvigarsio pabrėžto dėmens	²	žymima prieš skiemens kirčio ženklą
vidurinė priegaidė (tvirtagalės variantas)	s	vidurinė priegaidė (tvirtapradės arba tvirtagalės variantas; kirčiuoto trumpojo balsio pailgėjimas)	²	žymima prieš skiemens kirčio ženklą

**5 PRIEDAS. VARĖNOS RAJONO SAVIVALDYBĖS
BENDROJO UGDYMO MOKYKLŲ, APTARNAUJAMŲ TERITORIJŲ
PAGAL UGDYMO PROGRAMAS 2020 M., SĄRAŠAS**

Eil. Nr.	Mokyklos pavadinimas, aptarnaujamų kaimų skaičius	Vykdamos ugdymo programos	Aptarnavimo teritorija
1.	Varėnos r. Matuizų pagrindinė mokykla	Pradinio ugdymo programa ir pagrindinio ugdymo programos I ir II dalys	Barteliai, Beržupis, Biekšios, Butvydonys, Giniūnai, Giraitė (Matuizų sen.), Jakėnai (Matuizų sen.), Jurgiškės, Krūminiai, Kukiškės, Likonys, Marijanavas, Matuizos, Mielupiai, Moliai, Pabaronė, Pamerkiai, Papiškės (Matuizų sen.), Pasgrinda, Paversekis, Semoškos, Smalninkai, Šarkiškės, Šlaitas, Urkionys, Voriškės, Žagariai.
2.	Varėnos r. Merkinės Vinco Krėvės gimnazija	Pradinio ugdymo programa ir pagrindinio ugdymo programos I ir II dalys	Apsingė, Arčiūnai, Aušrinė, Bingeliai, Biniūnai, Burokaraistėlė, Burokaraistis, Česukai, Degsnės (Merkinės sen.), Dubaklonis (Merkinės sen.), Dubininkas, Dvaralaukis, Gelovinė, Geniai, Giraitė (Merkinės sen.), Gudakiemis, Gudaraistis, Gudeliai, Ilgininkai, Jablanavas, Jakubiškiai, Janauka, Jonionys, Kačingė, Kairbūčiai, Kamintiškės, Kampai, Karužai, Kasčiūnai, Kašėtos, Kibyšiai, Krušonys, Kučiūnai, Kudrėnai, Kurmiškė, Lankininkai, Laukininkai, Laukininkėliai, Lemkaraistis, Lesagūrai, Levūnai, Liškiava, Maksimai, Maksimonys, Mantvilai, Mardasavas (Merkinės sen. ir Marcinkonių sen.), Margai, Masališkės, Merkinės miestelis, Merkinės viensėdis, Mikniūnai, Milioniškė (Varėnos sen.), Milioniškės (Merkinės sen.), Navasodai, Navikai, Nedzingė, Netiesos, Noruliai, Pagilšys, Pagronyčys, Panara, Panedingys, Papiškės, Paulenka, Parudnia, Pašalingė, Pelekiškė, Perloja, Pilvingiai, Purpliai, Puvočiai (Merkinės sen. ir Marcinkonių sen.), Radyščius, Raitininkai, Roduka, Rudnia (Merkinės sen.), Rūsingė, Samūniškės, Sapiėgiškė, Sarkajiedai, Savulkos, Spyriai, Subartonys, Sukarepka, Šunupis, Tetervinė, Trasninkas, Ulčičiai, Utieka, Vadėnai, Vaičiškė, Valakėliai, Vartavalakis, Vilkiatutinis, Viršurodukis, Voverys, Zakavoliai, Žeimiai.

Eil. Nr.	Mokyklos pavadinimas, aptarnaujamų kaimų skaičius	Vykdamos ugdymo programos	Aptarnavimo teritorija
3.	Varėnos r. Panočių pagrindinė mokykla	Pradinio ugdymo programa ir pagrindinio ugdymo programos I dalis	Aladiškės, Bagočiai, Balbutai, Būdos, Dalina, Daržininkai, Dipiškės, Drucminai, Dubičiai, Gribaša, Grišoniškės, Gumbiškės, Jauskai, Kalviai, Kaniava, Kaniavėlė, Kaniūkai, Karaviškės, Kaziu-konys, Kijutiškės, Kriviliai, Krukliai, Mantotai, Margiai, Melekonys, Mikalčiūnai, Milvyda, Moli-nė, Noškūnai, Pažžuolė, Pakaniavys, Pakuliškės, Panočiai, Papiškės, Pikiškės, Podubičiai, Prauda, Puišys, Rakai, Ramoniškiai, Senkonys, Stojai, Stoniūnai, Strėžiūnai, Šiliniai, Šulai, Žukonys.
4.	Varėnos r. Senosios Varėnos Andriaus Ryliško pagrindinė mokykla	Pradinio ugdymo programa ir pagrindinio ugdymo programos I ir II dalys	Akmuo, Aleksandrava, Andriūnai, Babriškės, Barteliai, Diržamenys, Doškonys, Druckūnai, Dubaklonis (Varėnos sen.), Dvarčiai, Ežeriekai, Geidukonys, Sarapiniškės, Glūkas, Gojus, Gru-miškės, Gudžiai, Kazimieravas, Kirklionys, Kuca-kiemis, Laičiai, Martinava, Maskauka, Meškučiai, Miguičionys, Paakmenė, Padaugė, Pagirės, Pakar-šys, Pamusėliai, Pamusiai, Papiškiai, Paručiai, Pa-varėnis, Pavardaunys, Rudnia (Varėnos sen.), Sa-lovartė, Sarapiniškės, Senoji Varėna, Slabodka, Smalninkai, Sokonys, Šačiai, Tolkūnai, Ūta (Va-rėnos sen.), Vilgučiai, Želniūnai, Žilinčiškės.
5.	Varėnos r. Valkininkų gimnazija	Pradinio ugdymo programa ir pagrindinio ugdymo programos I ir II dalys	Čebatoriai, Čižiūnai, Dargužiai, Daržininkai, Degsnės (Valkininkų sen.), Kukliai, Kuršiai, Mac-celiai, Naujosios Naniškės, Paklėštarė, Pirčiupiai, Pošalčiai, Pūčkornės, Senosios Naniškės, Spengla, Šlaitas, Užuperkasis, Vaitakarčmis, Naujieji Valki-ninkai, Valkininkų miestelis.
6.	Varėnos „Ažuolo“ gimnazija	Pagrindinio ugdymo programos II dalis	Varėnos miestas ir Aladaukos, Ašašnikų, Barčių, Beržupio, Bižų, Cibonių, Čepelūnų, Dainavos, Darželių, Daržinėlių, Dubo, Girežerio, Gojaus, Grybaulios, Juočių, Kabelių, Kalėdonių, Kama-raučiškių, Kamorūnų, Kapiniškių, Kašėtų, Katros, Kijučių, Krokšlio, Lavyso, Lynežerio, Mančiagi-rės, Marcinkonių, Margionių, Mergežerio, Meš-kadonių, Moliadugnio, Musteikos, Palkabalio, Paramėlio, Pauosupės, Paūlių, Pavainikių, Piesčių, Pogarendos, Ramonų, Razumnos, Riliškių, Rud-nios (Kaniavos sen. ir Marcinkonių sen.), Seno-vės, Šklėrių, Ulbinų, Ūtos (Panočių sen.), Trakiš-kių, Vaidagų, Vydenių, Zervynų ir Žiūrų kaimai.

Eil. Nr.	Mokyklos pavadinimas, aptarnaujamų kaimų skaičius	Vykdamos ugdymo programos	Aptarnavimo teritorija
7.	Varėnos „Ryto“ progimnazija	Pradinio ugdymo programa ir pagrindinio ugdymo programos I dalis	Varėnos miestas ir Aladaukos, Ašašninkų, Barčių, Beržupio, Bižų, Cibonių, Čepelūnų, Dainavos, Darželių, Daržinėlių, Dubo, Girežerio, Gojaus, Grybaulios, Juočių, Kabelių, Kalėdonių, Kamaraučiškių, Kamorūnų, Kapiniškių, Kašėtų, Katros, Kijučių, Krokšlio, Lavysos, Lynežerio, Mančiagirės, Marcinkonių, Margionių, Mergežerio, Meškadonių, Moliadugnio, Musteikos, Palkabalio, Paramėlio, Pauosupės, Paūlių, Pavainikių, Piesčių, Pogarendos, Ramonų, Razumnos, Riliškių, Rudnios (Kaniavos sen. ir Marcinkonių sen.), Senovės, Šklėrių, Trakiškių, Ulbinų, Ūtos (Panočių sen.) Vaidagų, Vydenių, Zervynų ir Žiūrų kaimai.
8.	Varėnos r. Žilinių pagrindinė mokykla (32 aptarnaujami kaimai)	Pradinio ugdymo programa ir pagrindinio ugdymo I ir II dalys	Aukštakalnis, Bytautonys, Burbonys, Damononys, Ginakėmis, Gruožninkėliai, Jakėnai, Kalėnai, Kaniūkai, Kareivonys, Karpiškės, Laukiapušis, Miletonys, Norvydiškės, Pabezninkai, Pajuodikys, Palielukis, Paručiai, Paspengliai, Petrauskai, Puodžiai, Radžiūnai, Salos, Strielčiškės, Užtilčiai, Vazgirdonys, Verbiciškės, Vergakėmis, Voniškės, Zakoriai, Žiliniai, Žilinėliai.
9.	Varėnos specialioji mokykla	Pradinio ugdymo individualizuota programa, pagrindinio ugdymo individualizuotos programos I ir II dalys ir socialinių įgūdžių ugdymo programa	Varėnos rajono savivaldybės ir gretimų savivaldybių gyvenvietės.

Danutė VALENTUKEVIČIENĖ

KALBINĖ IR SOCIOKULTŪRINĖ
VARĖNOS GEOLEKTO SANKLODA
STEBIMUOJU LAIKU

Daktaro disertacija

SL 655. 2024 07 10. Tiražas 30 egz.

Išleido Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

Spausdino KTU spaustuvė/leidykla „Technologija“

Studentų g. 54, LT-51424 Kaunas

Nemokamai

